

РАЈНА
ДРАГИЋЕВИЋ

ГРАМАТИКА У ОГЛЕДАЛУ СЕМАНТИКЕ

Чујоја
Ш Т А М П А

ГРАМАТИКА У ОГЛЕДАЛУ
СЕМАНТИКЕ

Рецензенти

Проф. др Предраг Пипер, академик САНУ

Проф. др Даринка Гортан Премк

Проф. др Божо Ђорић

Рајна Драгићевић

ГРАМАТИКА У ОГЛЕДАЛУ
СЕМАНТИКЕ

Џијоја
Ш Т А М П А

Београд, 2020

САДРЖАЈ

Уводна реч	7
------------------	---

I. Граматика у огледалу семантике

О партикуларизаторима-садржавачима	15
О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача	37
О начинским прилозима субјекатске квалификације	49
Запажања о лексичкој негацији глагола	63
Правописна решења нових речи у српским штампаним медијима	77

II. Творба речи у огледалу семантике

О ономотопејским именицама са суфиксима -аи̑, -еи̑, -ои̑, -уи̑	93
Актуелна питања науке о творби речи (на материјалу радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета)	103
Статус деривационих односа у лексикологији	113
Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику	119
Префиксација у србистици и славистици	137
Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима	151
Семантичка деривација	163

III. Лексика у огледалу семантике

О могућим интерпретацијама семантичког односа придева <i>īrd</i> и <i>īord</i>	175
О значењској подспецификованости на примеру лексеме <i>основа</i>	183
О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости	195
Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији	205
Резиме	215
Summary	223
Библиографска белешка	231
Регистар имена	233

УВОДНА РЕЧ

Ова књига садржи већ објављена истраживања из области грамати-
ке, творбе речи и лексикологије српског језика, с краћим или дужим
освртом на ситуацију у неким другим словенским језицима. Граматич-
ка, творбена и лексичка организација српског језика посматра се у овој
књизи из перспективе семантике. Радови су настали у различитим пери-
одима, о чему се реферише на крају књиге.

Већ дуго нам пажњу привлаче партитивне синтагме. Једним типом
таквих синтагми (који ћемо илустровати примером *шањир суйе*) бави-
мо се у истраживању *О партикуларизацијима-садржавачима*. Предмет
нашег интересовања јесте неусаглашеност између синтаксичког и се-
мантичког центра партитивних синтагми, а тај раскол доводи до број-
них могућности у употреби и тумачењу ових језичких јединица. Да ли
се у синтагми *шањир суйе* говори о *шањиру* (и супи у њему) или о *суйи*
(која се налази у тањиру)? Додатну пажњу привлачи чињеница да се ова
синтагма може употребити у основном или метонимијском значењу, тј.
може имати предметно или количинско значење. Заинтересовало нас је
да ли се метонимијски употребљава само главна реч синтагме *шањир*
или цела синтагма. Може ли се уопште синтагма употребити у метони-
мијском значењу или је та лексичка трансформација резервисана само
за лексеме? Партикуларизаторе као што је *шањир* назвали смо *парти-
куларизацијима-садржавачима* и испитали могућности њиховог изо-
стављања из реченице и синтаксичко-семантичке услове под којима се
они подразумевају чак и када нису исказани.

Проблем партикуларизације довео нас је, затим, до *партикулари-
зација-убличивача*, на које је Милка Ивић скренула пажњу и именовала
их у једном свом раду (*јрумен земље, јрудва снеја, ниш јаучине*). Заинте-
ресовала нас је језичка природа уобличивача и њихова улога у парти-
тивним синтагмама, тј. синтаксичко-семантички однос према садржају
који уобличавају. Запитали смо се да ли *јрумен* и *јрудва* заиста спадају у
заједничке именице или су то, у ствари, апстрактне именице које означа-

вају облик. На помисао о њиховој конкретности наводи нас чињеница да ментално не можемо раздвојити уобличивач од материје коју уобличава. Грудва је неодвојива од снега, пласт од сена, букет од цвећа итд. Веза између уобличивача и материје која се уобличава није увек подједнако нераскидива, па смо њену градуалну структуру описали у раду.

Докторска дисертација о придевима који означавају људске особине довела нас је и до начинских прилога субјекатске квалификације, јер се показало да се именички појам може делотворно детерминисати и прилогом, а не само придевом. У реченици *Она весело чисти* одређује се вршилац радње у време њеног вршења, а не сама радња. Пажњу привлаче нејасне (фази) границе у могућности адверба да детерминише, у мањем или већем степену, и субјекат и предикат, а самим тим и преливање његове функције од атрибутивне ка адвербијалној или обрнуто. Било је интригантно утврдити од чега то зависи.

Лексичка негација обично се везује за именице и придеве, док се глаголска негација тумачи искључиво као синтаксичка. Има ли, међутим, оправдања да се однос између придева *жив* и *нежив* објашњава као лексичка негација, тј. антонимија, а да се релација између глагола *живећи* и *не живећи* третира само као синтаксичка, а не и као лексичка? У вези са семантичким, а затим и граматичким ефектом негације глагола постоје бројне могућности, а њима је посвећен рад *Зайажања о лексичкој негацији глагола*.

Петар Скок је у свом *Етимолоијском рјечнику хрватског или српског језика* на више места навео податак који је привукао нашу пажњу да именице на *-аћ*, *-ећ*, *-оћ*, *-ућ* (*лејеч*, *тојоћ*, *цвркућ*) имају ономотопејске суфиксе. Будући да ономотопејност везујемо за много упадљивије и звучније гласовне склопове којима се подражава звук или покрет, заинтересовало нас је какву ономотопејност садрже ови суфикси и какву семантичку улогу они имају. Природу и порекло ономотопејности коју је Петар Скок видео у наизглед сасвим неутралним суфиксима *-аћ*, *-ећ*, *-оћ*, *-ућ* покушали смо да одгонетнемо у раду *О ономотопејским именицама са суфиксима -аћ, -ећ, -оћ, -ућ*.

Инетресовање буди велики број окازیонализама у савременом српском језику који представљају двочлане лексичке јединице, а чији је први члан непроменљиви именички детерминатор (нпр. *фејсбук дијалог*, *јерила маркетинга*). Покушај да одговоримо на наизглед банално правописно питање о томе треба ли овакве спојеве писати спојено, растављено или са цртицом задао нам је бројне проблеме. Наиме, правописно питање може се решити само ако одговоримо на творбено питање спадају ли ове јединице у сложенице, полусложенице или су то две

посебне лексеме. Да бисмо одговорили на ово творбено питање, требало је разрешити синтаксички проблем детерминације променљиве именице непроменљивом. Проучавајући литературу о том питању, нашли смо се у сфери теоријских расправа слависта који покушавају да одговоре на питање куда иду словенски језици – ка аналитизму или ка синтетизму. И једни и други користе баш овакве конструкције као доказ за своје тврдње. Тако је настало истраживање под називом *Правойисна решења нових речи у српским штићаним медијима*. Рад представља занимљиво путовање које почиње у сфери правописа, па се преко творбе речи и синтаксе завршава у сфери типологије словенских језика.

У време када смо ступили у Комисију за творбу речи Међународног славистичког комитета упознали смо се са дериватологијом какву до тада нисмо познавали. Уместо очекиване историјско-морфолошке перспективе у творбеним истраживањима (којој су нас учили српски граматички приручници), имали смо прилике да се упознамо са психолингвистичким, социолошким, а пре свега са семантичким приступима творби речи. Покушај да систематизујемо путеве којима иде савремена дериватологија у славистичким истраживањима представљен је у раду *Актуелна ишћања науке о творби речи*.

У књизи *Лексикологија српској језика* дефинисали смо лексикологију као науку која проучава синтагматске, парадигматске и деривационе односе међу лексемама. Смелост да деривационе односе не сврстамо ни у синтагматске ни у парадигматске (у ствари, у синтагматске и парадигматске истовремено), чиме смо, наизглед, учинили упитном једну од Де Сосирових дихотомија, изазвала је реакције у српској научној јавности. Због тога смо своје тумачење природе творбених односа дали у тексту *Штајус деривационих односа у лексикологији*.

Необична је и пажњу привлачи трансформација именица *врх*, *дно*, *иуш*, *месцо*, *крај*, *дуж* у предлоге. Однос између именице и предлога *врх* региструје се у неким нашим речницима као хомонимија. Ми смо, међутим, овај однос објаснили као граматикалну полисемију, покушавајући да докажемо да између именице и предлога није замрла семантичка веза, а она је доказ да се овај однос не може објаснити хомонимијом, која је у језику увек резултат случајности. Занимало нас је да установимо шта то именица добија, а шта губи када се трансформише у предлог, дакле када аутосемантична реч прелази у синсемантичну, променљива у непроменљиву. Истраживању попредложавања именица посветили смо пажњу у раду *Семантичка анализа десуйштићивних предлоја у српском језику*.

У раду *Префиксација у србистички и славистички* анализирали смо природу префиксације као творбеног процеса. У српским уџбеницима, префиксација се третира као вид композиције, а тек у *Творби речи* Ивана Клајна она добија статус посебног творбеног начина. Заинтересовало нас је да се упознамо са приступима и образложењима у граматикама осталих словенских језика, а затим да и сами изградимо став о овом питању и утемељимо га на чињеницама.

Израђујући *Образложни речник српског језика*, проф. Мирослав Николић се изненадио када је запазио велики број придева на *-ав* који, без икаквог видљивог разлога, поседују наглашену негативну експресивност. Изненадило нас је ово запажање јер тај суфикс не спада у суфиксе субјективне оцено и има врло скучену улогу која се углавном своди на уобличавање придева од других врста речи. Зато смо придевима са суфиксом *-ав* посветили истраживање *Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима*. Утврдили смо типове негативне маркираности ових придева и разлоге због којих је до тога дошло. Показало се да треба преиспитати појам и термин *суфикс субјективне оцено* јер субјективна оцена може израсти и из везе између сасвим неутралног суфикса и маркиране творбене основе, па чак и из везе између неутралне творбене основе и неутралног суфикса.

И лексиколози и дериватолози радо употребљавају термин *семантичка деривација* и на различит начин га тумаче. Зато смо истраживање *Семантичка деривација* посветили овом процесу покушавајући да га одредимо, али и да укажемо на бројне семантичко-деривационе везе, синхронијске и дијахронијске, које су аутори до сада називали *семантичком деривацијом*. Занимљивост овог истраживања лежи управо у опису различитих типова семантичко-творбених укрштања, што је много важније него прецизно одређење термина и појма *семантичка деривација*.

Придеви *јрд* и *јорд* очигледно имају исто порекло, па пажњу привлачи већ сама чињеница да се један прасловенски придев разложио на две лексеме, од којих једна означава непожељну физичку особину, а друга и пожељну и непожељну духовну особину. Поглед у речнике указује на чињеницу да се примарно значење ових придева различито дефинише. На питање шта се догодило с овим придевима у српској језичкој прошлости и која значења они данас носе одговорили смо у тексту *О могућим интерпретацијама семантичког односа придева јрд и јорд*. Истраживање односа између ових придева памтићемо и по томе што

нам је неке недоумице о пореклу ових придева разрешио академик Павле Ивић, на чему смо му и данас захвални.

Постоје именице прешироке семантике чије дефиниције у речницима започињу са *оно што* јер немају надређене појмове. У такве именице спада *сћвар*, коју је описала Милка Ивић. Следећи Д. Пустејовског, она је широку и неодређену семантику какву, рецимо, поседује именица *сћвар* назвала *семантичком йодсйецификованошћу*. Учили смо је код именице *основа*, која је била предмет нашег истраживања *О значењској йодсйецификованости лексеме основа*. За лексикологе је важно да открију најпогоднији приступ за анализу оваквих лексема које могу реферисати на огроман број референата и могу бити конкретне и апстрактне. Покушали смо да понудимо решење за овакву анализу, а она нас је одвела до тога да истражимо на које све начине концептуализујемо појаве које имају основу. Ако су вертикалне, основа је на дну, ако су хоризонталне, основа је на почетку, а ако су овалне и слојевите, основа је у центру.

Значење лексема се само површно може испитати ако се ослонимо искључиво на речничке дефиниције. Оно се ствара у контакту и представља услов и последицу колокабилности лексеме. Ову појаву представили смо у раду *О значењу неких йридева као услови и йоследици њихове лексичке сйојивосйи*.

Инспирацију за рад *Нека зайажања о йридевској конйексйуалној синонимији* добили смо размишљајући о грешци коју су масовно направили ученици београдске Филолошке гимназије када су на тесту одговорили да синоним за придев *йежак* у реченици *Измуче се деца йежким йушовањем* представља придев *душйрајан*. Одговор на питање због чега су ученици несиноним прогласили синонимом објаснили смо разматрајући природу придевске синонимије.

Оно што повезује скоро све радове у овој књизи јесте њихова *фазилинйивисйичности* у тематици и методологији, тј. испитивање језичких јединица чија семантичко-граматичка улога унутар лексеме, реченичне конструкције или реченице није јасно одређена, већ се прелива од једне до друге крајности могућег семантичко-функционалног спектра. Због тога су испитани услови под којима се остварују такве варијације. Тако је, на пример, интересовање поклоњено партитивним синтагмама чији се центар, у зависности од комуникацијских потреба, може померити

са главне речи синтагме на њен зависни члан. У књизи су анализирани и прилози који могу одређивати само субјекат реченице, само предикат или и субјекат и предикат истовремено. Разматране су двочлане лексичке јединице са непроменљивим именичким детерминатором које се могу тумачити као једна реч, као лабав спој две речи (полусложеница) или као две речи. Под лупу су стављене славистичке расправе о томе да ли нагомилавање таквих јединица представља доказ да словенски језици постају све синтетичкији или, сасвим супротно, све аналитичкији. Проучавана је префиксација јер разумевање споја префикса и главне речи може „клизити” (и то с разлогом) од композиције, преко афиксације и деривације, до посебног творбеног начина. Проматрано је попредложаване именица јер се однос између именице *врх* и предлога *врх* може тумачити низом могућих приступа, од хомонимије до полисемије и обрнуто. Природа деривационих веза међу лексемама тумачена је као спектар од синтагматских до парадигматских односа, а ова Де Сосирова дихотомија као континуум (за шта се оправдање може наћи баш код самог Де Сосира).

Предмет интересовања у овој књизи биле су именице, придеви, глаголи, прилози и предлози. Истражене су просте речи, изведенице, сложенице, префиксиране лексеме и двочлане лексичке јединице. Пажња је посвећена појединачним речима и синтагмама. Анализирана су основна и секундарна значења лексема. Решавани су морфолошки, лексички, творбени и синтаксички проблеми.

Због свега тога може се очекивати да ће стручњаци за лингвистику, као и љубитељи језичких истраживања пронаћи у овој књизи понешто што их инспирише.

Београд, 31. VII 2020.

Рајна Драгићевић

I. Граматика у огледалу семантике

О ПАРТИКУЛАРИЗАТОРИМА-САДРЖАВАЧИМА

1. УВОД. Циљ овог рада је семантичка анализа једног типа парти- тивних ситагми којима се означава нека количина намирница, течности или неких других артикала што се користе у домаћинству. Ове синтагме садрже генитив дѣла¹ као зависни члан и то им је важна семантичко- синтаксичка кохезиона особина. Према значењу главног конституента, постоји неколико врста синтагми које означавају намирнице: (1) оне чији главни члан означава какву посуду (*бокал вина, кашика брашна, ло- нац њасуља, њањир суйе, чаша воде*), (2) оне чији главни члан представља именицу непотпуног, партитивног значења (*комад меса, кашика лимуна, њарче хлеба, режањ сланине*), (3) оне чији центар означава неку мерну јединицу (*ѡрам шећера, килоѡрам хлеба, лиѡар млека*), (4) оне чији главни конституент није именица (*две јабукe, мало сира, неѡиѡ уља*). Такође,

¹ Наиме, Т. А. Тулина (1962: 7) пише о две врсте партитивног генитива, а то су *ѡениѡив дѣла* (*родительный части*): *стакан воды, кусок хлеба* и *ѡениѡив свеукуѡности* (*родительны сово- купности*): *количество студентов, масса вопросов*. Управни члан синтагме чији је зависни члан генитив свеукупности означава групу целих јединица. Као подтип генитива дѣла, Т. А. Тулина разматра *ѡениѡив мере*: *литр молока, метр сатина, тонна угля*. Главни члан ових син- тагми означава јединицу мере. Ауторка у раду анализира сличности и разлике у семантичком и синтаксичком понашању наведених генитивних синтагми, изазваних управо различитим значењем генитива. И. Пете (1965: 190) и К. Фелешко (1995: 49) другачије третирају однос из- међу генитива дѣла и генитива мере. Генитив мере је субординациона веза речи чији је главни члан именица која означава јединицу мере (*метѡар, ѡона*) или друга именица са истим таквим конвенционално прихваћеним значењем (*флаша јевѡиноѡ црнила, два камиона Немаца*), и зависни члан је именица која означава предмет што се мери. Генитив дѣла је субординациона веза речи чији главни члан означава део целине, без истицања њеног квантитативног аспекта (именице са наѡпштиѡим значењем *део*), а зависни члан означава предмет који се састоји из наведених делова: *черек меса, део зида, ѡрудвице сира*. (исп. К. Фелешко, ор. cit.). Ми ћемо се у овом раду придржавати поделе Т. А. Тулине. Објашњење за ово опредељење в. у напмени бр. 11.

ове синтагме можемо поделити и према значењу зависног конституента на оне чији зависни члан означава материју, па је исказан градивном именицом (*брашно, вода, со, шећер*) и на оне чији зависни члан означава предмет (*јабука, кифла, кромѝир, хлеб*). Именице за означавање предмета могу бити бројиве (*јабука, малина, шљива*) и небројиве (*кромѝир, кунус, лук*).² Предмет нашег интересовања у овом раду биће оне партиитивне синтагме чији главни конституент означава какву посуду, а зависни материју.

2.1. ТЕРМИНОЛОГИЈА. Управни и зависни конституенти оваквих синтагми могу бити номиновани на различите начине. Е. Сапир (1930),³ на пример, разликује следеће сегменте: *quantifiable* [или у преводу на руски *квантифицируемое* (= *подложно квантификацији, измерљиво*)] јесте све оно што може бити количински окарактерисано. *Quantifier* (на руском и српском *квантификатор*⁴) мери или оцењује степен или количину онога што је квантификовано. *Quantificate* (на руском и српском *квантификати*) означава квантификовани појам који се може одредити по количини. Синтагма *ѝањир суѝе* била би *квантификати*, *ѝањир* је *квантификатор*, а *суѝа* је оно што је квантификовано.

2.2. М. Ивић (1980) уводи термин *ѝарѝикуларизаѝор* за означавање језичких средстава које служе за исказивање делова целине или издавајање појединачног.

Након што је Л. Којен (1980: 16) употребио термин *фраѝменѝарносѝ*, *фраѝменѝаризација*,⁵ М. Ивић (1995а: 23) раздваја партикуларизацију од

² О избројивости именица које означавају воће и поврће в. И. Пете (1965: 193–195) и М. Ивић (19826).

³ У раду „Totality”, *Language Monograph*, 6, 1930, 6–28. Нама је био доступан руски превод овог рада „Целостность”, превод Н. В. Перцова, у: Э. Сапир, *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Москва, 1993, 386–408. Преводац је у заградама наводио термине и примере из оригиналне верзије рада на енглеском језику.

⁴ „У математичкој логици, из које је преузет термин квантификатор, тај термин је резервисан за именовање двеју врсти логичких оператора (егзистенцијалних и универзалних квантификатора) чију суштину приближно илуструју заменичке речи као *нешѝио* и *све*. У лингвистици изгледа оправдана употреба термина квантификатор у једном ширем значењу: квантификатори су све језичке јединице са количинским значењем” (Пипер 1983: 112). П. Пипер пише о апсолутним и релативним заменичко-прилошким квантификаторима.

⁵ По Л. Којену (1980: 15–16): „Именице као што су *ѝочѝѝак, крај, заврѝѝак, део, средина, оѝѝѝѝак, ѝарче* (уз једину бројивих именица) користе се за означавање делова овог или оног типа целине, другим речима за конверзију израза с обележјем [– фрагментарност] у изразе с обележјем [+ фрагментарност]: уп. *ѝочѝѝак романа, крај раѝѝа, заврѝѝѝѝ ѝрѝѝе, део миѝѝа, средина ѝуѝѝа, оѝѝѝѝ ѝѝѝѝе, ѝарче коѝѝа, одѝѝѝѝ соѝѝѝѝе*.”

фрагментаризације.⁶ У том смислу, могли бисмо говорити и о *фраѣменѣи-ризаѣиорима* (иако се овај термин нигде не наводи експлицитно) у оним случајевима када као резултат партикуларизације добијамо остатак неке намирнице која је конкретизована као предмет. Тако би главни конституент синтагме *ѣарче дуѣмеѣи* био фрагментаризатор, зато што парче дугмета није исто што и дугме, већ оно што је од њега одвојено, док би главни конституенти синтагме *ѣањир суйе, чаѣиа воде* били партикуларизатори, зато што је вода у чаѣи још увек вода и не може бити перципирана као некакво парче које је од ње остало. Ова дистинкција произлази, наравно, из тога што се намирнице могу испољавати као неуобличена (тј. само *ad hoc* уобличена) материја или као уобличени предмети.

2.3. Љ. Поповић (1992: 260) партитивну синтагму дели на *ѣарѣиѣиѣивну реч* и *ѣарѣиѣиѣивну доѣуну*. Лексичко језгро партитивне синтагме у синтаксичком смислу јесте партитивна реч. У синтагми *векна белоѣ хлеба* партитивна реч је именица *векна*, а партитивну допуну чини именичка синтагма у генитиву.

2.4. Ми ћемо у овом раду партитивне синтагме о којима говоримо најчешће делити на партикуларизатор и партитивну допуну. У синтагми *ѣањир суйе, ѣањир* ћемо називати партикуларизатором, а *суйу* партитивном допуном.

3.1. ОДРЕЂЕЊЕ ПРОБЛЕМА. По М. Ивић (1980: 4), има партикуларизаторѣ који имају само партикуларизаторско значење. Они „партикуларизујући не дају никакав прецизан податак ни о облику ни о димензијама ’опредењеног’. Кад је употребљена уз градивну именицу, реч *комад* информише једино о томе да је у питању појединачан ентитет нечег чврстог што се може сећи, односно ломити: *комад сланине, комад сѣакла, комад уѣља, комад лима*.” Други тип партикуларизаторѣ М. Ивић (1980: 3) назива *уобличивачима*: „Појаве са значењем ’материја’ могу се идентификовати не само квантификовањем него и уобличавањем: *ниѣи (ѣаучине), колуѣи (дима), ѣрудва (снеѣи), ѣрамен (косе)*”. Ми ћемо се у овом раду бавити партикуларизаторима који означавају посуде, што значи да имају садржатељско значење, па ћемо их назвати *садржавачима*⁷: *бокал вина, каѣика браѣина,*

⁶ Како наводи М. Ивић (1995а: 23), „фрагментаризација јесте партикуларизација – када се ради о „материји”; а није то – кад се ради о „предмету”. Отуда и неидентичност служби управних речи у конструкцијама типа (1) ДЕО *дуѣмеѣи*, ПАРЧЕ *кифле* и сл., односно (2) ПАРЧЕ *сѣакла*, КОМАД *меса* и сл.: док у случају (1) оне функционишу искључиво као фрагментаризатори, у случају (2) је њихова улога првенствено партикуларизаторског карактера.”

⁷ Одлучили смо се за домаћи термин да бисмо га усагласили са термином *уобличивач* Милке Ивић. Иначе, прикладни термини за ову врсту партикуларизаторѣ могли би бити и *конѣенѣиѣори* или *конѣејнери*.

корѝа јаѝодѝа, лонац ѝасуѝа, ѝањир суѝе, флаша ракије, чаша воде, шоѝа кафе.⁸ Именице бокал, кашика, корѝа, лонац, ѝањир, флаша, чаша, шоѝа чине скуп парадигматски повезаних лексема. Овај лексички скуп можемо назвати лексичко-семантичком групом речи [Д. Гортан Премк (1984–1985: 186)] или тематском групом [Р. Драгићевић (1996: 99)]. Системски повезане лексеме испољавају сличност или идентичност у синтаксичком, морфолошком, творбеном и семантичком понашању.⁹

Као пример истоветности семантичког понашања ових лексема можемо навести регуларну полисемију,¹⁰ којој подлежу. Регуларност се огледа у способности лексема да развијају секундарне семантичке реализације користећи се метонимијском трансформацијом ѝосуда, *најрава* – *количина која сѝаје у ѝу ѝосуду, најраву*. Тако, лексеме бокал, корѝа, ѝањир, чаша у партитивним синтагмама бокал вина, корѝа шљива, ѝањир суѝе, чаша воде имају способност означавања количине течности односно материје која може у њих да стане. По подацима из наших речника, немају све лексеме ове групе развијене секундарне семантичке реализације путем поменутог механизма. Тако, регуларној полисемији подлежу, на пример, следеће именице: боца, ведро, канѝа, кашика, корѝа, ѝањир, чаша, а не подлежу јој, по Речнику САНУ или Речнику МС: *буре, ванѝла, каца, кориѝо, лавор, лонац, лоѝаѝа, ѝлех, ѝѝѝањ, чанак, шерѝа*. О томе пише Д. Гортан Премк (1984–1985: 186): „Код лексема *шерѝа, лонац* та семантичка реализација недостаје. Разлоге за ово видимо у томе што је у првој групи речи одређена, увек иста величина пратећа семантичка компонента примарног значења, која и омогућава метонимијски развитак секундарног значења, а у другој групи речи примарна семантичка реализација није везана за појам одређене величине. А то значи да, нпр., реч *кашика* у семантичкој позицији *кашика брашна* именује одређену количину, количину која износи око 25 гр (дакле, именује нов појам), док је, нпр., употреба речи *лонац* у примеру *ѝојео је лонац куѝуса* ситуациона, и њено је разумевање условљено знањем о коме је и о коликом лонцу реч.”

Међутим, није необична употреба лексема *лонац* и *шерѝа* у позицијама као *Скувала је лонац куѝуса* или *Заѝрејала је шерѝу воде*. Чак и ако

⁸ Садржавачи намирница и најразличитијих материја су најчешће посуде, али не мора увек тако да буде, исп. на пример, примарно значење именице *зубаѝка* по Речнику САНУ: *количина сена коју коњ или ѝовече одједном узме у усѝа*. Ако не говоримо само о садржавању намирница, велики број именица најразличитијих значења спада у садржаваче, на пример: *библиѝтека књѝа, орман одеће, ѝолица иѝрачака*.

⁹ Опширније о томе в. у Р. Драгићевић (1996: 96–97).

¹⁰ О регуларној полисемији в. М. Ивић (1982а) и Д. Гортан Премк (1984–1985).

не знамо о којем је лонцу и шерпи реч, наведене реченице нису лишене информативности, и поред тога што ови судови могу бити различите величине. Такође, ни синтагмом *кашика шећера* не исказује се прецизно о којој је количини шећера реч зато што се кашиком може захватити више или мање шећера. Како је онда реализована ова метонимијска формула?

3.2. О *ТАЊИРУ СУПЕ*. Семантичке реализације добијене метафоричком или метонимијском дисперзијом најчешће се односе на неке одређене ентитете. То је сасвим очекивано, због тога што сваки настали ентитет изискује номинацију и што јој, наравно, његово настајање претходи. Наведимо још неколико метонимијских формула, према Д. Гортан Премк (1997: 70–76), да бисмо ово егземплификовали: *ѣросѣиорија – намешѣај у ѣиој ѣросѣиорији (трпезарија = ѣросѣиорија, соба у којој се једе – намешѣај за ѣакву ѣросѣиорију); именице које означавају какву особину или сѣање – ѣосѣиуѣак којим се изражава ѣаква особина (љубазност = особина оноѣа који је љубазан – љубазан ѣосѣиуѣак); месѣо – сѣановници ѣиоѣа месѣа (град = насељено месѣо – сѣановници ѣиоѣа месѣа).*

Дакле, метонимијским значењима у нашим примерима одређује се намештај, поступак, становници каквог места. Без обзира на то да ли су та значења конкретна или апстрактна, у њиховој позадини леже сасвим детерминисани појмови. То се, међутим, не може рећи за метонимијске секундарне реализације именица које означавају посуђе. Проблем је у томе што таква значења описујемо дефиницијама као што је *количина која сѣаје у ѣу ѣосуду, најраву*. Из овакве дефиниције јасно се види да је појмовна вредност (архисема) овог значења *количина*. Та количина зависи од величине посуде и од врсте материје која се у њу може сместити. А ни једно ни друго није одређено дефиницијом овог значења.¹¹ Према томе, ова метонимија је различита од многих других по томе што се може остварити само у партитивној синтагми. Таква синтагма је минимална јединица за остваривање метонимијског значења. За испољавање свих секундарних семантичких реализација, и оних добијених метафором, као и оних добијених метонимијом, обавезна је, наравно, одговарајућа семантичка позиција,¹² која се остварује употребом семантичког детерминатора. Међутим, именица *суѣа* у синтагми *ѣаѣиѣ суѣе* није само де-

¹¹ Та неодређеност метонимијског значења привукла је нашу пажњу, па њој и посвећујемо овај рад. У синтагмама *лиѣиѣр млека, ѣиона уѣѣа* нема квантитативне неодређености, па су, дакле, ове синтагме у семантичком смислу прилично другачије од оних које ми испитујемо. Због тога што наглашава ову различитост, ми смо се определили за поделу партитивних генитива Т. А. Тулине, а не И. Петеа и К. Фелешка (исп. напомену бр. 1).

¹² О семантичкој позицији исп. Д. Гортан Премк (1997: 49–58).

терминатор, колокат који потпомаже примаоцу поруке да декодира метонимијско значење, него је и учесник у остваривању тог значења. Дакле, именицом *суја* не само што упућујемо на то да се под *тањиром* подразумева количина која може да стане у њега, него и материјализујемо ту количину, одређујући јој облик и димензије.

Да је синтагма *тањир сује* са метонимијским значењем количине једна лексичка јединица, показује нам семантичка диференцијација при употреби ове синтагме у следећим реченицама: 1) *На столу је био тањир сује*; 2) *Појео је тањир сује*. У првој реченици лексеме које сачињавају синтагму, па самим тим и цела синтагма, употребљене су у својим примарним семантичким реализацијама и због тога та реченица у дубинској структури значи *На столу је био и тањир и суја у њему*. У овој реченици се не говори о количини супе, већ се обавештава о два ентитета која су била на столу – једном централном (о тањиру) и другом који је смештен у централни, па је стога перифернији (о супи). Премда се реченицом исказују два ентитета, лексичко језгро синтагме је именица *тањир*, што је проузроковано нашом перцепцијом.¹³ Само у првој реченици можемо говорити о падежној синонимији партитивног генитива и инструментала са предлогом *с*. Дакле, само прва реченица значи да је на столу био *тањир са сујом*. Чак и ако бисмо реченични акценат сместили на именицу *суја*, синтагма опет не би означавала количину, него би се реченицом наглашавало присуство баш те материје у тањиру, а не неке друге: *На столу је био тањир сује, а не тањир њасуља*.

У другој реченици, партитивна синтагма је употребљена у свом секундарном, метонимијском значењу. *Тањир сује* сада значи количину. Иако говоримо о два ентитета, мислимо само на један, на супу. Лексичко језгро синтагме сада се помера са партитивне речи на партитивну допуну, па је именица *суја* сада центар.¹⁴

¹³ М. Ивић (1995г) посвећује цео рад лингвистичким консеквенцијама различитог приступа односу део – целина. Рад је инспирисан чињеницом, коју ауторка износи на стр. 215–216, да је „очигледно да однос 'део – целина' можемо перципирати на разне начине и да је то тако стога што пажњу не обраћамо увек на исто. Њу, наиме, можемо усредсредити на било које од следећих трију својстава датог односа: *својство хијерархизованости*; *својство неидентичности*; *својство сједињености*.”

¹⁴ Љ. Поповић (1992: 260) констатује да је на синтаксичком плану партитивна реч главна реч синтагме, док је на семантичком плану, како каже аутор, „битна именица односно именичка синтагма у партитивном генитиву, јер се њоме именује појам о коме је стварно реч.” О семантичко-синтаксичкој диференцијацији у вези са доминацијом једног од чланова партитивне синтагме пише и К. Фелешко (1995: 53): „Као резултат таквог приступа добијамо два главна члана: један главни формално, други значењски; то разбијање принципа примарности оцртава истовремено границе партитивног генитива у оквиру других врста адноминалног генити-

Употреба синтагме о којој говоримо у наведеним двома реченицама показује да *џањир суйе* не мора обавезно да означава количину супе која може да стане у тањир. То је доказ да партитивна допуна уз именицу која означава неку посуду не представља семантичку позицију за остваривање метонимијског значења количине и да је целој тој синтагми потребна одговарајућа семантичка позиција која ће омогућити формирање те секундарне реализације. У другој реченици таква је позиција обезбеђена употребом глагола *џојесџи*. Пошто је целој синтагми потребна одговарајућа позиција за остварење секундарног значења, то доказује да је носилац метонимијске трансформације *џосуда* – *количина која у њу сџане* цела партитивна синтагма, а не само њен партикуларизатор.

Најважнију улогу у обезбеђивању семантичке позиције за реализовање примарног или метонимијског значења синтагми са партикуларизаторима-садржавачима имају глаголи. Међутим, није могуће направити листу глагола који обезбеђују њихово примарно значење и оних глагола који омогућавају секундарно, количинско значење. Очекивали смо да се количинско значење обезбеђује уз глаголе којима се означава припремање или конзумирање хране, а не-метонимијска (примарна) семантичка реализација свим осталим глаголима. Али, наше мало испитивање је показало да се количинско значење реализује и уз глаголе који немају везе са припремом или конзумирањем хране.

Ипак, утврдили смо да је могуће тестирати семантичку вредност синтагми сличних оној каква је *џањир суйе* (сличних у том смислу што је партикуларизатор посуда која је увек исте величине и у том смислу што се њиме означава уобичајена посуда за намирнице исказане партитивном допуном). Ако у реченици можемо да заменимо партитивну синтагму партитивном допуном а да се значење реченице (скоро) не промени, то значи да синтагма има количинско значење, а ако синтагму можемо да заменимо партикуларизатором без промене значења реченице, онда је то знак да синтагма има примарно, не-количинско значење.

Тако, на пример, синтагма *флаша џива* у реченицама као што је *Куџио је флашу џива* или *Тражио је да му дам флашу џива* има количинско значење, јер се може заменити именицом *џиво*, док су синтагме *флаша џива*, *џањир суйе*, *џејељара џуна оџушака* употребљене у свом примарном значењу у реченици *Исџразнио је флашу џива/џањир суйе/џејељару џуну оџушака*, због тога што се синтагма у њој може заменити само партикуларизатором, уз незнатну промену значења: *Исџразнио је фла-*

ва.” Видели смо, међутим, да на семантичком плану центар синтагме може бити и партитивна реч (тј. партикуларизатор) и партитивна допуна.

шу/шањир/йејелъару. У неким случајевима морамо у помоћ да позовемо шири језички контекст или ситуацију у којој је реченица изговорена. У примеру *Носио је флашу йива*, синтагму, вероватно, треба заменити партикуларизатором да би се добило синонимско значење, дакле, највероватније је реч о флаши, међутим, није немогуће претпоставити да је у овој реченици посреди ношење пива. Ипак, у највећем броју примера овај мали тест може да буде користан.

Из свега овога је могуће извући теоријски закључак да носиоци семантичких трансформација не морају бити само појединачне лексеме, већ и неке синтагме. У прилог овоме иде мишљење Т. А. Тулине (1962: 8) да се при синтаксичкој анализи не може делити именичка синтагма са генитивом дѐла. Т. А. Тулина поткрепљује своје мишљење идејама А. В. Текучева и Д. Е. Розентала да, између осталих, и ове синтагме треба анализирати као један реченични члан. Ми смо, утврдивши њихову вишезначност, дошли до истог закључка, али, за разлику од наведених аутора, до њега смо дошли семантичком процедуром и због тога нам се чини да овакве синтагме ни семантички не треба разлагати. Ово отвара широко поље могућих истраживања полисемантичких структура одређених синтагми.¹⁵

О формирању нових значења која настају као резултат семантичког међудејства управног и зависног члана синтагме, односно о семантици синтагме чије је значење различито од значења њених саставних делова, прва је у нашој лингвистици експлицитно писала И. Грицкат (1986). Она се бавила експресивним синтагмама са генитивима, као што су: *сѣуб вайре*, *сѣуб надања*; *сѣуб мисаоне целине*; *сѣуб деценије*; *сѣуб сѣубова*; *сѣуб од човека*. Значење свих ових синтагми заснива се на метафори. Метафора је у овим примерима стилска фигура, тј. како каже И. Грицкат (1986: 71), „у питању су граматички условљене фигуре, фигуре које се добијају устаљеном техником падежних контаката”. Њихов задатак је да граматичким поступком „генитивизације” произведу стилски учинак. Наши примери су другачији. Синтагме које анализирамо нису експресивне, нису добијене метафором и немају стилско дејство. За разлику од оних које описује И. Грицкат, наше синтагме су лексичке јединице са полисемантичком структуром. Оне имају примарна, не-количинска и

¹⁵ Могло би се рећи да фразеологизми представљају добре примере за лексичке скупове који могу бити употребљени заједно и у номинационам и у секундарном значењу. Међутим, паралела са фразеологизмима није баш сасвим адекватна. Да би фразеологизам био управо то, лексеме које га чине морају бити употребљене секундарно, иначе он не постоји. Синтагма *шањир сује* постоји и када се њени чланови употребе у примарним и у секундарним семантичким реализацијама.

секундарна, метонимијска, количинска значења. Метонимијска значења им, осим тога, нису фигуративна, она немају стилску вредност нити им је циљ неконвенционално, песничко изражавање. Она су настала као последица дејства метонимије као лексичког механизма, а не фигуре.

3.3. О *ЛОЊЦУ СУПЕ*. Из досадашњег излагања јасно је да се партитивне синтагме са партикуларизатором који означава посуду могу поделити у две групе – у оне чији партикуларизатор означава посуду која је увек исте или приближно исте величине (*кашика*, *ѿањир*, *чаша*) и у оне чији партикуларизатор означава посуду за чију величину не постоји стереотип или се он разликује од говорника до говорника (*буре*, *лонац*, *шерѿа*). Објаснили смо у претходној тачки на који се начин користимо метонимијском формулом *ѿосуда* – *количина која у њу сѿаје*. Разјаснили смо да се постојање ове формуле заснива на метонимијском деловању целокупне партитивне синтагме, а не само партитивне речи. Тиме се обезбеђује конкретизовање метонимијског значења, које иначе не би било могуће, јер се у зависности од материје која може бити садржана у одређеној посуди разликује и њена количина која у ту посуду може да стане, а тиме се, затим, релативизује метонимијско, партитивно значење именице са значењем посуде.

Али, ово важи само за синтагме чији је партикуларизатор именица са значењем посуде у коју стаје увек иста количина материје. То, међутим, није довољно за конкретизовање количинског значења именица које означавају посуде различитих димензија. Сви знамо колико се супе означава синтагмом *ѿањир суѿе*, али не знамо колико се супе одређује синтагмом *лонац суѿе*. Међутим, како рекосмо на почетку, и овакве синтагме се слободно користе у свакодневној употреби. Шта оне, заправо, значе?

Синтагма *лонац суѿе*, баш као и синтагма *ѿањир суѿе*, може бити употребљена не-метонимијски, у својој основној семантичкој реализацији *лонац у којем се налази суѿа*. Наравно, ово значење се остварује у одговарајућој, неутралној семантичкој позицији, а то се обезбеђује употребом одговарајућег глагола. Исп. на пример, *На сѿолу је био лонац суѿе*.

У наведеном примеру, и синтаксичко и семантичко лексичко језгро синтагме представља именица *лонац*. Значење ове јединице се мења када се, у семантичком смислу, лексичко језгро синтагме помери на партитивну допуну. Тада се остварује количинско, метонимијско значење. У неформалној комуникацији, када извештава о својим свакодневним пословима, домаћица ће рећи *Скувала сам суѿу за ручак*. Поред тога што се из оваквог

исказа подразумева да је за ручак скувана баш супа, а не, на пример, пасуљ, јасно је и то да је припремљена уобичајена количина супе.¹⁶

Међутим, реченицом *Скувала сам лонац сује за ручак* постиже се количинска маркираност. Синтагмом *лонац сује* у овој реченици означава се већа количина супе него што је уобичајено. Количинска маркираност проистиче из вишка информативности која следи из синтагме *лонац сује* у наведеној реченици. Подразумева се да се супа припрема у лонцу, и, ако то није из неких разлога информативно, нема потребе наглашавати ту чињеницу. Синтагма *лонац сује* постаје пертинентна ако се под *лонцем* подразумева *већа количина*. Дакле, реченица *Скувала сам лонац сује* у ствари значи *Скувала сам многу сује, више него обично*.

Према томе, у оваквим примерима долази до изражаја још једна лексичка могућност у изражавању количине, а то је могућност прикључивања додатне семе метонимији *количина*. Ту сему бисмо могли описати као *више (или мање) него обично у количинском смислу*. Прикључивање ове семе је засновано на чињеници да неке посуде могу бити различите величине, што омогућава да се истицањем именице која значи посуду преноси утисак о њеној необичности по величини.

Ово истицање се често (али не и обавезно) врши и постављањем реченичног акцента на партикуларизатор, и поред тога што је именица са значењем материје семантички центар синтагме. Када је из семантичке позиције очигледно да се синтагмом означава количина, а да се ипак наглашава партикуларизатор (дакле, посуда), онда се то може објаснити на два начина: или је посуда у функцији партикуларизатора наменски неадекватна за материју која се у њу ставља (исп. *чаша кафе*) или је количински неубичајена за свакидашње прилике. Постављањем реченичног акцента на именицу која значи посуду говорник наглашава једну од ове две могуће импликатуре. Будући да лонац није наменски неадекватан за кување супе

¹⁶ Да овако употребљене именице имају количинско значење потврђује нам, на пример, и И. Пете (1965: 195), који, такође, покушава да одреди која се количина дрва подразумева у реченици *Он је свако јутро доносио дрва (Каждое утро он приносил дрова)*. Овај пример показује да и у руском језику важи исти семантички механизам за изражавање количине. М. Ивић (1959: 153) наводи примере за српски акузатив мере, количине са обавезним детерминатором и без њега: *Појео је цео хлеб : Појео је хлеб и Појео је један хлеб : Појео је хлеб* где брисање детерминатора доводи до замене значења мере, количине значењем директног објекта. Нама се, међутим, чини да и конструкција са детерминатором, као и она без њега има у исто време и објекатско и количинско значење. Разлика је само у томе што се у првом случају наглашава мера, а у другом обухватање целог предмета глаголском радњом, што представља објекатско значење (које се у овим примерима скоро поистовећује с количинским, на шта нам указује значење детерминатора *цео*).

и да лонци могу бити различите величине, саговорник испуњава информативношћу именицу *лонац* у позицији *Скувала сам лонац сује* тиме што га схвата као неуобичајено велик лонац. То не мора бити лонац огромних размера, него само већи од оног који се обично користи.

Укључивање семе коју смо одредили као *више* (или *мање*) *неіо* обично у семантички садржај метонимијског значења количине, назначава пут ка новим семантичким могућностима скривеним у значењском потенцијалу лексемâ које означавају посуду. Наиме, многе чланице ове тематске групе (укључујући и оне које се односе на посуде увек исте димензије) могу, поред метонимијског, развијати и хиперболично значење. Хипербола је само корак од оног значења које смо анализирали у претходном пасусу: (1) *Појео је лонац сује*. (2) *Појео је кашику сује и журно изашао*. У овим примерима, партитивне синтагме не значе *више* или *мање сује неіо* обично, већ значе *мноіо* или *мало сује*.

Чињеница да метонимија и хипербола у неким случајевима могу здружено да обликују неке од семантичких реализација синтагми о којима говоримо утемељена је на још једној важној семантичкој особености именицâ са значењем посуде, како оних које су увек исте величине тако и оних које могу бити различите величине. Оне се, нарочито ове друге, не користе за сасвим прецизно изражавање количине. Посуде су количински оријентири у свакодневном животу. За кување или неке друге активности које подразумевају мерење материје посудама није важно то што, на пример, у кашику може да стане 25 грама брашна, него је важно то што у њу стаје *приближно* 25 грама. Не очекује се да у јело сипамо тачно онолико материје колико може да стане у неку посуду, већ приближно толико. Наравно, апроксимативност количинске вредности се увећава код оних посуда које нису увек исте величине. То иде дотле да понекад значење партитивне синтагме с оваквом посудом као партикуларизатором не разумевамо придруживањем семе *више* или *мање неіо* обично у количинском смислу, већ само као *неиііо* *маіиерије*, а да се количина одређује врло грубо. Тако би се, можда, могла разумети реченица *Заірејао је шеріу воде*, коју би, ако се не узме у обзир нека посебна ситуација, требало тумачити као *Заірејао је (неиііо) воде*. То *неиііо* је више него што може да стане, на пример, у шољицу, или у чашу или у шерпицу.¹⁷

¹⁷ Ако је реченични акценат на именици *шеріа*, синтагма *шеріа воде* могла би се разумети као неочекивано мала или велика количина воде у односу на очекивану количину. То је оно значење које смо егземплификовали речеицом *Скувала сам лонац сује*. Међутим, партикуларизатор у реченици *Заірејао је шеріу воде*, није у потпуности лишен информативности као у синтагми *лонац сује*. Сасвим је природно да се супа кува у лонцу, али загревање воде није

3.4. ЛЕКСИКОГРАФСКА НАПОМЕНА. Из свега овога следи да све лексеме тематске групе *йосуда* могу да развијају метонимијско значење *количина која сџаје у џу йосуду*. Разликује се једино начин на који оне то остварују, односно да ли означавају само количину материје која може да стане у њих (*џањир сује*) или им је пак ова семантичка компонента од мање важности, а важније су семе које се односе на неподударност са очекиваном количином материје (*лонац сује*) или на наглашавање чињенице да је у питању нека количина материје која је грубо одређена (*шерџа воде*). У сваком случају, то што наши речници не бележе метонимијско значење количине уз сваку лексему која означава посуду, сматрамо лексикографским пропустом. Такође, сматрамо погрешним то што се ово значење често одваја од примарне семантичке реализације само знаком тачка и запета (;). Метонимијску (количинску) семантичку реализацију треба одвојити због тога што је то значење сасвим посебно и због тога што се оно остварује само у партитивној синтагми. Било би оправдано чак ово значење обрадити као израз уз именицу са значењем неке материје која се типично држи у посуди чије се име дефинише, а у дефиницији навести још примера за материје уз чија имена се остварује количинско значење посуде. Ако није могуће ништа мењати у начину дефинисања ових лексема, требало би бар уједначити поступак њихове обраде у описним реченицама.

4. О СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ТИПОВИМА ПАРТИКУЛАРИЗАЦИЈЕ.¹⁸ Могле би се издвојити три основне врсте партикуларизације. То су (1) *имџицијна џарџикуларизација*, (2) *реџуларна џарџикуларизација* и (3) *џарџикуларизација с обавезним деџерминаџором*.

4.1.1. О имплицитној партикуларизацији пише М. Ивић (1980: 5–6): „партикуларизатор квантификативног карактера се не изриче, али се подразумева. То се догађа обично у жаргону ресторана приликом на ручивања одређених јела и пића: *џџри џива, две џелеђе чорбе, две мусаке, један џасуљ и џџри кафе и сл.*”¹⁹ Могли бисмо додати да се овај тип имплицитне партикуларизације употребљава и ван ресторана, али није подједнако уобичајен за све врсте намирница. На овај начин се чешће

везано за шерпу. Она се може грејати и у другим посудама. Шерпом се не прецизира количина воде, али се даје најопштија представа о њој.

¹⁸ Идеју, као и главне смернице за поделу коју ћемо навести, дају нам радови М. Ивић (1980; 19956).

¹⁹ Ђ. Оташевић (1985: 54), говорећи о множини неких градивних именица, наводи пример именице *сайун*, уз коју се партикуларизатори уопште не употребљавају. „Фрагментаризовање сапуна требало би уједно да буде и партикуларизовање, али тако није јер се осећа као да је партикуларизација већ претходно извршена.” Ову појаву аутор назива *унуџрашњом џарџикуларизацијом*.

квантификују: (а) она јела и пића за која постоји уобичајена посуда из које се конзумирају; (б) она јела и пића која се конзумирају више пута дневно; (в) она јела и пића чија имена не могу изазвати двосмисленост.

Први услов није задовољен у примеру **Појео је две соли*. Из ове реченице није јасно на коју се количину соли мисли, јер за со не постоји уобичајена посуда која би могла да се подразумева као мера.

Други услов није испоштован у примеру *Појео је љри сује*²⁰. Изван ресторана ова квантификација је врло необична у односу на *Појео је љри љањира сује*, чиме се информише и о количини поједене супе и о томе да је та количина неуобичајено велика. Ако је количина уобичајена, рећи ћемо *Појео је сују*, али не и *Појео је једну сују*. Међутим, често ћемо чути *Појио је љри кафе*. То је зато што се кафе, за разлику од супе, пије више пута дневно.

Трећи услов није задовољен у примеру *Појео је један љасуљ*, зато што се под пасуљем подразумева и зрно и јело. Име јела добијено је регуларном метонимијом која се темељи на формули *љоврће – јело које је од њеја љриљремљено*. У ресторану се подразумева да синтагма *један љасуљ* именује порцију пасуља, док изван ресторана то не мора да буде тако. Слично је и са другим јелима која су справљена од истоврсних појединачних састојака, као што су грашак, кромпир итд. Тешко да ће неко реченицу *Појео је два кромљира* разумети као *Појео је две љорције кромљира*, него ћемо *два кромљира* разумети као *две крљоле кромљира*. Мање проблема с амбивитетом има код оних јела која су састављена од више различитих намирница. Таква је, на пример, *мусака*, коју помиње и М. Ивић (1980: 5) у примеру *две мусак*. Именице које означавају оваква јела чешће се јављају са бројем као имплицитним партикуларизатором.

4.1.2. Проширили бисмо излагање о имплицитној партикуларизацији још једним типом ове појаве. Пре него што је изложимо, навешћемо једну важну напомену као увод у проблем. Приметили смо да на когнитивном плану можемо говирити о *нивоима љарѣикуларизације*.²¹ Они се заснивају на нашем очекивању различите количине исте материје у вези

²⁰ Ово би, евентуално, могло значити: *Појео је љри врље сује*, али само у оним срединама (каква је, на пример, Пољска) где се кува више врста супа за један ручак, а то није случај са нашом средином.

²¹ Идеју о нивоима партикуларизације добили смо према нивоима категоризације у когнитивној лингвистици (исп. Тејлор 1991: 46–51). Појмове за предмете који нас окружују категоризујемо на више нивоа по општости. Постоји базични ниво помоћу кога људи нормално разговарају о реалности. По Џ. Р. Тејлору (1991: 48–49), „ако би странац показао на столицу на којој седим и питао шта је то, одговор би био *столица*, а не *део намештаја*, иако би и тај одговор био тачан.” И количину материје теоријски можемо разумети као мању или већу, ако уз именицу која је

са различитим околностима: применом, фазама припреме, добављањем, конзумирањем итд. Те околности су у реченици одређене семантичком позицијом именице која означава неку количину материје. Тако, семантичка позиција именице *суџа* у реченицама *Појела је суџу* и *Скувала је суџу* и без икаквог партикуларизатора указују на различите количине супе. Дакле, кад је реч о кувању супе, и говорник и саговорник размишљају о литрима супе, а кад је реч о њеном конзумирању, учесници комуникације размишљају о децилитрима супе. Ако нам неко саопшти да је *Пејџар куйио вино*, помислићемо на боцу вина, а ако чујемо да је *куйио вино јер вечерас има јосџе*, помислићемо на неколико боца. Ове количинске претпоставке когнитивне су природе и леже у основи нашег разумевања имплицитне партикуларизације.

4.1.3. Семантичка позиција именице *суџа* у реченици *Појео је суџу и друџо јело* сугерише да је супа (а) оброк (на то указује значење и глагола у предикату и другог дела напоредне конструкције); (б) да је у количинском смислу то уобичајени оброк (на то указује изостанак партикуларизатора). Пошто уобичајена количина супе као оброка стаје у тањир, онда из (б) следи да *Појео је суџу* значи исто што и *Појео је (један) тањир сује*. Исто тако, *Пойио је кафу* = *Пойио је шољицу кафе* = *Пойио је једну кафу*.²² Из ових примера можемо извести следећу правилност: уз глаголе који значе конзумирање, именице којима се означава неко јело или пиће и које су употребљене без партикуларизатора, у ствари представљају ону количину те материје која представља њену уобичајену порцију.

На сличан начин разумевамо и реченицу *Скувала је суџу*. Овога пута семантичка позиција именице *суџа* сугерише другачији ниво партикуларизације. Реч је, сада, о количини која може да стане у лонац, јер је лонац посуда у којој се супа обично кува. Према томе, *Скувала је суџу* значи исто што и *Скувала је лонац сује*.²³

означава не стоји партикуларизатор. Међутим, практично, ми се у случајевима формално непотпуне партикуларизације, ипак, споразумевамо о количини.

²² В. фусноту број 16.

²³ Примери које наводимо у вези с имплицитном партикуларизацијом (*Појео је суџу*, *Пойио је кафу*, *Скувао је јасуљ*) отварају проблем конкуренције у употреби акузатива и партитивног генитива у функцији директног објекта. Наиме, наше језичко осећање предност даје акузативу. Објашњење можда лежи у томе што се акузатив у савременом језику шири на штету партитивног генитива (Стевановић 1989: 205–206) или у размишљању Д. Гортан Премк (1971: 88) да се „поред партитивности оваквим синтагмама с генитивом обележава и неодређеност објекта. Ова се семантичка неодређеност морфолошки потврђује и тиме што су имена у генитиву готово по правилу и граматички недетерминисана; нпр.: 'дечади се растуре да набаве *баруџа*' – *баруџа* значи: колико год нађу барута и каквог год нађу (неодређеност и по квалитету и по квантитету), док у реченици: 'набраше *баруџ*: три патроне ... и неколико фишека' – *баруџ*

4.1.4. У примерима које смо навели, формално непотпуна партикуларизација испољава се изостављањем партикуларизатора. Међутим, има примера за имплицитну партикуларизацију која се манифестује изостављањем партитивне допуне: *Појушио је љуну љејџару, Појио је љун чајник*.²⁴

4.2. Под регуларном партикуларизацијом (термин је наш) подразумевамо најчешћи облик партикуларизације, а то је онај помоћу партикуларизатора: *џањир суйе, шоља чаја, чаша воде*. Том проблему посвећен је највећи део овог рада.

4.3. Партикуларизација са обавезним детерминатором. О обавезним детерминаторима писала је М. Ивић (1956: 178): „Обавезни детерминатори су језички облици који се из дате конструкције с управном речју Х не могу избацити без релевантних последица на информативном плану.” Примери: *девојка црних очију* : **девојка очију*; *врайио се љрошлој љејка* : **врайио се љејка* (*ibid.*: 181). М. Ивић (*ibid.*: 185) закључује да словенски падежи могу бити (а) слободни; (б) везани за обавезну употребу предлога; (в) везани за обавезни детерминатор. Ауторка (1995а) је посветила пажњу обавезној детерминацији квалификативног типа. Ми ћемо се бавити обавезном детерминацијом квантитативног типа, чиме ћемо покушати да употпунимо и потврдимо схватања М. Ивић о овом проблему.

У примерима као што је *На сџолу је била љејџара љуна ојушака*, партикуларизација није могућа без обавезног детерминатора *љун*. По томе се овакве синтагме разликују од оних као што је *џањир суйе*, у којима није обавезан детерминатор. Односно, није обавезно његово ек-

означава појам потпуно одређен и по квалитету и по квантитету.” Употреба акузатива без партикуларизатора у нашим примерима очигледно би била необична кад се тај партикуларизатор не би подразумевао. То потврђује да је, на пример, именица *суйа* у реченици *Појео је суйу* заиста имплицитно партикуларизована. Да напоменемо још и то да у руском језику, бар према мишљењу које износи И. Пете (1965: 195–196), важе понешто другачија правила. Партитивност се, према овом аутору, уз глаголе несвршеног вида исказује акузативом, а уз глаголе свршеног вида партитивним генитивом. Конструкцијом *несвр. љл. + акузатив* исказује се процес одвајања дела из масе предмета (*Я смотрел иногда, как она наливала чай, махала ногой или подносила ложку по рту...*), а конструкцијом *свр. љл. + љарйиџивни љениџив* исказује се факт одвајања из масе предмета (*Мы закурили крепчайшего самосада и долго молчали*). Партитивни генитив се користи уз несвршене глаголе само ако они означавају молбу, жељу и сл. (*verba desiderandi*). Ово ограничење у вези са глаголским видом не односи се на српски језик. У вези с овим, исп. услове које наводи К. Фелешко (1995: 56–57) што обезбеђују партитивном генитиву примат у односу на акузатив без предлога у функцији правог објекта.

²⁴ Објашњење овог вида имплицитне партикуларизације в. у делу рада посвећеном партикуларизацији с обавезним детерминатором.

сплицирање. Сматрамо да и имплицитна и регуларна партикуларизација подлежу имплицитној детерминацији²⁵ помоћу неизреченог, а подразумеваног придева *йун*. Из реченице *Појео је ѿањир суйе*, јасно је да је он био пун или приближно пун. Да није тако, не би била задовољена метонимијска формула *йосуда – количина која сѿаје у ѿу йосуду*, а на њој се заснива количинско значење именице која означава посуду. У реченици *Појео је суйу*, ако је из контекста јасно да *суйа* означава количину, подразумева се и детерминатор *йун* и партикуларизатор *ѿањир*.

Међутим, због чега у синтагми *йејелѧра йуна ойушака* детерминатор мора да се експлицира?²⁶ Разлог видимо у томе што је пепељара уобичајена посуда за опушке. Опушци се одлажу само у праву или импровизовану пепељару. Због тога је синтагма *йејелѧра ойушака* недовољно информативна у односу на, рецимо, *ѿањир суйе*. У тањир могу да се сместе и многа друга јела, и, захваљујући томе, синтагма добија на информативности. Придевом *йун* у синтагми *йејелѧра йуна ойушака* наглашава се количина, па се тиме постиже и њена комуникациона вредност. То што се опушци одлажу само у пепељару ствара могућност формално непотпуне партикуларизације, која се огледа у изостављању партитивне допуне и задржавању детерминатора, на пример, *Пойушио је йуну йејелѧру*.²⁷ Детерминатор остаје обавезан, јер не кажемо **Пойушио је йејелѧру*. Све ово могло би се, вероватно, проширити и на остале синтагме чији главни члан означава посуду за само једну намирницу, а зависни члан означава баш ту намирницу – ако имају количинско значење, ове се синтагме обавезно детерминишу придевом *йун* и имају описани облик имплицитне партикуларизације.

НАПОМЕНА О БИБЛИОТЕЦИ. Требало би да ово правило важи и за неке синтагме са другачијим, али сличним значењем, чије главне речи спадају у *садржаваче*. Међутим, није увек тако. Не звучи нам необич-

²⁵ Имплицитној детерминацији коју илуструју примери [*Ено ѿа онај*] *човек с нојом*, што у ствари значи *Ено ѿа онај са дрвеном нојом или ѿлавајѧ мома, сѿасијѧ девојка*, што значи *момак са великом ѿлавом, девојка са лејѧм сѿасом*, в. М. Ивић (1995в: 190). Исп. и четири типа имплицитне обавезне детерминације које наводи М. Радовановић (1972: 229–231).

²⁶ М. Ивић (1995б; 1995в) објашњава да у конструкцијама са експлицираним обавезним детерминатором изостављање детерминатора може да доведе до бесмислености конструкције (исп. *девојка црних очију : *девојка очију*) или до добијања новог значења (исп. *Чекао је цело йролеће : Чекао је йролеће*). Исто мишљење заступа и М. Радовановић (1972: 231–236), што је очигледно из примера које он наводи. Међутим, нико од њих не говори о обавезној детерминацији у конструкцијама типа *йејелѧра йуна ойушака, сланик йун соли*. Ова обавезна експлицитна детерминација је другачија по томе што изостављање детерминатора не води у бесмисленост нити у друго значење. Ипак, употреба придева *йун* у нашим примерима није факултативна.

²⁷ Наведени пример је из жаргона пушача.

но, на пример, *Тај је прочиџао библиотеку*, ако желимо да кажемо да је неко прочитао много књига. Пошто се библиотека користи само за књиге, папире, документа, очекивали бисмо према аналогiji са *йејељаром љуном ојушака*, и *библиотеку љуну књија* (*Тај је прочиџао љуну библиотеку књија*). Међутим, очекивани експлицитни детерминатор овде није обавезан. То је због тога што се библиотека састоји из књига – ако их нема, нема ни библиотеке. Пепељара постоји и без опушака. Дакле, у семантички садржај именице *библиотека* инкорпорирано је значење именице *књија*, јер је *библиотека* примарно *књижница*, *збирка књија* (по Речнику САНУ). Из ове дефиниције се види и то да комплетна збирка сачињава библиотеку. Због свега тога именица *библиотека* може да се употребљава као партикуларизатор и онда када ни партитивна допуна ни детерминатор *љун* нису изречени. Друга могућност је да су обе ове јединице изречене уз партикуларизатор. Необична је, као и код *йејељаре*, трећа теоријска могућност: *библиотека књија*. Без детерминатора, а уз партитивну допуну, ова синтагма је још неинформативнија од *йејељаре ојушака*, јер, како рекосмо, пепељара постоји без опушака, а библиотека не постоји без књига.

Пример са библиотеком значајан је и због тога што показује још један тип партикуларизације. Примером *Појушио је љуну йејељару*, објаснили смо имплицитну партикуларизацију без партитивне допуне. У реченици *Прочиџао је библиотеку*, партикуларизација је формално још непотпунија, јер је у овом примеру могуће изостављање и детерминатора. Разлог за могућност изостављања детерминатора видимо у томе што се библиотека састоји из књига, док се пепељара не састоји из опушака. Детерминатором и значењем предиката се обезбеђује одговарајућа семантичка позиција за количинско значење именице *йејељара*. Очигледно да предикат у оваквим примерима не може самостално да укаже на количинско значење именице.

НАПОМЕНА О ЈОШ НЕКИМ ПАРТИТИВНИМ СИНТАГМАМА. У поглављу о партитивном генитиву, М. Стевановић (1989: 199) пише да се овај генитив обавезно додаје уз придев *љун* и наводи за то следеће примере: *кућа љуна жена* (*Кућа је љуна жена*), *очи љуне суза* (*Очи су му љуне суза*), *воз љун војника* (*Воз је однекуд већ био љун војника*), *јодрум йрејун девојака и деце* (*Подрум, сав на сводове, био је йрејун девојака и деце*). Заинтересовало нас је постоји ли нека правилност која изазива обавезност употребе детерминатора *љун* у овим синтагмама и могу ли се том правилношћу, ако је има, објаснити и примери као што је *йејељара љуна ојушака*. Приметили смо да се синтагме у којима партитивна допуна означава биће, а

које се употребљавају без детерминатора могу разумевати на два начина: партитивно и посесивно. *Кућа, воз и њодрум* у примерима *кућа жена, воз војника, њодрум девојака и деце* могу припадати женама, војницима, девојкама и деци, али могу бити и испуњени њима. Због тога је детерминатор обавезан у оба случаја, било да треба експликовати партитивно или посесивно значење. Партитивно значење се недвосмислено постиже детерминатором *јун*, иако је овај придев, независно од конфронтације са супарничким значењем, излишан, јер се подразумева да је *кућа* пуна *жена* и *воз* пун *војника* чим се њихов број изражава метонимијски. Посесивно значење се постиже најразличитијим детерминаторима који немају квантификативно значење. Придев *јун* у синтагми *очи јуне суза*, дакле уз партитивну допуну која не значи биће, има исту семантичку функцију као у примеру *јейељара јуна ојушака*. Пошто се подразумева да сузе потичу из очију и да само очи могу бити испуњене сузама, онда се нарочито наглашавање велике количине суза (односно, велике туге) постиже обавезном употребом детерминатора.²⁸

5.1. ЗАКЉУЧАК. Уочили смо да су све семантичке и синтаксичке правилности које смо побројали у вези са синтагмама чији партикуларизатор има значење посуде предодређене једним не-лингвистичким параметром, а то је уобичајеност или неуобичајеност држања материје у одређеној посуди. У вези с тим постоје четири релевантне могућности које доводе до семантичко-синтаксичких резултата: (1) када је уобичајено да се нека материја држи или припрема у некој посуди; (2) када није уобичајено да се материја држи ли припрема у некој посуди; (3) када нека материја може да се држи само у једној посуди; (4) када нека посуда може да се користи само за једну материју. Уз уобичајено/неуобичајено везивање материје за неку посуду подразумева се да увек морамо имати у виду ниво партикуларизације: на пример, и тањир и лонац су уобичајене посуде за супу, али је тањир уобичајен за конзумирање, а лонац за кување супе.

Прва могућност. Прву могућност (када је уобичајено да се нека материја држи или припрема у некој посуди) илуструје синтагма *тањир сује*. Уобичајено је да се супа једе из тањира и да је тањир супе стандардна количина ове материје која се поједе за један оброк. Из тога следи: а) могућност имплицитне партикуларизације, која се огледа у томе што из реченице *Појео сам сују* прималац информације закључује да је реч о

²⁸ Напоњенем ових двеју семантичких функција придева *јун* нисмо имали намеру да прикажемо све његове вредности када се употребљава као обавезни детерминатор у партитивним синтагмама, већ да одредимо разлоге за његову употребу у синтагмама које су предмет нашег рада.

тањиру супе; б) могућност нарочитог наглашавања количине у примерима регуларне партикуларизације. Ако већ можемо да изразимо количину без партикуларизатора, онда његова употреба подразумева изразито наглашавање количине, која је за дату ситуацију неодговарајућа, а иначе је стандардна (ова се могућност посебно запажа код оних посуда које могу бити различите величине, као што је *лонац*). Из реченице *Скувала сам лонац суйе* следи да је та количина неуобичајена; в) комбиновањем метонимије и хиперболе те заменом нивоа партикуларизације могуће је у оваквим примерима постићи прилошко значење целе синтагме *мало* одн. *мноо*. У реченици *Појео је лонац суйе* заменили смо онај ниво партикуларизације који узимамо у обзир када мислимо на конзумирање нивоом који подразумевамо када мислимо на кување и тиме добили сасвим ново значење синтагме.

Друја могућност. Другу могућност (када није уобичајено да се материја држи или припрема у некој посуди) илуструју примери *Пойио је чашу кафе* или *Скувао је лонац кафе*. Уобичајено је да се кафа пије из шоље, а не из чаше, и да се кува у џезви, а не у лонцу. Из тога следи: а) обавезност регуларне партикуларизације, јер се у овим случајевима количина не подразумева; б) у семантичком смислу, поред тога што се овим синтагмама прецизира количина материје, партикуларизатор је често семантички (а не само синтаксички) центар синтагме, зато што се врста посуде, због своје неадекватности, наглашава; в) и овде је могућа хиперболизација (*Пойио је лонац кафе* = *Пойио је мноо кафе*), која је последица неприкладности посуде за дату намену.

Трећа могућност. Дobar пример за трећу могућност (када нека материја може да се држи само у једној посуди) јесте *Просуо је њејељару њуну ојушака*. Опушци се одлажу само у пепељару. Из тога следи: а) партикуларизација с обавезним детерминатором *џун*, чиме се наглашава количина опушака, јер би без детерминатора ова синтагма била неинформативна, имала би скоро плеонастичку структуру; б) везивање материје само за једну посуду предуслов је за један тип формално непотпуне партикуларизације који се испољава у могућности изостављања партитивне допуне, али уз задржавање детерминатора: *Пойуишио је њуну њејељару*.

Четврта могућност. Четврту могућност (када нека посуда може да се користи искључиво за једну материју) илуструје пример *Пойио је џун чајник чаја*. У чајнику се кува само чај. Из тога следи: а) партикуларизација с обавезним детерминатором, којом се и овог пута наглашава количина чаја. *Чајник чаја* још више него *њејељару ојушака* примамо као плеоназам; б) везивање посуде само за једну материју доводи до истог

типа формално непотпуне партикуларизације уз обавезни детерминатор као код *йейељаре ойушака: Пойио је йун чајник*.

5.2. И још нешто што сматрамо важним. Синтаксички центар свих синтагми које су предмет рада чини партикуларизатор – именица са значењем посуде. У семантичком смислу постоје четири могућности, а на њих нас упућује семантичка позиција: (1) лексичко језгро је партикуларизатор: *На сџолу је био џањир суйе*. У овом примеру се говори о **тањиру** (у којем се налази супа). Дакле, реч је и о тањиру и о супи, али је информативни фокус на именици *џањир*. (2) Друга могућност је подврста прве – лексичко језгро јесте партикуларизатор, али је и партитивна допуна семантички наглашена: *На сџолу је био џањир суйе, а не џањир йасуља*. У овом примеру реч је о тањиру, али се скреће пажња и на његов садржај. Информативни фокус сада наглашеније пада не само на садржавач него и на оно што је у њему. (3) Лексичко језгро је партитивна допуна: *Појео је џањир суйе*. У овом примеру се говори о количини супе, дакле, о **супи**. Иако је реч о тањиру и о супи, у непосредној визури је супа. Количинско значење се остварује целом синтагмом, а не само партикуларизатором. (4) Четврта могућност је подврста треће – лексичко језгро јесте партитивна допуна, али је и партикуларизатор семантички наглашен: *Пойио је лонац к а ф е / Пойио је чашу к а ф е*. Реч је о количини кафе, дакле, о кафи, међутим, скреће се пажња и на партикуларизатор – у првом примеру зато што је количински неуобичајен, а у другом примеру зато што је наменски неадекватан.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан Премк 1971:** Д. Гортан Премк, *Акузативне синџајме без йредлоја у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Гортан Премк 1984–1985:** Д. Гортан Премк, „Још о регуларној полисемији”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, 183–188.
- Гортан Премк 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичкој система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Грицкат 1986:** И. Грицкат, „Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог* XLII, 71–95.
- Драгићевић 1996:** Р. Драгићевић, „О неким парадигматским лексичким скуповима”, *Наш језик* XXXI/1–5, 96–106.
- Ивић 1959:** М. Ивић, „Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком”, *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду* IV, 151–163.

- Ивић 1980:** М. Ивић, „О 'партикуларизаторима', *Јужнословенски филолој* XXXVI, 1–12.
- Ивић 1982а:** М. Ивић, „О регуларној полисемији' у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси", *Лексикографија и лексикологија*, зборник реферата, Београд – Нови Сад, 77–83.
- Ивић 1982б:** М. Ivić, „Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability", *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* XXV/XXVI, 209–211.
- Ивић 1995а:** М. Ивић, „Избројивост онога што именица означава као граматички проблем", у: *Лингвистички ојледи*, друго издање, Београд, 9–37.
- Ивић 1995б:** М. Ивић, „О словенским обавезним детерминаторима", у: *Лингвистички ојледи*, друго издање, Београд, 177–187.
- Ивић 1995в:** М. Ивић, „О семантичким околностима од којих зависи обавезна детерминација квалификативног типа", у: *Лингвистички ојледи*, друго издање, Београд, 187–194.
- Ивић 1995г:** М. Ивић, „Лингвистичке консеквенце различитог приступа односу 'део-целина'", у: *Лингвистички ојледи*, друго издање, Београд, 213–223.
- Којен 1980:** Л. Којен, „Семантички параметри у синтакси", *Јужнословенски филолој* XXXVI, 13–23.
- Оташевић 1985:** Ђ. Оташевић, „Унутрашња партикуларизација", *Знак*, XIV/19, 54–55.
- Пете 1965:** И. Пете, „Родительный партиитивный в современном русском языке", *Scando-Slavica* XI, 186–197.
- Пипер 1983:** П. Пипер, *Заменички йрилози (грамајиички сјајшус и семанјиички шиишови)*, Нови Сад: Институт за стране језике и књижевност.
- Радовановић 1972:** М. Радовановић, „Општелингвистички аспект категорије 'обавезни детерминатор' у синтакси", *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду* XV/1, 211–240.
- РМС:** *Речник српскохрватској књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: САНУ, Институт за српски језик, Београд, 1959–.
- Сапир 1993:** Э. Сапир, „Целостность", у: *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, превео Н. В. Перцов, Москва, 386–409. У оригиналу: Е. Sapir, „Totality", *Language Monograph* 6, 1930, 6–28.
- Станојчић и Поповић 1992:** Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамајика српској језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. II, четврто издање, Београд: Научна књига.
- Taylor 1991:** J. R. Taylor, *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, London: Oxford University Press.

Тулина 1962: Т. А. Тулина, „Грамматический анализ именных словосочетаний с родительным части и совокупности”, *Русский язык в школе* 5, 7–10.

Фелешко 1995: К. Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватској јенијива*, с польског превела Г. Јовановић, Нови Сад – Београд: Матица српска, Вукова задужбина, Орфелин.

О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ПАРТИКУЛАРИЗАТОРА-УОБЛИЧИВАЧА

1. Термин *йарйикуларизаййор*, баш као и *йарйикуларизаййор-уобличивач*, дугујемо проф. М. Ивић (1980: 3–4).¹ По њој, „појаве са значењем ’материја’ могу се идентификовати не само квантификовањем него и уобличавањем. Партикуларизаторе типа ’уобличивач’ егземплификују, рецимо, српскохрватске речи *нийй* (*йаучине*), *колуйй* (*дима*), *йрудва* (*сне-йа*), *йрамен* (*косе*) и сл... Тако *зрно* (*бисера*, *соли* и сл.) означава нешто (бар донекле) округласто и при том омање по димензијама, а *йомила* (*смећа*, *снейа* и сл.) нешто што се уздиже мање више као какво брдашце и што је, углавном, овећих димензија.”

2. Навешћемо, за почетак, неке од примера из грађе о којима ће се дискутовати у раду: *венац йайрика*, *влакно йиканине*, *йрудва снейа*, *йрумен земље*, *зрак свейлосйи*, *зрно жиййа*, *кай крви*, *клуйко вуне*, *млаз воде*, *мрва хлеба*, *нийй йаучине*, *йрамен косе*, *свежањ кључева*, *сной йранчица*, *сйой сена*.

Ове синтагме се састоје из партикуларизатора (*йрудва*, *йрамен*) и партитивне допуне (*сней*, *коса*). Употребом партикуларизатора-уобличивача материја или предмети исказани партитивном допуном у исто време се партикуларизују, уобличавају и постају бројиви. Наведене функције партикуларизатора се преплићу, али обично једна од њих доминира. Тако, М. Ивић (1980: 4) констатује да „*кай* претежно квантификује, али и уобличава, док *коцка у коцка шећера*, напротив, претежно уобличава, али и квантификује.”

¹ О овом типу синтагми писао је и Л. Којен (1980: 14–15) надовезујући се на размишљања М. Ивић.

3. Овакве синтагме представљају мање или више устаљене спојеве речи. Сваки уобличивач уобличава једну или мањи број материја, тако да је провокативно испитати семантички утицај партитивне допуне на партикуларизатор, односно, у којој је мери, на пример, семантички садржај лексеме *коса* „инкапсулиран” у значење лексеме *йрамен*. Пошто очекујемо да је тај утицај у неким случајевима веома велики, а у неким мали, основни циљ овог рада биће анализа партитивних синтагми са уобличивачима кроз призму *инкайсулације*.

Термин *инкайсулација* (*encapsulation*) увео је још Џ. Лајонс (1977: 262), али он није заживео у нашој лингвистици. Значење једног члана колокације понекад је инкапсулирано у значење другог члана. Џ. Лајонс наводи пример енглеских глагола *kick* (ударити ногом тј. шутнути) и *pinch* (ударити руком). Ови глаголи, како примећује Лајонс, у француском језику као еквиваленте имају синтагме. По Џ. Лајонсу, у лексеми *kick* именица *ноћа* је инкапсулирана у глагол *ударити*.²

4. Инкапсулација представља изазов у проучавању синтагматских лексичких односа, који су у лексикологији у великој мери занемарени, јер нашу пажњу далеко више заокупљују проблеми парадигматских лексичких односа. Проучавање инкапсулације нам омогућава да сагледамо какав и колики семантички утицај могу имати лексеме у контакту једна на другу. Другим речима, проучавањем ове појаве сагледавамо феномен који је М. Риђановић (1988: 316) занимљиво назвао „узајамним лексичким зрачењем”.³ Љ. Готштајн (1986: 5–12) је за потребе свога рада сабрала дотадашње погледе значајнијих семантичара на проблем колокације и закључила да се као опште место у семантичким истраживањима јавља проблем условљености значења лексеме колокацијом у којој се она употребљава. Тако се, на пример, по Џ. Фирту (J. Firth), М. Халидеју (M. Halliday) и Џ. Личу (G. Leech), значење јавља као последица колокабилности, према Џ. Кацу (J. Katz) и П. Посталу (P. Postal), значење је услов колокабилности, док Џ. Лајонс (J. Lyons) и Ф. Палмер (F. Palmer) у значењу виде истовремено услов и последицу колокабилности. Љ. Готштајн

² Исту појаву је приметио и Ш. Бали (1950: 134). На примеру ономотопеје *ав-ав*, која нужно имплицира појам *йса*, он говори о *лајтениним асоцијацијама* које нужно искрсавају са репрезентацијом знака, независно од читаве ситуације и контекста.

³ М. Риђановић (1988: 316) у вези с тим каже још и да „то узајамно лексичко зрачење изазива некад веће некад мање промјене значења једне ријечи у сваком новом контексту. У синтагми *чопор људи*, на примјер, не само да су људи постали помало вуци, него је и чопор постао мало људскији. Ова дијалектика семантичког „зрачења” наводи неке лингвисте на тврдњу да једна ријеч има онолико посебних значења колико и могућих колокација са другим ријечима једног језика.”

(1986: 11) сликовито закључује: „Оног трена кад су се речи, из било ког разлога, или, зашто да не, без икаквог разлога, почеле јављати једна поред друге у честим спојевима, оне више нису могле остати равнодушне једна према другој. Било би, збиља, крајње неприродно да им је значење остало нетакнуто у тако снажном загрљају.”

5. Испитивање постојања и степена инкапсулације значења именице у функцији допуне у значење партикуларизатора подразумева анализу значења уобличивача. Дакле, ако нас занима да ли *снеі* утиче на значење именице *ірудва* у синтагми *ірудва снеіа* или да ли *коса* утиче на значење именице *йрамен* у синтагми *йрамен косе*, морамо претходно видети шта је то *ірудва* и шта је то *йрамен*?

Уобличиваче, између осталог, повезује то што су они оличени у именицама непотпуног значења. Грудву, прамен, стог, свежањ не можемо ни да замислимо без помоћи материје од које су саздани, што на језичком плану говори о снажној узајамној повезаности чланова оваквих партитивних синтагми, као и о немогућности партикуларизатора-уобличивача да самостално означавају материју, предмете или појаве.

6. Поглед на семантички садржај основних, примарних значења ових лексема у Речнику САНУ и Речнику МС⁴ указује на његово изразито сиромаштво. Ове именице обавезно имају сему која се односи на облик и понеку сему која је такође у вези са формом, као што је величина, структура, густина.⁵ Јасно је да се тај облик придаје нечему, а то нешто може бити било шта што се може уобличити на начин који се подразумева из значења партикуларизатора-уобличивача. Према томе, архисема је апстрактна и сасвим неодређена, највећи број сема нижег ранга је, такође, неодређен, тако да се садржај како примарног, тако и секундарних значења, па и деривата, заснива најчешће само на једној семи – семи облика. Овим именицама се, дакле, исказује само форма, форма и још нешто – некаква семантичка валенца, отворено поље које привлачи семантички садржај неке друге именице која би могла својим значењем попунити форму исказану уобличивачем, односно, која би јој могла дати конкретност.

⁴ За Речник *српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности користиће се у овом раду скраћеница Речник САНУ, док ће се за Речник *српскохрватској књижевној језика* Матице српске користити скраћеница Речник МС. Сви примери у овом раду преузети су из тих речника, чак и они уз чије се навођење то не наглашава.

⁵ Опширније о семама које сачињавају семантички садржај уобличивача исп. у делу рада посвећеном полисемији уобличивача (т. 9).

Када се анализира семантички садржај неке лексеме са становишта компоненцијалне анализе, он се обично разлаже на архисему (категоријалну сему) и семе нижег ранга.⁶ Семе нижег ранга могу бити експлицитне или имплицитне, али у сваком случају оне су одредљиве, могу се издвојити из семантичког садржаја лексеме и на неки начин дефинисати. Уобличивачи, међутим, имају семантичку специфичност којој се у науци не придаје довољно пажње, а то је знак питања уместо архисеме, празно место које се мора попунити помоћу друге лексеме. У споју са другом лексемом уобличивач се конкретизује (јер форма добија садржај), партитивна допуна коју обично сачињава нека небројива збирна или градивна именица добија форму и, како каже М. Ивић (1980: 4), опредмеђује се, а цела синтагма, захваљујући садејству својих саставних делова, постаје јединствена, семантички неразложива двочлана јединица која означава један недељив предмет или појаву.

7. Није баш захвалан посао лексикографа чија је дужност да осмисли дефиницију примарног значења неког уобличивача. Некаква *ad hoc* дефиниција, на пример, лексеме *јрудва* гласила би *оно шћо је или нешћо шћо је њечењем, сћезањем добило лойћасћ облик*. Међутим, дефиниција с овако неодређеним почетком није добра. Лексикографи се довијају на различите начине. Постоји три типа дефиниција примарних значења уобличивача у Речнику САНУ. Први начин је давање уопштене дефиниције у којој се уобличивач неодређено назива материјом, телом, комадом, затим се наводи сема облика који он придаје предметима и онда следе примери конкретних употреба оваквих лексема. Једна од прикладнијих јесте обрада лексеме *влакно* у Речнику САНУ. Без нумерације се прво наводи дефиниција *врло шћанко, издужено и савићљиво шћело, јриродно или вешћачко*; затим се под **1. а.**, **1. б.**, **2.** и **3.** наводе дефиниције и примери које је потврдила речничка грађа за различите типове влакана као што је влас косе, танка нит, танак траг, део биљног или животињског ткива, предиво. *Грумен* је, према Речнику САНУ, *комад (обично мањи) неке маћерије, јрудва*. У примерима се наводи *јрумен земље, креча, муља, шамјана, цукра*. *Громуљница* је *јруменчић неке зјрудване масе*.

У другом типу дефиниција уобличивач се донекле конкретизује, јер се у самој дефиницији наводе оне материје које се најчешће уобличавају. Примарно значење лексеме *јрудва* у истом се речнику дефинише као

⁶ М. Радић-Дугоњић (1999: 65) у семној структури лексеме разликује *семанћичко језјро* и *семанћичку јериферију*. Семантичко језгро сачињава комплекс који се зове *иденћификајор*. Сачињавају га архисема и најважнија диференцијална сема (нпр. *винојрад* = *месћо* + *биљна врсћа*).

одвојен, одваљен комад неке чврстије материје (земље, камена) неправилној облика, прумен. Нит је жица, конац, влакно од вуне, свиле, вештачких сировина и др. У Речнику МС лексема прамен се дефинише се чуљерак косе, кудеље, шраве и сл. Венац је украсни предмет кружној или овалној облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл. (или сличан предмет од метала, камена и др.).

У трећем типу дефиниција уобличивач се нераскидиво повезује с материјом коју уобличава, па се у дефиницијама описује сама та материја и њен значењем уобличивача детерминисан облик. Тако је иласи, према Речнику МС, већа или мања количина сена или снојова сложена око снојера у облику кује. Руковети је свежањ жица које жетелац ухвати руком и одсече српом. Зрно је, према Речнику САНУ, ситни, обично заобљени биљни плод. Кити је свежањ, снојичи (цвећа), букеи. Мрва је ситан делић хлеба или друје улавног дробљиве хране.

8. Уобличивачи припадају једној тематској групи речи, а у дефиницијама се називају врло разнородним именима по општости, од апстрактних и неодређених, као што су материја и тело, до конкретних и сасвим одређених, као што су свежањ жита и делић хлеба. Чини се, међутим, да разлике у дефинисању нису случајне. Три типа дефиниција уобличивача у Речнику САНУ потврђују постојање три степена инкапсулације значења именица у функцији партитивне допуне у значења партикуларизатора-уобличивача.

8.1. Први, највиши степен инкапсулације запажамо у трећем типу дефиниција. Именице као што су букеи, мрва, иласи, прамен везују се у партитивним синтагмама за врло мали број именица са значењем материје или предмета. Због скромног дистрибуционог потенцијала, као и због најфреквентније употребе ових уобличивача у једном типу партитивних синтагми, прототип букета у главама говорника српског језика јесте букет цвећа, прототип мрве је мрва хлеба, пласта – пласт сена, прамена – прамен косе. Ти прототипи су толико доминантни да из когнитивне сфере успевају да остваре огроман утицај на језичку сферу. Последице тог утицаја су следеће. Прво. Висок ниво инкапсулације – семантички садржаји именица цвеће, хлеб, сено, коса успевају да се скоро у потпуности инкорпорирају у значење уобличивача уз који најчешће стоје. Висок ниво инкапсулације успео је да „завара” лексикографе до те мере да су и они букеи, мрву, иласи, прамен доживели примарно као цвеће, хлеб, сено, косу уобличене на одређен начин. Друго. Прототип букета, мрве, пласта, прамена утиче на семантичку поделу именица. Уобичајено је да се именице по значењу деле на властите, заједничке, збирне, градивне

и апстрактне. Ако би по том критеријуму требало да одреде у коју групу спадају партикуларизатори који се наводе у нашим примерима, многи испитаници би, вероватно, одговорили да су *букей*, *йласй* и *йрамен* збирне именице, док би *мрва* засигурно била заједничка или градивна. Могуће је да би и све ове именице одредили другачије, међутим, мало је вероватно да би их одредили као апстрактне. А оне су, вероватно, најближе њима. *Прамен* није *коса* нити је *йласй сено*. То су само облици који се испуњавају некаквом садржином. Ипак, прототип пласта у виду пласта сена или прототип прамена као прамена косе, преводе *йласй*, *йрамен* и друге сличне именице из сфере апстрактног у сферу конкретног.⁷

8.2. Други, нижи степен инкапсулације илуструју уобличивачи дефинисани у другом типу дефиниција (то су оне дефиниције у којима се наводи више материја које датим уобличивачем могу бити опредељене, али се уобличивач не своди ни на једну од тих материја – другим речима, то су уобличивачи са већим дистрибуционим могућностима). Ово својство имају, на пример, именице *венац*, *йрудва*, *карика*, *колуй*, *млаз*, *ний*. Свака од ових именица има већи број могућих допуна. Смањује се број прототипова који су колективне природе, а повећава се број индивидуалних прототипова. Тако је за некога прототипична грудва – грудва снега, а за другога – грудва земље или грудва сира. Неко ће од нас, кад се говори о млазу независно од контекста, помислити на млаз воде, неко други на млаз млека или крви. У ову групу спадају и оне именице као што је *венац*, за које постоји колективни прототип, а то је венац од цвећа, али у исто време свако од нас би могао да замисли и наброји и неколико других венаца као што је венац од злата, камена, ловора. Овој чињеници и лексикограф придаје велику пажњу, па у дефиницији примарног значења лексеме *венац* поред венца од цвећа, готово равноправно, наводе се примери и за остале његове врсте. Свест о могућности попуњавања форме исказане уобличивачем различитим садржајима утиче на језик – ове

⁷ Статус уобличивача међу апстрактним именицама сасвим је специфичан, јер се њима не илуструје апстрактност оне врсте коју подразумевају именице *реализам* или *љубав*. Ако ни због чега другог, оно због тога што не би било форме исказане уобличивачем да нема конкретног садржаја који се уобличава (не би било пласта да нема сена). Ипак, тај садржај постоји и независно од дате форме (сено не мора увек бити у виду пласта), што говори о његовој самосталности у односу на уобличивач, а и уобличивачи увек могу обликовати бар два или више садржаја (у Речнику МС наводи се пример пласта жита и пласта ражи), што говори у прилог самосталности уобличивача у односу на именице које служе као њихова допуна. Чињеница је, међутим, да што има мање могућих садржаја којима уобличивач даје форму, то су изразитији прототипични спојеви уобличивача са тим садржајем, а тиме се код говорника и увећава доживљај конкретности датог уобличивача.

лексеме су за степен апстрактније од уобличивача из прошле групе, а инкапсулација је изражена у мањем степену.

8.3. Најнижи степен инкапсулације запажамо код најапстрактнијих уобличивача, оних који опредељују најразличитије материје и који, према томе, имају највећи дистрибуциони потенцијал. Они су овде представљени у првом типу дефиниција. Такве су, рецимо именице *влакно*, *јомила*, *јрумен*, *јромуљица*, *камара*, *свежањ*, *хрѣа*. Постоји толико много материја или предмета које могу бити уобличене овим уобличивачима да многи од нас, вероватно, и немају прототип гомиле која се у нашој свести неvezано од контекста увек попуњава истим садржајем.

9. УОБЛИЧИВАЧИ И ПОЛИСЕМИЈА. У циљу што исцрпнијег испитивања семантичког садржаја уобличивача укратко ћемо обрадити полисемију и деривацију ових речи. Ова анализа ће показати њихове активне семе, оне које су носиоци најважнијих семантичких процеса и, како ће се касније видети, потврдити базираност семантике уобличивача на семама које означавају форму.⁸

Иако партикуларизатори-уобличивачи имају непотпуно значење, већина ових именица има више од једног значења. Своје небогате семантичке структуре заснивају, наравно, на семи облика. Поред ове семе, важне су и остале којима се описује форма. Анализа полисемантичких структура уобличивача показује да се оне најчешће формирају помоћу метафоре и да постоји неколико важних сема на којима се те метафоре заснивају. У неким случајевима метафора се базира на супротним крајностима исте вредности, па је било могуће разврставати уобличиваче у две групе по супротним својствима која су им омогућила полисемантичку дисперзију.

9.1. Први важан супротстављени семски пар односи се на облик: *окруїласї*, *обао* : *издужен*, *їанак*. Они уобличивачи који у семантичком садржају примарног значења имају сему *окруїласї*, *обао* односно *издужен*, *їанак* развијају нека секундарна значења на основу те семе. Сему *окруїласї*, *обао* имају, на пример, следећи уобличивачи: *венац*, *јромуљица*, *јрудва*, *зрно*, *клујко*, *колуї*, *мрва*, *їласї*, *сїої*. Пример за продуктивност ове семе могу да буду, рецимо, нека секундарна значења лексеме *јромуљица*.⁹ *Громуљица* секундарно може бити *окруїласї* *израшїај* на

⁸ Узајамна повезаност и регуларност полисемије и деривације, њихова заснованост на истим семама и истим семантичким принципима обрађена је у књизи Д. Гортан Премк (1997: 136–140) и названа семантичким варирањем.

⁹ Због недостатка простора, наводиће се само по неколико примера, иако је њих у грађи далеко више.

биљци, бобица, затим бубуљица, осѝа, потом квржица на језику, онда ѝомбица итд. Сему издужен, ѝанак имају, на пример, следећи уобличивачи: *влакно, влас, влаѝ, млаз, ниѝ, ѝрамен, сламка*. Тако, лексема *ниѝ* секундарно може означавати *длаку, влаѝ ѝраве, кончасѝу ѝворевину у сасѝаву биљноѝ или живоѝињскоѝ ѝкива* итд. Занимљиво је да је у вези са обликом основна дистинкција округло – издужено и да међу уобличивачима материје нема много примера за именице из групе оних које означавају геометријска тела. Говоримо, на пример, о *коцки шећера*, али не и о **куѝи сена, *ѝирамиди ѝубреѝа, *квадру ѝресоване сламе* и сл. Разлоге за ово треба, вероватно, тражити у чињеници што већина уобличивача подразумева материју коју обликује природа или човек својим рукама, па она због тога никада није сасвим правилно уобличена. *Коцка шећера*, пошто настаје машински, представља један од малобројних изузетака.

9.2. Други семски пар који је омогућио формирање неких секундарних значења уобличивача односи се на величину: *велик – мали*. Сему *велик* имају, рецимо, следећи уобличивачи: *бала, ѝомила, камара, ѝласѝ, ѝреѝриѝѝ, сѝоѝ, хрѝа*, а сема *мали* се запажа код лексема *ѝромуљица, зрно, кай, мрва, ѝрамен, сламка, ѝрунка*. Захваљујући продуктивности семе *велик* односно *мали* (које се често удружују с неким другим семама), формирана су значења илустрована у следећим синтагмама: *сѝоѝ ѝушак, ѝреѝриѝѝ весѝи : зрно исѝине, мрва снаѝе, ѝрамен шуме*.

9.3. Следећа важна семска дистинкција за коју се потврде проналазе у полисемији у вези је са структуром уобличивача: *оно шѝо се сасѝоји из делова – оно шѝо је један од неколико исѝоврсних делова једне целине*. Примери за дељиве целине су *ѝрудва, ѝрумен, ѝомила, камара, ѝрамен, ѝласѝ, сной, свежањ, сѝоѝ, руковеш, ѝреѝриѝѝ, хрѝа*. Примери за уобличиваче који представљају део неке веће целине: *влас, влакно, влаѝ, ѝромуљица, зрно, кай, мрва, ниѝ, сламка*. Лексеме из ове подгрупе често секундарно развијају значење дела каквог предмета или биљке. Неке од њих имају способност да означе темељни, основни, најбољи део. *Зрно* може означавати оно што у нечему представља *највећу вредносѝ, сушѝину, срж, језѝро, срце*. *Ниѝ* се секундарно реализује као основна идеја. Насупрот овим уобличивачима, *сламка* развија значење *безвредан део чеѝа*.

9.4. Код неких уобличивача изражена је сема *ѝусѝине, чврсѝоће, сабијеносѝи, конценѝрисаносѝи*, која нема себи супротстављену вредност у некој семи других уобличивача. Ова сема се запажа, на пример, у семантичком садржају лексема *бала, ѝомила, ѝрудва, клуѝко, млаз, сной, сѝуб*. На основу ове семе разликујемо синониме *ѝомила* и *хрѝа*, јер *ѝо-*

мила „опредмеђује” и концентрисану материју као што је песак (ѣомила ѣеска) и појединачне предмете као што су књиге (ѣомила књѣиѣа), док лексема *хрѣа* убличава само већи број појединачних предмета, па говоримо о *хрѣи књѣиѣа*, али не и о **хрѣи ѣеска*. Ова сема је омогућила фигуративну употребу лексеме *ѣрудва* у примеру *Човек се ѣреѣвори у ѣрудву сконценѣрисане ѣажње*. Дериват *сноѣасѣи* у примеру *сноѣасѣи човек* (што значи *набијен*) илуструје да чак и деривати пружају потврду за сему о којој говоримо.

10. УОБЛИЧИВАЧИ И ДЕРИВАЦИЈА. Партикуларизатори-убличивачи имају врло уједначен деривациони систем који, с једне стране, сведочи о припадности убличивача једној тематској групи и, с друге стране, о претежној заснованости семантичког садржаја ових лексема на семама које се тичу облика и форме уопште. Најупечатљивији показатељ оваквог семантичког садржаја, вероватно, представљају придеви на *-асѣи* и *-ав* изведени од ових именица. Тако, речници бележе *ѣромуѣчасѣи* и *ѣромуѣчав*, *ѣруменасѣи*, *ѣрудвав* и *ѣрудвасѣи*, *ѣомиласѣи*, *ѣроздасѣи*, *клуѣчасѣи*, *мрвасѣи*, *ниѣасѣи*, *ѣраменасѣи*, *сѣубасѣи*. Већина убличивача представља мотивне речи и за грађење деминутива. На тај начин се и у деривацији показује важност семске дистинкције *велик* – *мали* у семантичком садржају ових лексема. Занимљиво је да речници бележе далеко мање аугментатива него деминутива. Примери за деминутиве: *ѣомилица*, *ѣрудвица*, *ѣруменак*, *ѣруменчиѣ*, *зрнаѣце*, *зрнце*, *ѣраменак*, *ѣласѣак*, *свежњиѣ*, *сѣожиѣ*, *сноѣак*. Примери за аугментативе: *ѣроздина*, *клуѣчеѣина*, *клуѣчина*. Многи убличивачи формирају још и збирне именице: *влаѣе*, *ѣрумење*, *зрневље*, *клуѣчад*, *мрвље*, *ѣрамење*, *сноѣље*, *сѣубље*. Скоро обавезни део деривационог система партикуларизатора-убличивача јесу и глаголи изведени од њих са значењем које је у блиској вези са обликовањем, опредемеђивањем: *ѣруменииѣи (се)*, *ѣрудваѣи (се)*, *ѣомилаѣи (се)*, *ѣроздаѣи (се)*, *зрнаѣи (се)*, *клуѣчаѣи (се)*, *ѣрамиѣаѣи*, *ѣласѣаѣи се*, *ѣласѣиѣиѣи*, *сноѣиѣиѣи*, *сѣожиѣиѣи се*.

11. ПАРТИКУЛАРИЗАЦИЈА УОБЛИЧИВАЧИМА. П. Пипер (1996: 62) у својој класификацији квантификатора за ову и још неке сличне врсте квантификатора користи термин *ѣарѣикуларизаѣори неконвенционалних јединица мере*, а пошто су овакве групе партикуларизатора склоне сталном проширењу, за њих се још користи и термин *оѣворена класа кванѣиѣификаѣора*. Оно што повезује партикуларизаторе из ове групе или конкретно убличиваче са садржавачима¹⁰ јесте, између осталог, непре-

¹⁰ О партикуларизаторима-садржавачима исп. Р. Драгићевић (2000).

цизност, апроксимативност квантификације која произлази управо из неконвенционалности партикуларизатора. Када говоримо о *шањиру сује* или о *јрудви снеја*, није сасвим јасно на коју се то количину супе или снега односи. Али, баш као и у вези са садржавачима, тако и уобличивачи не изазивају шумове у комуникацији изазване непрецизношћу основне поруке која се њима преноси. То је само још један од примера колико је језик неформалне комуникације богат непрецизностима које се ипак успешно превазилазе, понекад ситуацијом у којој се учесници налазе или другим облицима комуникације, а понекад свешћу учесника да за много тога што преносе једни другима није важно прецизно одређење. Као и конструкције са садржавачима, и конструкције са уобличивачима треба третирали као јединствене, вишезначне лексичке јединице. На пример, у реченици *На њрозору је била мрвица хлеба и зрно кукуруза*, реч је, пре свега, о предметима, у речници *Голуб је њојео мрвицу хлеба са њрозора*, одређује се количина (и то на неутралан начин), а партитивна синтагма у реченици *Марко је њојео само мрвицу хране и изашао* значи мало са знатном дозом хиперболе и без било каквог прецизног количинског одређења.

Инкапсулација се уплиће у партикуларизацију на тај начин што у случајевима у којима је она изразита, партикуларизатор постаје стваран, па се може и самостално употребљавати без партитивне допуне. Тако бисмо, рецимо, последњи наведени пример могли да трансформишемо: *Марко је њојео само мрвицу и изашао*. У овој реченици или у некој сличној као што је *Обојила је ѡраменове*, захваљујући инкапсулацији реченица постаје јасна, иако је партитивна синтагма непотпуна.¹¹

12. ЗАКЉУЧАК. Испитивање партикуларизатора-уобличивача, нарочито проблем инкапсулације, отвара могућности за нека даља језичка истраживања. Прво. У лексикологији се често занемарују синтагматски лексички односи. Још увек су замагљени проблеми дистрибуционих могућности и ограничења лексеме, као и питање семантичког уплива једне лексеме у семантички садржај друге која је у њеном најближем окружењу. Ово се нарочито односи на лексеме с непотпуним значењем које су и саме по себи изазован семантички проблем. Друго. У раду је скренута пажња и на постојање двочланих лексичких јединица које нису фразе-

¹¹ Утицај инкапсулације приметан је и у другачијим синтагмама. На пример, не говоримо о *библиоѡеци књија*, него само о *библиоѡеци* због тога што је значење именице *књија* инкапсулирано у именицу *библиоѡека*. Опширније о овом примеру исп. Р. Драгићевић (2000: 442–443).

ологизми, а које ни семантички, а ни синтаксички не треба разлагати.¹² У том смислу, за семантичара је изазовна полисемија таквих двочланих конструкција, која се битно разликује од полисемантичких могућности лексема које ту конструкцију сачињавају. Бројни проблеми у вези са семантиком синтагме овде су тек назначени и делимично демонстрирани. Треће. Остају отворена многа питања у вези са партикуларизацијом и у вези са односом дела и целине уопште. Овај рад је покушај да се нека од ових важних питања бар делимично осветле.

ЛИТЕРАТУРА

- Bally 1950:** Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne: A. Francke S. A.
- Гортан Премк 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичкој сисџема у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Готштајн 1986:** Lj. Gotštajn, *Sinonimija u kolokacijama (na primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Драгићевић 2000:** Р. Драгићевић, „О партикуларизаторима-садржавачима”, *Српски језик* V/1–2, 427–447.
- Ивић 1980:** М. Ивић, „О ’партикуларизаторима’”, *Јужнословенски филолој* XXXVI, 1–12.
- Којен 1980:** Л. Којен, „Семантички параметри у синтакси”, *Јужнословенски филолој* XXXVI, 13–25.
- Лајонс 1977:** J. Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер 1996:** П. Пипер, „О типовима квантификатора у српскохрватском језику”, у: *Појавља из науке о српском језику*, Сеул, 55–66.
- Радић-Дугоњић 1999:** М. Радић-Дугоњић, „Семантичко језгро и семантичка периферија као основни показатељи контакта лексичких јединица у словенским језицима”, у: С. Ристић и М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд: Филолошки факултет.
- Риђановић 1988:** М. Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo: Svjetlost.
- РМС:** *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1959–.

¹² У раду о партикуларизаторима-садржавачима (Драгићевић 2000) наводе се препоруке руских аутора (Т. А. Тулине, А. В. Текучева и Д. Е. Розентала) да неке генитивне синтагме представљају неразложиве синтаксичке јединице и да их треба анализирати као један реченични члан.

О НАЧИНСКИМ ПРИЛОЗИМА СУБЈЕКАТСКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ

1. УВОД. Ово истраживање је посвећено начинским прилозима који у реченици врше службу глаголске одредбе за начин, али, у семантичком смислу, поред глагола, у мањој или у већој мери, квалификују и именичку реч у служби субјекта, тј. одређују радњу и вршиоца радње.¹ Анализа је спроведена на реченицама типа: *Марко нервозно вози (ауто)*, тј. на реченицама које се састоје из субјекта, глаголског предиката, начинског прилога у служби одредбе за начин и, необавезно, објекта. Дакле, на синтаксичком плану анализа оваквих реченица врло је једноставна, а у овом раду представиће се њихово семантичко и прагматичко испитивање.

Милка Ивић је више пута скретала пажњу на то да се неким прилозима за начин квалификује субјекат или објекат реченице, али је у фокусу њене пажње био начин на који се таква одредба односи према предикату или реченици у целини. Позивајући се на радове Милке Ивић, у контексту својих истраживања, овом појавом су се бавиле и Ирена Грицкат, Стана Ристић, Владислава Петровић. Бројне опсервације наведене у радовима наведених лингвисткиња значајно су утицале на коначну форму овог истраживања. Једина граматика српског језика у којој се износе различите семантичко-синтаксичке могућности начинских прилога у реченици јесте *Синтакса савременог српског језика* групе аутора (Пипер и др. 2005). У овој граматичкој се систематизују досадашњи закључци (пре све-

¹ Када се анализа односи на синтаксички план, употребљавамо термине субјекат и предикат, а када мислимо на семантички план реченице, говоримо о вршиоцу радње и радњи. О одређивању и одредбеној улози начинских прилога говоримо у семантичком, а не у синтаксичком смислу. Ипак, да би се нагласила семантичка природа одређивања, знатно чешће ће се користити термин *квалификовање*.

га Милке Ивић), па се у поглављу о начинским *прилозима* *посредне квалификације* (Пипер и др. 2005: 841–842) говори о начинским прилозима: 1) *субјекатске квалификације*;² 2) *објекатске квалификације*; 3) *оцене*; 4) *унутрашње покрећења*; затим о 5) *узрочно-начинским прилозима*; 6) *циљно-начинским прилозима*; 7) *начинским прилозима праћеће околности*.³

Проблематика која се испитује у овом раду привлачи нашу пажњу још од времена када смо анализирали значењске и творбене проблеме у вези са придевима који означавају људске особине (Драгићевић 2001). Још тада је уочено да већина прилога који су настали попреложавањем придева са значењем људских особина, иако у реченици врше службу глаголске одредбе за начин, у семантичком смислу, поред радње, квалификују и вршиоца радње. Тако, на пример, из реченице *Ана чило сирема сѿан*, сазнајемо и да је Ана чила и да је ту особину испољила спремајући стан. Грађу за овај рад чиниће прилози прикупљени за потребе нашег истраживања придева са значењем људских особина (Драгићевић 2001), као и прилози за начин које је прикупила Стана Ристић за потребе свог доктората (Ристић 1990).

2. КВАЛИФИКОВАЊЕ ВРШИОЦА РАДЊЕ НАЧИНСКИМ ПРИЛОЗИМА. Да ли ће начински прилог одређивати и вршиоца радње, као и тип тог одређивања, зависи од његових семантичких карактеристика, од граматичких и семантичких особина глагола у служби предиката, семантичких особина именске речи у служби субјекта и значењске компатибилности између прилога и именичке речи, с једне стране, и прилога и глагола, с друге стране.

2.1. УТИЦАЈ НАЧИНСКОГ ПРИЛОГА НА КВАЛИФИКОВАЊЕ ВРШИОЦА РАДЊЕ. Анализирајући придеве са значењем људских особина и прилоге постале од њих (Драгићевић 2001), прегледајући класификацију прилога С. Ристић (1990) и тестирајући наведене прилоге у реченицама у којима би они вршили службу одредбе за начин, може се закључити да способност истовременог одређивања и вршиоца радње и саме радње имају они прилози који су постали од лексема чија је семантика у вези са својствима вршиоца радње, пре свега, у вези са човеком. То су, пре свега, прилози са значењем својства учесника радње (*иаметино, лукаво, јордо, домишља-*

² Иако је већина примера и њихова интерпретација у овој граматици преузета из радова Милке Ивић, терминологија је, изгледа, оригинална. М. Ивић је у радовима о прилозима констатовала да се у странијој литератури овакви прилози називају *subject-oriented adverbs*, (исп. нпр. Ивић 1978: 3 или 2000: 87), али није уводила сопствени термин за овај тип прилога. С. Ристић (1990) овакве прилоге назива *прилозима са функцијом двосјруке усмерености*.

³ Сви ови типови начинских прилога биће у раду детаљније представљени и илустровани примерима.

ио), осећања (жалосно, радосно, усхићено, љуишио, нервозно), стања (дремљиво, іладно, иијано, мамурно, майіоро), као и поредбени прилози (рођачки, људски, крвнички, маніујски). Може се запазити да има много примера за прилоге из других група које наводи С. Ристић, који такође могу одређивати и вршиоца радње, обично у секундарним значењима. То се, рецимо, односи на неке прилоге са значењем оцене (бедно, іамейіно, озбиљно, усіеішно, храбро) и степена, интензитета (жесііоко, крвнички, краљевски). Што је мотивна реч прилога више у домену човекових својстава (па, можда, и својстава живих бића уопште), то прилог има јачу способност квалификовања вршиоца радње. Овим запажањем се надовезујемо на размишљање И. Грицкат о могућим и немогућим спојевима прилога и глагола. Она констатује: „Што год прилог више значи квалитативни опис начина на који се радња врши (ііихо, марљиво, енеріично) а мање стање које се приписује самом субјекту (ііужно, весело), то су могућности за стављање прилога веће” (Грицкат 1961: 73). Наш додатак овој реченици би могао овако гласити: јер што прилог у већој мери означава стање које се приписује самом субјекту, све више одређује субјекат, а све мање предикат.

Резултати наших досадашњих истраживања начинских прилога насталих поприложаванјем придева са значењем људских особина (Драгићевић 2001) указују на следеће. Придеви са значењем људских особина регуларно подлежу поприложаванју средњег рода једнине. Очекивало би се да за ову јединствену лексичку групу важе иста или слична правила семантичког утицаја на речи у служби субјекта и предиката, међутим, и-споставило се да она зависе од бројних семантичких својстава мотивних придева. Неочекивано је много чинилаца који утичу на степен утицаја прилога на вршиоца радње, с једне стране, и саме радње, с друге стране.

Прво. Ако прилог потиче од придева који означава духовну људску особину, њиме се истовремено квалификује и вршилац радње и сама радња. На пример: *Урадио је ііо ілуіо, іордо, лудо, лукаво* итд. Вршилац радње испољава особину вршећи радњу, па је, према томе, окарактерисан и он и радња коју врши. Особина може бити трајна или привремена, али је употребом ових прилога свака особина сведена на привремену, јер се њено манифестовање поклапа са трајањем радње. Запажање о истовременом деловању прилога на вршиоца радње и саму радњу могло би се демантовати примером који наводи И. Грицкат (1961: 73): *Корача весело (иако је он сâм, можда, и невесео)*. Чини се да невесео човек корача весело само ако жели да остави утисак веселости на оне који га гледају док

корача. То су периферни случајеви, јер најчешће тужан човек не корача весело.⁴

Друго. Ако прилог потиче од придева са значењем физичке људске особине, онда се он, скоро по правилу, може користити само у секундарном значењу и тада се углавном односи на радњу, а ређе и на њеног вршиоца, јер често означава максималан или минималан степен, а не квалификацију. Можемо, на пример, рећи: *Слејо му је веровала*, што значи да му је веровала потпуно, апсолутно, али не и да је она била слепа у време вршења радње (у примарном или овде употребљеном значењу). У Речнику МС читамо пример: *Сви су љубо и заборављено живели и нечујно боловали*. Прилог *љубо* значи *нечујно*, *тихо*; у *тишини*. Прилог *јоло* у истом речнику дефинише се као: *без љириковања, ојворено*, а ево и примера: *Она му је и даље шайшала уснама и очима љако ојворено и јоло да више није о љоме мислио*. *Бледо* значи: *слабо, неизразито*: *У даљини, бледо и све блеђе чуле су се љишке*. И на овом нивоу могуће су даље семантичке могућности. Прилог *лејо* постао од придева *леј* у служби одредбе за начин такође одређује само предикат у реченици: *Мој сајл лејо ради*. Међутим, у реченици: *Ана је лејо најисала домаћи задајак* прилог одређује радњу, али и предмет радње.⁵

Одговор на питање одакле овим прилозима изразит метафорички потенцијал треба тражити у двема чињеницама: (1) ове лексеме потичу од придева са конкретним значењем, а познато је да су лексеме које означавају чулима обухватљиве појаве обично вишезначне и (2) ове лексеме су у вези са човеком, а такве речи у већини језика имају највише значења. Занимљиво је и то што иако примарно означавају физичке особине, че-

⁴ Размишљајући о примеру И. Грицкат: *Корача весело (иако је невесело)*, запитали смо се зашто су и када су контраимпликације као ова коју И. Грицкат наводи у загради некада могуће у већој, а некада у мањој мери. Закључили смо да је контраимпликација примерена ако она означава трајно својство или стање вршиоца радње, па се ситуација исказана реченицом доживљава као ексцесна, нпр. *Она се ружно смеје (али је леја)* или *Одржао је љубо љредавање (али је љамешан)*. Међутим, чак и када су импликације логички примерене, као у наведеним примерима, ипак се прилогом квалификује вршилац радње у време њеног вршења. Проблем са примером: *Корача весело (иако је невесело)* лежи у томе што ова интерпретација подразумева да се прилогом не квалификује вршилац радње, већ само радња, а то овакве конструкције и прилог настао од придева са значењем емоције, логички не допуштају. Случајеви у којима је контраимпликација могућа изван су наше пажње, јер је за нас важно само то што је, у сваком случају, у реченицама које анализирамо, у време вршења радње исказане глаголом, и вршилац радње обавезно квалификован оним што значи прилог.

⁵ Добрица Ћосић оригинално и оправдано само са становишта слободе уметничке прозе каже: „Зрело и истовремено младо њишући се у бедрима, Симка донесе каву.” Пример је преузет из рада М. Ивић (1995: 267).

сто метафорички развијају значење степена, па *слепо* или *толо* означава максималну, апсолутну израженост нечега, док *бледо* или *мршаво* значе минимални степен изражености.

Треће. Постоје духовне особине (и многе емоције) које се могу у одређеном смислу физички манифестовати и оне које не могу. Тако се, рецимо, нежност може манифестовати кроз физички испољене покрете и поступке, а злоба то може знатно теже. Језичка манифестација ове појаве огледа се у деловању начинских прилога на лексеме у служби реченичних конституената, па кад кажемо: *Нежно је ухватио Анину руку* запажамо израженије прилошко дејство одредбе него у реченици *Злобно је ухватио Анину руку*. У оба случаја, прилог се односи на радњу и на вршиоца радње, али се у првом случају запажа јаче прилошко дејство, тј. дејство на глагол у служби предиката (јер је могуће замислити нежан додир), а у другом случају јаче атрибутско дејство, тј. дејство на субјекат (јер је тешко замислити злобан додир). Закључујемо и да прилози из друге групе обично спадају у начинске прилоге пратеће околности, јер их обично треба тумачити као: *ухватио је Ану за руку, а при томе је осећао злобу*. Што је квалификација исказана прилогом више у сфери емоција, особина, стања које се тешко физички манифестују, прилог у већој мери спада у начинске прилоге пратеће околности.

Четврто. Пошто у групу прилога који одређују вршиоца радње спадају и поредбени прилози (*комишијски, обећењачки, манијуски, пријатељски*) задржаћемо се накратко и на њиховој семантичкој улози у реченици. Постоји три наизглед семантички сродна начина да се формулише поредбена прилошка одредба за начин. Можемо рећи: *Петар се насмешио пријатељски, Петар се насмешио као пријатељ* и *Петар се насмешио као да је пријатељ*. Прилог *пријатељски*, конструкција као + *пријатељ* и поредбена реченица као да је *пријатељ* врше службу одредбе за начин и све се оне приписују истовремено и Петру и начину на који се насмешио. Према нашој оцени, ове конструкције се различито интерпретирају. Из прве реченице: *Петар се насмешио пријатељски* може се закључити да говорник верује да је Петар пријатељ (па је ту особину и показао кроз поступак), он га у највећој мери идентификује као пријатеља. У другој реченици: *Петар се насмешио као пријатељ* говорник пореди Петра са пријатељом, а трећа реченица: *Петар се насмешио као да је пријатељ* може се довршити: *а није (Петар се насмешио као да је пријатељ, а, у ствари, није пријатељ)*. Дакле, у ове три реченице агенс се пореди са лицем исказаним у прилошкој одредби, али запажамо три степена приписивања особине агенсу – у првом случају интензивно, а у

трећем најмање. Како расте значење поредбености у значењу конструкције (тј. у овом случају говорникове сумње да је Петар пријатељ), смањује се приписивање особине агенсу.

2.2. ГЛАГОЛ У СЛУЖБИ ПРЕДИКАТА И НАЧИНСКИ ПРИЛОГ СУБЈЕКАТСКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ. У којој ће се мери прилогом квалификовати вршилац радње не зависи само од прилога, већ и од глагола у служби предиката. Инспирацију да размишљамо у том смеру даје нам И. Грицкат (1961: 73). Она запажа да је у руском језику углавном недопустива употреба прилога којим се одређује субјекат уз пунозначне глаголе (нпр. **Он сидел грустно* = *Седео је тужно*), а да у српском језику, у том смислу, треба посебно издвојити конструкције са прилозима који означавају стање уз медијалне глаголе, нпр. *Ова врба стоји тужно над рибњаком* или *Тужно спава природа под снегом*. Медијални глагол је, сматра И. Грицкат, могуће схватити тако да он значи и утисак који оставља субјекат. У овој прилошко-глаголској вези развија се значење *утиска на око*.⁶

Усвајајући ову констатацију, развијамо је даље. Наиме, начин на који прилог у оваквим конструкцијама одређује вршиоца радње није исти ако је вршилац радње човек или ако није. У примерима И. Грицкат, именица у субјекту (*врба, природа*) не означава људско биће, па због тога заиста посматрач може имати само утисак да је врба тужна док стоји над језером и да је природа тужна док спава под снегом. Неком другом посматрачу могло би се учинити да је природа спокојна или задовољна док спава под снегом. Међутим, није иста меродавност оцене која се прилогом даје о вршиоцу радње ако је он човек (а можда и животиња). Није исто: *Врба тужно стоји* и *Петар тужно стоји*. У другој реченици, обично не можемо говорити само о утиску на око јер она значи да Петар стоји, а при том је тужан. Мало је вероватно да он тужно стоји, а весео је.⁷ Чак и ако је тако, то не мења чињеницу да је семантичка релација прилог – агенс другачија него у претходном случају, јер човек заиста може осећати тугу, а врба не може. Дакле, када се у оваквим конструкцијама са медијалним глаголима говори о човеку, квалификовање прилогом је

⁶ Милка Ивић (1995: 275–282) је, заинтересована овим запажањем Ирене Грицкат о необичности сабирања медијалног глагола и прилога са значењем стања у савременом српском језику, истражила овај проблем из дијахронијског угла и закључила да су у српском језику у претходним вековима биле сасвим прихватљиве конструкције *весело се породити* или *радосно видети*.

⁷ Непотребно је напомињати колико је далеко отишла когнитивистика у испитивању универзалних физичких манифестација за различите емоције које се потом манифестују у језику кроз појмовне метафоре и метонимије. Говорници било ког језика, живећи са другим људима, готово непогрешиво читају емоције и стања других људи на основу положаја тела, гестикулације и општег физичког изгледа. Ово важи бар за базичне емоције.

меродавније, истинитије, објективније, мање ствар субјективног утиска и експресивног (чак фигуративног) изражавања него када је у улози субјекта именица која не означава човека (а посебно ако не означава биће).

Неочекиване су семантичке могућности оствариве употребом пасивних глагола у служби предиката. Тако је, на пример, прилогом *ошменом* у реченици: *Кућа је ошменом намењена* квалификован субјекат који у семантичком смислу представља трпиоца радње. Међутим, из ове реченице се као пресупозиција намеће и квалификовање стварног вршиоца радње као отменог, тј. отменост поседује онај ко је отмено уредио кућу, па је зато кућа отмена. Прилогом *бездушном* у реченици: *Књига је бездушном исцејана* ни у најмањој мери се не одређује субјекат реченице, већ неименовани вршилац радње, јер није књига бездушна, већ онај ко ју је исцепао. У првој реченици, прилог своју одредбену способност на семантичком плану реченице распоређује на агенса, предмет радње и саму радњу, а у другој на предмет радње и саму радњу. Осветлимо још неке могућности. Ако се реченица: *Ана је ошменом очешљана* тумачи као: *Ана је ошменом очешљала своју косу*, онда се прилог односи на субјекат (који је истовремено и агенс) и на неисказани предмет радње (а то је *коса*). Агенс је квалификован прилогом углавном због тога што је предмет радње у домену агенса (тј. *коса* припада Ани, па пошто Анина коса изгледа отмено, онда и Ана изгледа отмено). Ако пак реченицу *Ана је ошменом очешљана* треба тумачити као *Петар је ошменом очешљао Ану*, онда Ана јесте субјекат, али није агенс, већ предмет радње, па се прилогом одређује: радња, предмет радње (у ужем смислу – *коса*), предмет радње у ширем смислу (*Ана*), а, можда, и сам неисказани, а подразумевани агенс (*Петар*), јер се производ његовог рада оцењује као отмен. Важно је рећи и то да је у овој реченици, како год да се схвати, најмање квалификован предикат јер Петар није отмен зато што је испољавао отменост чешљајући, већ зато што је отмен производ његовог рада, тј. Анина фризура.

Осим глаголског стања, и глаголски вид може имати утицај на одредбени однос прилога према именичкој речи у субјекту. Реченица *Весело је ишао* значи: *Ишао је показујући веселост* или: *Док је ишао, био је весео*. Дакле, квалификује се вршилац радње, али и сама радња јер се у начину на који се она извршава манифестује веселост. Реченица *Весело је дошао* значи: *Био је весео када је дошао*. У овој реченици извештава се о вршиоцу радње, а занемарује се начин вршења радње.

И семантика самог глагола утиче на употребу прилога и на његов однос према вршиоцу радње. В. Петровић (1986: 27) констатује да по-

стоје глаголи који захтевају начински прилог (глаголи са експлицитним начинским детерминатором), они који допуштају такву могућност и трећи, који у својој значењској структури садрже имплицитни начински детерминатор. У прву групу спадају, рецимо, глаголи који означавају тип понашања: *владајџи се, њонашајџи се, њосџујџи, ојходиџи се*. Ови глаголи се у реченици реализују у служби предиката уз обавезну употребу допуне за начин: *Петар се чудно њонашао*. На другом крају су глаголи *срицајџи, муцајџи, кинђуријџи се* у којима се, кроз глаголску лексему, исказује и начин вршења радње. Дакле, од семантике самих глагола понекад зависи да ли је начински прилог обавезан, факултативан или редундантан у реченици, али у свакој од тих могућности прилог може квалификовати и вршиоца радње.⁸

На претежни утицај начинског прилога на вршиоца радње у доброј мери утиче и семантичка инкомпатибилност између прилога и именичке речи у служби субјекта или између прилога и глагола у служби предиката. Постоје стереотипи у мишљењу и језику о особинама које квалификују нека лица или животиње. Тако се, рецимо, верује да је мајка брижна, трговац лукав и шкрт, пас веран итд. Због тих стереотипа уобичајене су и синтагме: *брижна мајка, лукави трговац, верни њас*, па и фразеологизми типа: *Веран као њас*. Имајући то у виду, прималац поруке би са неверицом примио поруку следећег садржаја: *Пас неверно њрајџи њосџодара, Мајка се безбрижно њоздравља са сином (који заувек одлази) или Трговац великодушно расџродаје своју робу*. Тежиште информације у овим реченицама је на особинама вршиоца радње – на безбрижној мајци, великодушном трговцу и неверном псу, јер су те особине неочекиване, готово шокантне, док је информација о радњи и начину њеног вршења готово ирелевантна. Да је однос између прилога и вршиоца радње очекиван, тежиште информације би било на радњи и на начину њеног вршења (нпр. *Пас верно њрајџи њосџодара*).

До сличних ефеката доводи и семантичка некомпатибилност између прилога и глагола. Тако се, на пример, очекује (иако то није обавезно) да су људи весели док плешу, тужни када плачу, узрујани када вичу. Због тога су парадоксална прилошка одређења у реченицама: *Она џужно њлеше, Милан весело њлаче* или *Ана сџаложено вршијџи*. До примаоца информације у овим случајевима пре свега долази неочекивана особина вршиоца радње и он се пита како је могуће да тужна особа плеше, да весела особа плаче и да сталожена особа вришти. У свим овим примерима

⁸ В. Петровић (1986) о томе говори на више места у свом раду.

запажамо колико ванјезички контекст може утицати на интерпретацију одредбене улоге прилога у реченици.⁹

Иако је у свим наведеним примерима тежиште информације на квалификовању вршиоца радње, одређује се, наравно, и радња. Рекли бисмо да прилог у односу на глагол у овим случајевима има улогу модификатора. Модификатор не схватамо као јединицу која одређује, допуњује и интензификује другу језичку јединицу (Бошњаковић у Ристић 2009: 10), већ као јединицу која другој јединици мења значење. Интензификацију, па и детерминацију не схватамо као модификацију, већ као објављивање неке семантичке карактеристике која већ постоји у семантичком садржају одређиване речи (исп. Белић 1998: 93; Грицкат 1961: 76). Тако, на пример, глагол *играјћи се* садржи неке семантичке компоненте начина – *весело, безбрижно*, па ако кажемо да се дете весело игра, осветљавамо и наглашавамо оно што глагол већ садржи у свом семантичком садржају. Ако кажемо да се дете тужно игра (иако је примарно одређен утисак о томе како дете изгледа), одређена је и радња у том смислу што се стање у којем се налази вршилац радње манифестује кроз радњу, а пошто се радња врши на неубичајен начин, онда је и она сама нетипична. Тако прилог постаје модификатор, а не детерминатор глагола.

2.3. ИМЕНИЧКА РЕЧ У СЛБИ СУБЈЕКТА И НАЧИНСКИ ПРИЛОГ СУБЈЕКАТСКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ. На способност начинског прилога да квалификује субјекат утиче и значење именске речи у служби субјекта. Запазили смо већ, анализирајући утицај прилога и глагола, колико је значајно да ли лексема у служби субјекта означава човека (и биће) или не. Спој именске речи у служби субјекта која означава човека, начинског прилога (који означава стање, осећање, расположење, особину) и глагола готово ће сигурно резултирати способношћу прилога да истовремено квалификује и вршиоца радње и саму радњу.

3. ЗНАЧЕЊА НАЧИНСКИХ ПРИЛОГА СУБЈЕКАТСКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ. Начински прилози субјекатске квалификације на различите начине квалификују вршиоца радње и саму радњу. У тој квалификацији може се уочити и узрок, циљ, пратеће околности итд. То је очекивано зато што се одредба за начин, без обзира на то која језичка јединица обавља ту функцију (прилог, предлошко-падешка конструкција, реченица), често удружује са одредбама времена, циља, узрока и тешко се разликује од њих. У *Синтакси* П. Пипера и др (2005) разликују се у том смислу начински

⁹ Ово примећује и И. Грицкат (1989: 9), која анализира пример: *Дете се тужно игра*, и с правом каже да се овим сабирањем несагласних појмова „појачава утисак о изгледу, и то о тужном изгледу детета које се, упркос томе, ипак игра”.

йрилози оцене (*Увредљиво се изражава* – изражава се на увредљив начин или увредљиво је то како се изражава); *начински йрилози унуйраишеї йоређења* (*Брайски му је йомоїао* – помогао му је као што то треба да чини брат); *узрочно-начински йрилози* (*Љуїиїио им је йодвикнуо* – подвикнуо им је зато што је био љутит); *циљно-начински йрилози* (*Изазивачки им је йодвикнуо* – подвикнуо им је да би их изазвао); *начински йрилози йраїшеђе околносїи* (*Узбуђено нешїио їражи* – нешто тражи и при том је узбуђен). Тешко је овако прецизно разврстати значења због тога што узрочне, циљне и друге значењске нијансе могу бити препознате обично само у контексту ширем од реченице. Тако се, рецимо, реченица: *Љуїиїио им је йодвикнуо* може тумачити на више начина: 1) *Подвикнуо им је заїио иїио је био љуїи* (узрок); 2) *Подвикнуо им је, а док је їио радио био је љуїи* (пратећа околност); 3) *Подвикнуо им је с намером да йокаже да је љуїи* (циљ).

4. ОДРЕДБЕ ЗА НАЧИН И СРОДНИ РЕЧЕНИЧНИ КОНСТИТУЕНТИ. Значење које се постиже употребом начинског прилога субјекатске квалификације могло би се постићи и употребом апозитива (*Марко је, љуїиїиї, чисїио сїїан*) или актуелног квалификатива (*Марко је чисїио сїїан љуїиїиї*). Поставља се, онда, питање одакле потреба за трансформацијом придева у прилог када прилози који значе стање, особину, расположење, емоцију у великој мери задржавају придевску семантику и управо због тога недвосмислено квалификују и вршиоца радње. Одговор лежи у томе што се овако добијеним начинским прилогом никада не квалификује само вршилац радње, већ обавезно и сама радња. Чини се да је овакав начин изражавања убедљивији. Када кажемо да је Марко љутито спремао стан, наглашавамо да се његова емоција манифестовала кроз радњу и на тај начин пружамо неку врсту доказа да је Марко заиста осећао љутњу.¹⁰ Употребом апозитива или, рецимо, атрибута емоција се приписује Марку у виду некакве апстракције за коју не постоји доказ. Прилогом се постиже уверљивост, динамичност, па чак и експресивност.

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. 5.1. НЕПОКЛАПАЊЕ СИНТАКСИЧКЕ И СЕМАНТИЧКЕ АНАЛИЗЕ РЕЧЕНИЦЕ. Формални граматички приступ сувише механички прилази реченици и њеним конституентима. Нема много реченица које је могуће прецизно представити реченичним дрветом или неком

¹⁰ И З. Дероси (1971–1972: 28) констатује нешто слично. У примеру: *Палунко їњевно зайовједи жени* подразумева се да се у његовом гласу осећао гнев, док је то само могуће, али није обавезно у реченици: *Палунко їњевно зайовједи жени*. Опширније о истраживачима и радовима у којима се говори о конкуренцији придева и прилога у оваквим конструкцијама исп. М. Ивић (1995: 270 и даље).

другом формалном методом. Семантички и прагматички план отежавају прецизну формалну анализу реченице. У примерима који су предмет овог рада, не подударају се синтаксичка и семантичка анализа реченице. Одредба за начин у семантичком смислу не квалификује само глагол у служби предиката, већ и именску реч у служби субјекта. А шта тек рећи о реченицама типа: *Петар је ојмено очешљао Ану* у чије се правилно разумевање уплиће и прагматички план, па се својство исказано начинским прилогом односи и на неке неизречене делове реченице. Наиме, као што је у раду већ речено, својство се односи на неизречени предмет радње у ужем смислу (Анину фризуру), предмет радње у ширем смислу (Ану), на вршиоца радње (који је исказао отменост умећем прављења отмених фризура) и на саму радњу. Строгом формалном синтаксичком анализом не би било могуће исказати све ове податке исказане реченицом, а све њих, несумњиво, прималац поруке региструје у комуникативном акту.

5.2. РАЗЛИВАЊЕ СЕМАНТИКЕ ПРИЛОГА. У случајевима који су предмет анализе овог рада пажњу у великој мери привлачи и способност прилога да разлива квалификативну семантику на више реченичних чланова. Што се особина више приписује вршиоцу радње, мање се приписује самој радњи и обрнуто. Као да одредба за начин има одређену количину одредбених својстава којима може обасипати један реченични члан на штету другог.

Посебно је необично то што се не квалификују реченични чланови које врше јединице исте врсте (нпр. именица у служби субјекта и, такође, именица у служби објекта), већ прилог квалификује именску реч у служби субјекта и глагол у служби предиката. То нас доводи до сложеног питања одређивања у језику. Белић (1998: 83) о томе каже: „Може се као опште правило за све случајеве у језику поставити: речи којима се ма на који начин која друга реч ближе одређује (каква допуна или каква одредба) – везује се, у ствари, са унутрашњим, скривеним значењем које се, каткада поред других многобројних значења, садржи у појму одређивање речи.” И. Грицкат (1989: 3) сматра да се „специфична природа приложке семантике којој нема паралеле код придева очитује у овоме: значење придева мора бити на било који начин инхерентно значењском садржају именице уз коју он стоји (макар и метафорично; макар сам придев утицао на значењско померање у именици) док прилог може да стоји – уз глагол – као екстравербална одредба, тј. као одредба усмерена на неки други члан или друге чланове у реченици.”

Ако се узме у обзир да је квалификовање прилогом и придевом, као и квалификовање глагола и именице толико различито, како је онда могуће да се начинским прилогом, у семантичком смислу, одређују и именица (у служби субјекта) и глагол (у служби предиката)? Према нашој оцени, у примерима којима се бавимо, прилогом је, из синтаксичке перспективе, одређен глагол, а семантички посматрано, именица је значајно прецизније квалификована него глагол. Начин вршења радње је у овом случају ствар интерпретације примаоца поруке. Јер ако кажемо да је Марко весело возио, сазнајемо да је он весео, а шта, у ствари, сазнајемо о начину његове вожње? Ништа одређено, тј. веселу вожњу би било могуће објаснити на најразличитије начине. Дакле, у примерима којима се бавимо, глагол остаје донекле ускраћен за прецизну одредбу. И. Грицкат (1989) на више места понавља да значење адверба за начин иде према процени, одмеравању, вредновању и наглашава да је „та врста речи оспособљена за дејствовање даље од свога управног ослонца, тј. од глагола, дуж већих реченичних одсека” (Грицкат 1989: 25). Управо због те широке семантике уопштеног вредновања прилози и имају могућност да понекад истовремено одређују вршиоца радње, саму радњу, као и целокупну ситуацију исказану реченицом.¹¹

5.3. СТЕПЕН КВАЛИФИКОВАЊА. Имајући у виду да прималац поруке добија низ информација интерпретирајући оно што она носи у синтаксичком, семантичком, прагматичком, ванјезичком смислу, запажамо да у примерима којима се бавимо постоји степеновање дејства начинског прилога на различите исказане и неисказане реченичне чланове, и, шире, учеснике у ситуацији исказаној реченицом. Из реченице: *Кућа је оџмено уређена*, многи ће се „овајдити” о отменост, али у различитој мери. Својство отмености се приписује субјекту реченице (који је, у ствари, предмет радње), тј. кући, самој радњи, вршиоцу радње, тј. ономе ко је кућу уредио (вероватно неком архитекти), па чак и ономе коме она припада. Међутим, степен одређивања је различит. Најјаче је одређена *кућа*, затим глагол *уредио*, на трећем месту је онај ко ју је уредио, а на четвртом (ако можемо ићи тако далеко у језичкој анализи; можемо у ванјезичкој стварности, али, можда не и у језику) власник куће.

Анализирајмо и пример који наводи М. Ивић (1978: 2–3) објашњавајући појам реченичног прилога: „Српскохрватска реченица *он је ња-мешно избегао да се изјасни* може у принципу имати било који од следећа два смисла: (1) „он је на паметан начин избегао да се изјасни” и (2) „он

¹¹ На то неодређено квалификовање глагола указује и М. Ивић (1995: 262) интерпретирајући (са савим другим циљем) реченицу: *Смешно ћестикулира* → гестикулира на Х начин, што је смешно.

је избегао да се изјасни, што је било паметно (с његове стране)”; у (1) *паметно* служи као предикатска одредба за начин, у (2) као реченични прилог.” У наставку, М. Ивић објашњава да се у наведеној реченици са значењем (2) квалификација исказана прилогом односи на субјекат реченице. То је, свакако, тачно, али се, према нашем мишљењу, субјекат квалификује у тој реченици и у значењу (1), јер ако је он на паметан начин избегао да се изјасни, он је у датој ситуацији испољио памет, па је посредно оквалификован као паметан. Међутим, у овако схваћеној реченици, тежиште квалификације је на глаголу, а квалификовање вршиоца радње је у другом плану. Према интерпретацији број 2, „он је”, како каже М. Ивић, „био паметан, па је избегао да се изјасни.” Овога пута субјекат је изразитије квалификован. Дакле, у овом случају, један исти начински прилог у већој мери квалификује вршиоца радње ако врши службу реченичног прилога, у мањој мери, ако врши службу прилошке одредбе за начин, а у оба случаја, квалификација је посредна.

Само повезивање синтаксичке анализе са семантичком и прагматичком открива које све информације прималац открива док интерпретира реченицу.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, М. Ивић (прир.), Београд: Завод за уџбенике.
- Грицкат 1961:** И. Грицкат: „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима”, *Наш језик*, н. с., XI/3–4, 69–89.
- Грицкат 1983:** И. Грицкат: „О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци”, *Јужнословенски филолоџ* XXXIX, 1–41.
- Грицкат 1989:** И. Грицкат: „Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије”, *Јужнословенски филолоџ* XLV, 1–26.
- Дероси 1971–1972:** Z. Derossi, „Predikatni atribut”, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 19/1, 26–32.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 18, М. Ивић (ур.), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивић 1978:** М. Ивић, „О српскохрватским реченичним прилозима”, *Јужнословенски филолоџ* XXXIV, 1–16.
- Ивић 1995:** М. Ивић, „О прилозима ’за начин’”, *О зеленом коњу*, нови лингвистички огледи, Београд: XX век, 254–283.

- Ивић 2000:** М. Ивић, „О прилошкој детерминацији глаголског предиката”, *Лингвистички ојледи, ири*, Београд: XX век, 87–94.
- Петровић 1986:** В. Петровић, „О глаголима са експлицитним начинским детерминаторима”, *СОЛ* 1, 25–32.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика*, проста реченица, М. Ивић (ред.), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Ристић 1990:** С. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, лексичко-граматички приступ, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 9, М. Ивић (ур.), Београд: Институт за српски језик.
- Ристић 2009:** С. Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, монографије 10, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ЗАПАЖАЊА О ЛЕКСИЧКОЈ НЕГАЦИЈИ ГЛАГОЛА

1.1. Глаголи са речцом *не* уобичајено се третирају само као одрични облици глагола и као један од основних индикатора синтаксичке негације.¹ То значи да се глагол *не чии̑а̑и̑и* третира само као облик глагола *чии̑а̑и̑и* и да *чии̑а̑и̑и* и *не чии̑а̑и̑и* представљају две реализације једне лексеме. Улога одричне речце *не*, према овом уобичајеном схватању, огледа се само у томе што она преводи потврдни глагол у одрични, а самим тим и потврдну реченицу у одричну. Улога негације глагола огледа се, дакле, само у промени граматичког значења глагола. Занемарује се могућност утицаја негације и на лексичко, индивидуално, значење глагола, тј. пренебрегава се чињеница да спој речце *не* са глаголом може у лексичком смислу довести до различитих резултата и да то зависи од значења глагола. Из семантичког угла посматрано, у једну групу спада глагол *не чии̑а̑и̑и*, а у другу *не живе̑и̑и*. Један тип парадигматског односа успостављају глаголи *чии̑а̑и̑и* и *не чии̑а̑и̑и*, а други тип односа постоји између *живе̑и̑и* и *не живе̑и̑и*. Овом питању до сада се приступало углавном само граматички, а у граматичком смислу нема разлике између глагола *не чии̑а̑и̑и* и *не живе̑и̑и*.

1.2. До сада се ефектима негације приступало из супротног смера у односу на овај који предлагемо, односно запажено је да лексичка нега-

¹ Одрични облик глагола није, наравно, једини показатељ негације: „Негација се у српској простој одричној реченици одликује релативно јаком граматикализованом употребом конструкција са речцама *не*, *ни*, *ни̑и̑и*, везником *ни*, одричним заменицама, заменичким придевима и прилозима, нпр. *нико*, *никакав*, *никад*, неким предлозима, нпр. *без*, *осим*, *сем*, или тзв. словенским генитивом, иако негација има и слабије граматикализоване облике изражавања” (Пипер и др. 2005: 963).

ција (именица, придева и прилога) утиче и на синтаксичку. Није, међутим, било речи о томе да синтаксичка негација (глагола) може истовремено указивати и на лексичку. Ево једног размишљања М. Ковачевића (2002: 13) о утицају лексичке негације на синтаксичку: „Улога лексичке префиксалне негације не исцрпљује се само на лексичком нивоу. Она има утицаја и на реченичну негацију, јер се негиране лексеме у реченици појављују у улози реченичних чланова. Лексичку и реченичну негацију на творбеном плану обједињују *не* и *ни* као негатори, тј. језички елементи негирања (одрицања). *Не* и *ни* нису дакле само лексички већ и реченични негатори. Друкчије речено, њима се не пориче само остварење лексичког него и реченичног садржаја.”

1.3. Имајући у виду преплитање лексичке и синтаксичке негације, као циљ овог рада поставили смо покушај одговора на питање да ли је глагол са речцом *не* обавезно само одрични облик тог глагола без негатора или се, у неким случајевима, може говорити о утицају речце *не* на формирање нове глаголске лексеме или бар новог значења, тј. некакве нове лексичке вредности.² Речца *не* у том случају понашала би се као префикс *не-*, а новодобијена лексема (или значење) била би у антонимичном односу према лексеми (или значењу) од које је настала.³

2.1. Поглед у Правопис, литературу и речнике углавном указује на негативан одговор на постављено питање, тј. не потврђује хипотезу. Ако изузмемо облике *нисам*, *нећу*, *немој*, *немам*, важећи правопис Матице српске даје статус самосталних лексема само глаголима *несѣјати* и *недосѣјати*, па се речца *не* третира као префикс и пише се спојено са глаголом. Разлог лежи у томе што потврдна форма ових глагола није у семантичкој вези са одричним обликом.

2.2. Л. А. Новиков (1973: 161–168) не помиње префикс *не-* у поглављу о антонимији глагола. Констатује само да су глаголски антоними увек истокоренски и да се њихова антонимичност заснива на супротстављености префикса или на одсуству префикса код једног парњака

² Постоје различита схватања у вези с узајамним односом између лексичке и синтаксичке негације. Према М. Ковачевићу (2002), „свака унутарлексичка негација може се замијенити граматичком, док обрнута замјена најчешће није могућа, јер је сфера употребе граматичке негације у српском језику далеко шири”. Ово мишљење критикује С. Ристић (2009: 166), која сматра да М. Ковачевић пренаглашава улогу синтаксичке негације и занемарује могућност замењивања синтаксичке негације лексичком негацијом.

³ Према И. Грицкат (1961: 117), „углавном се може констатовати двојака функција обличких средстава за негирање: одрицање у ужем смислу и придавање новог, и то антонимичног, смисла речима уз које она стоје. Функцију одрицања носи обично речца *не* а функцију претварања у антоним префикс *не-*, *мада има изузетака у оба правца*” (подвукла Р. Д.).

наспрам префиксу *раз-* или *де (дез-)* код другог. У примерима за глаголску антонимију које наводи В. А. Иванова (1982) такође нема примера за антонимију глагола која се постиже речцом *не-*, нити се говори о глаголској негацији. Ни амерички и британски аутори нису анализирали ово питање (исп. нпр. Круз 1991; 2004; Марфи 2003). Бабић (2002) и Клајн (2002) пишу о лексичкој негацији именица и придева, али не отварају питање негације глагола, имајући у виду да је то синтаксичко, али не и лексичко (и творбено) питање. У речницима савременог српског језика не обрађују се негирани глаголи, јер се третирају само као њихови одрични облици. Један од ретких изузетака које смо уочили представља обрада глагола *немајти* у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Глагол је обрађен вероватно зато што се пише као једна реч.

2.3. Само И. Грицкат (1961: 121) помиње негативне глаголске сложенеце и каже да „има тенденција, можда дијалекатских – што би тек требало испитати – да се ипак граде негативне глаголске сложенеце у српскохрватском језику. Наводимо пример из језика И. Андрића: Сад кад је ствар на овако глуп и смешан начин неуспела, он је увиђао ... (Травничка хроника). Додатак прироку указује на финитност (а не на адјективност) облика *неуспела је*, тј. на глагол *неуспјети*, иако ту може бити и утицаја придевске речи *неуспела*, негираног попридевљеног партиципа.”

3. Може се закључити да литература о творби речи и о антонимији углавном не сведочи о постојању глаголских лексема насталих негацијом потврђених глагола. Ипак, општа знања која су до сада прикупљена о антонимији и негацији именица, придева и прилога, могу се, према нашој оцени, применити и на глаголе, нарочито ако се узме у обзир деноминативно и деадјективно порекло многих глагола.

3.1.1. Чињеница је да се негацијом придева и именица може добити више различитих лексичких вредности и да за именице и придеве често важе исти модели иако се ове две врсте речи толико разликују. Из тога би се могло закључити да постоје неки универзалнији семантички механизми лексичке негације који надилазе очекиване разлике између споја речце *не-* са овом или оном врстом речи. Претпостављамо и то да су ти механизми, у ствари, логички и да се пресликавају у језику.⁴ Ако је тако,

⁴ Логичари разликују контрарне, контрадикторно-координиране, контрадикторне и комплементарне појмове. Дефиниције и примери за ове појмове могу се пронаћи у било којем приручнику или уџбенику за логику (исп. нпр. Г. Петровић 1977: 35–38; С. Њазев-Адамовић и др. 1990: 22), а њима се исказују различити типови супротних односа међу појмовима. Лингвисти не могу размишљати о антонимији и о негацији независно од подела појмова у логици. Посебно су значајна два односа: контрарна координираност (супротност) и комплементарност (допуњивост). Неки лингвисти су се у својим поделама антонима служили терминима из логике,

онда би се из споја *не + ілаіол* могле у неким случајевима очекивати нове лексичке вредности као из спојева *не + именица* или *не + іридев*. Узимајући у обзир литературу на српском језику, С. Ристић (2009: 157–158) систематично је обрадила значења придева са префиксом *не-* и издвојила следећу палету значења: одсуство, одрицање, умањивање (ублажавање), искључивање, супротстављеност и негативно значење.

3.1.2. Без намере да детаљно представљамо целокупну литературу о негацији придева и именица у српском језику (јер је то већ урадила С. Ристић (2009: 157–158) систематизујући мишљења других аутора о негацији придева: М. Стевановића, Ж. Станојчића и Љ. Поповића, И. Грицкат, М. Павловића, Е. Фекете, Р. Драгићевић, Ћ. Оташевића и С. Ристић), изнећемо само неколико запажања М. Стевановића (1989: 431–433), тек толико да покажемо колико дуго је у србистици присутно размишљање о утицају негације на значења ових врста речи и о томе да нема свака негација исти лексички резултат. Посебно је важно истаћи да је М. Стевановић, иако граматичар, дао прилично прецизну семантичку анализу. У вези са придевима М. Стевановић указује на то да „*нейошійен* не казује особину онога што само није поштен, него знатно негативнију ту особину – *неморалан*. У посебној су групи придеви типа *нейознаій* или *нейошійун* који означавају да нешто није познато или потпуно. Префиксом *не-* само се негира значење ових придева. У трећој, најмалобројнијој, групи били би они придеви код којих се негацијом ствара сасвим нова лексичка вредност која нема везе са мотивним придевом. Такав је случај са придевом *нейоверљив* који значи: *који нема іоверења, који сумња, што, свакако, није негација придева іоверљив*.

И у вези с негацијом именица, М. Стевановић запажа неколико могућности: 1) само негација: *незаконіійосій* – *одсуство законіійосіи*, *независносій* – *нейосііојање зависносіи*; 2) одрицање: *невасііијање* – *није само немање іозиіивної васііијања, неіо іре свеіа рђаво васііијање; неискреносій* – *није само одсуство искреносіи, неіо оіеіі неіаііивна ова особина*; 3) *невреме* – *је време, дакако, али рђаво време, нечовек* – *не значи биће које ісихички и физички није човек, неіо је ііо оіеіі човек, само*

па тако Д. Бошков (1981: 65) говори о три типа придевске супротности: контрарност, контрадикторност и комплементарност. И. Грицкат (1989) пише о комплементарној (*жив* – *мртшав*) и о контрарној антонимији (*бео* – *беличаст* – *сив* – *црнкаст* – *црн*). Џ. Лајонс (1977: 279), уважавајући логичку поделу појмова, одваја комплементарне од антонима. Џ. Кац (1972: 159) дели антониме на контрадикторне (*смртіан* – *бесмртіан*), контрарне (*боіаіі* – *сиромашан*) и конверзивне (*жена* – *муж*). Ако су семантички односи међу лексемама условљени логичким односима међу појмовима, нема разлога да ти односи важе за, рецимо, именице или придеве, а да не важе за глаголе.

човек са рђавим особинама; 4) сасвим другачија лексичка вредност: *невоља* – није ни одсуство воље, ни неадекватна, ни било каква воља, него нешто сасвим друго; што је невољан положеј, невољно стање, невољне околности.⁵

Из примера М. Стевановића извлачимо закључак да префиксом *не-* придеви и именице доживљавају неколико семантичких варијација: 1) могу се само негирати (*поштин* – *непоштин*, *законитост* – *незаконитост*); 2) могу добити нову лексичку вредност насталу као продукт одрицања потврдне лексеме (*поштен* – *непоштен*, *васпитање* – *неваспитање*, *човек* – *нечовек*) и 3) могу добити нову лексичку вредност сасвим независну од оне коју поседује потврдна лексема (*поверљив* – *неповерљив*, *воља* – *невоља*).⁶ Наша је претпоставка да се ове семантичке групе могу обогатити и примерима глагола, јер различите семантичке могућности које су овде приказане не произлазе само из значења речце *не*, већ и из семантике лексеме с којом се она спаја и из узајамног дејства речце и лексеме. Мало је вероватно да на једној страни твореница *не* + *придев/именица/прилог* може имати толико значењских могућности, а да се, на другој страни, богатство значења неких глаголских лексема додавањем речце *не* не трансформише у нове лексичке вредности, већ се обавезно само негира и гради тек одрични облик *испо* глагола. Верујемо да негација глагола мора оставити трага бар на неке сегменте његовог значења.

3.1.3. Ако се негацијом добија одрични облик глагола, онда тај облик представља негирану слику у огледалу потврдног облика. Међутим, није увек тако. Занимљив пример проналазимо у *Синтакси* П. Пипера и др (2005: 981). Када се негирају глаголи са значењем промене степена или величине, али и неки други глаголи, не негира се комплетан семантички садржај потврдног облика. Тако, на пример, глагол *наслањају се* у реченици *Грана се наслања на њороз* садржи две важне значењске компоненте: а) између *гране* и *њороза* *постоји контакт* и б) *тај контакт је слаб*. Глаголом *не наслањају се* у реченици *Грана се не наслања на њороз* негира се само једна од ове две компоненте: а) *између гране и њороза нема контакта*, али у значењу овог глагола нема компоненте б) **тај контакт није слаб*, јер прва негација искључује постојање предмета друге негације.

⁵ Сви наведени примери и дефиниције цитирани су из књиге М. Стевановића (1989: 431–433), али су овде нешто другачије сложени.

⁶ Као што смо видели у раду С. Ристић (2009: 157–158), негацијом настају и другачија значења.

Ако нема пуне семантичке симетрије између глагола *наслањајџи се* и *не наслањајџи се*, може ли се *не наслањајџи се* сматрати обликом глагола *наслањајџи се*?

3.1.4. Наведимо још један пример: Ван Гинекен (према И. Грицкат 1961: 118) указује на негативни императив (не + императив), који не значи негацију заповести, како би било логично, већ забрану вршења радње, а то је нова лексичка вредност. М. Ивић (1958) запазила је да у ретким случајевима када се императив гради од перфективних глагола, његов одрични облик у западнословенским и источнословенским језицима не значи забрану као одрични императив од имперфективних глагола, већ опомену или упозорење. Будући да у потврдној форми императива нема опомене, упозорења (а, наравно, ни забране), може се закључити да глаголи поседују семантичку несиметрију између потврдног и одричног облика императива. На овај податак треба обратити пажњу јер се њиме открива да у систему глаголских облика постоји један за који важи да сви одрични глаголи у том облику обавезно остварују другачију лексичку вредност од потврдних, а не само негацију потврдног облика. Грађење одричног императива од потврдног, према томе, није само граматички, већ и семантички процес. М. Ивић (1958) доказала је да је тај семантички процес врло изнијансиран у неким словенским језицима, што показује чињеница да уколико говорник намерава да искаже забрану, он користи одрични облик имперфективног глагола, а ако жели да упозори или опомене да не треба вршити неку радњу, служи се перфективним видом глагола.⁷

3.1.5. Очигледно је да потврдне и одричне форме глагола често нису значењски симетричне. Желећи да укаже на сву компликованост негације, И. Грицкат (1961: 115) констатује како граматичари најчешће сматрају „да се проблем исцрпљује примедбом да се све оно на чему се показују законитости језика – а што се махом илуструје позитивним примерима – може изрећи и негативно.” А додаје и Јесперсеново мишљење да се негација не може на силу подвести под категорије и прописе традиционалне граматике. Сматрамо да у потрази за новим семантичким вредностима негираних глагола треба поћи од оваквих или другачијих семантичких несиметрија између потврдне и одричне форме глагола.

3.2. Према М. Ковачевићу (2002: 99), „негација је најплоднији тип деривације антонима.” Тешко је поверовати да су из те плодне делатности негације изузети глаголи. И још нешто: „Језичка се типологија анто-

⁷ Примере из различитих словенских језика и детаљну анализу овог питања в. у Ивић 1958.

нима наслања на логичку, али се у њој не исцрпљује већ самим тим што се антоними у језику не везују само за ријечи које означавају квалитет (у најширем смислу), него и за ријечи које именују радње, стања и сл.” (Ковачевић 2002: 99).

3.3. И. Грицкат (1961) писала је о томе да у српском језику не постоји склоност ка грађењу негираних речи (именица, придева, прилога итд.) јер српска реченица показује јасно изражену тежњу ка негираном личном глаголском облику у предикату, без обзира на то који се реченични конституент по смислу негира. Она наводи следеће примере да би то показала (Грицкат 1961: 124): *Не њишем ја* (подразумева се: *нећо он*); *Не њишем њисмо* (*нећо чланак*); *Не њишем у соби* (*нећо у дворишћу*); *Не њишем њером* (*нећо оловком*); *Не њише сѣарији син* (*нећо млађи*); *Не њишем лејо* (*нећо ружно*). У свим овим примерима, наравно, не може се говорити о новим лексичким вредностима глагола, већ о чистој негацији у служби негирања лексема у различитим реченичним функцијама. Та улога речце *не* уз глагол очигледно је врло фреквентна, јер треба да замени непостојање или недовољно постојање других врста речи у одричном облику. Можда због тога истраживачи до сада нису обрађали довољно пажње на негацију глагола која производи нову лексичку вредност. Број таквих могућности сигурно је несразмерно мали и вероватно безначајан наспрам свих осталих функција речце *не* уз глагол.⁸

4. Према нашој анализи, која ни издалека није потпуна и детаљна и која захтева даља испитивања, постоји неколико семантичких резултата споја речце *не* са глаголом у личном глаголском облику.

Прва могућност. Прву могућност илуструју примери типа *несѣаѣи*, *недостѣјаѣи* из Правописа Матице српске. Речца *не* пише се спојено као префикс. Са данашњег становишта, ове лексеме нису у семантичком односу са лексемама од којих су настале, па је њихово значење самостално, а оне се, због те независне семантике, могу третирати и као просте лексеме. Таквих случајева је врло мало у српском језику. На основу глагола обрађе-

⁸ С. Ристић (2009: 165) не прихвата ово мишљење И. Грицкат и на бројним примерима показује све већу продуктивност творбе различитих врста речи (пре свега именица, придева и прилога) са префиксом *не-* у савременом српском језику. Она истиче следеће: „Ако је стање у ранијим, довуковским периодима српског (српскохрватског) језика било другачије, како на основу Рјечника ЈАЗУ и других старијих извора тврди И. Грицкат, онда се не може прихватити њена тврдња о непроменљивости стања у српском (српскохрватском) језику новијег вуковског периода до данас. Ову тврдњу, поред Речника САНУ, демантују потврде и продуктивност творбених јединица са префиксом *не-* показани у другим речницима савременог језика: Вуковом, Матичном и Московљевићевом, а и у електронском корпусу нових речи Ђ. Оташевића.”

них у Речнику САНУ, закључујемо да у ту групу спадају следећи глаголи: *небави́ти се* (*и́рудии́ти се, мучи́ти се*), *неби́ти се* (1. *сти́идеи́ти се, срами́ти се*; 2. *показива́ти изненађе́ности, чу́дити се*), *неведи́ти се* (*и́рави́ти се не-веш́и, изи́равати́ особу која неи́шо не зна*; 2. *домишља́ти се, и́и́ти се*), *неі́одова́ти* (*исі́ољава́ти незадовољс́тво и несла́гање с нечим*), *недо́стија́јати*, *недоумева́ти се* (*колеба́ти се*), *недоумљава́ти се* (*би́ти у недоуми́ци*), *ненавиде́ти* (*мрзе́ти*), *несі́ава́ти* (*несі́аја́ти*), *несі́ану́ти* (*несі́аи́ти*), *несі́аи́ти*. Скоро сви ови глаголи означени су као дијалектизми и архаизми, осим глагола *неі́одова́ти*, *недо́стија́јати* и *несі́аи́ти*.

Дру́га мо́ућности́. Другу могућност илуструју глаголски парови типа: *живе́ти – не живе́ти*, *има́ти – нема́ти*, *и́рисуси́вовати́ – не и́рисуси́вовати́*, *искриви́ти (се) – не искриви́ти (се)*, *исі́рави́ти (се) – не исі́рави́ти (се)*, *лаі́ати – не лаі́ати*. Ови парови представљају примере нестепенованих (неградабилних) антонима и именују појмове који се налазе у комплементарном логичком односу. Појмови на које се односе ове лексеме без остатка обухватају садржај родног појма. Као код придевских или именичких нестепенованих антонима, и код ових глаголских антонима негација једног члана пара подразумева афирмацију другог члана пара. Такође, као и код свих других врста нестепенованих антонима, оба члана пара не могу се односити на исти денотат. Негацијом глагола *живе́ти* не добијамо само одрични облик овог глагола, већ савим нов глагол који значи *би́ти мр́шав*. На крају, ако се придевски пар *жив – нежив* у свим лексиколошким приручницима и монографијама о антонимији назива нестепенованим антонимима, зашто се не би на исти начин третирао пар *живе́ти – не живе́ти*? Слично је и са другим наведеним паровима: „*нема́ти* значи одрицање имања (најчешће поседовања) објекта, и то одрицање је потпуно – одриче се имање и најмањег дела, и трага, и трунке објекта” (Гортан Премк 1962: 145), а тиме се добија и нова лексичка вредност, јер *нема́ти* није просто *не има́ти*, већ је то некакво стање без ичега. Онај који не присуствује, он није на датом месту, а то је ново значење. Ако се нешто није исправило, оно је криво, а ако се нешто није искривило, оно је право. Онај ко не лаже, говори истину. Оно што повезује све ове парове јесте чињеница да комплементарни однос не важи само за примарна значења чланова ових парова, већ се односи и на многа секундарна значења.

Трећа мо́ућности́. У трећу групу спадају они глаголски парови који успостављају антонимски однос у само једном значењу. Један од типичних примера могао би бити пар *виде́ти – не виде́ти*. У већини значења одрични члан овог пара представља само негацију потврдног глагола,

нпр.: *Видим мачку – Не видим мачку*. Међутим, када глагол *видејџи* значи *иматџи сјособносџи вида*, онда *не видејџи* значи *немајџи сјособносџи вида, бијџи слей*. Тако настаје једна сасвим нова, антонимична, лексичка вредност. Оваквих примера има много и обично се (али не и обавезно) одnose на квалитативна значења глагола, тј. на значења која су у вези са способношћу, умећем и другим вредностима које трајније квалификују вршиоца радње. Ево примера:

чујџи – не чујџи (немати способност слуха, бити глув): *Он не чује од своје йејџе іодине;*

іоворџи – не іоворџи (немати способност говора, бити нем): *Живојџиње не іоворе;*

возџи – не возџи (немати возачку дозволу, бити невонач): *Само она не вози у йіој йородици;*

іласајџи – не іласајџи (немати право гласа): *Жене у йіој земљи не іласају;*

бријајџи се – не бријајџи се (немати браду): *Још се не брије, а већ би хйео да командује;*

вредејџи – не вредејџи (бити безвредан): *Одличан је музичар, али не вреди као човек;*

іорејџи – не іорејџи (немати способност горења): *Азојџи не іори;*

свирајџи – не свирајџи (не знати свирати): *Она не свира, али йише и слика још од дејџињсйџа;*

одобријџи – не одобријџи (забранити): *Дирекійор није одобрио йовећање йлајџа;*

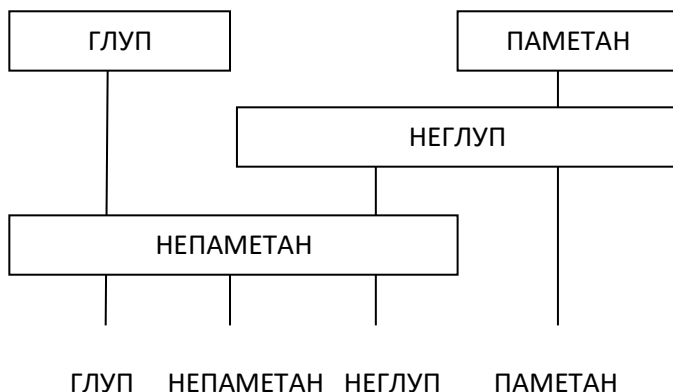
йушијџи – не йушијџи (бити непущач): *У младосйџи је био йушиач, али већ дуіо не йуши.*

У ову групу би се могли убројати сви одрични глаголи када значе неку квалификацију или карактерну црту: *не шйедејџи* (немати контролу над новцем и другим вредностима); *не хвалијџи се* (као особина онога који нема склоност ка хвалисању), *не чувајџи се* (немати способност бригае о себи) итд.

Одрични глаголи из ове групе само су у наведеним значењима у антонимском односу са својим потврдим глаголским парњацима. Изгледа да углавном спадају у нестепеноване антониме. Следећи терминологију В. А. Иванове (1982: 24–43), ове антониме назвали бисмо непотпуним. Када ови одрични глаголи имају антонимско значење, речца *не* се понаша као префикс и требало би је писати спојено са глаголом. То, ипак, не препоручујемо, јер би изазвало додатно усложњавање и овако довољно компликованог правописа српског језика. Ове глаголске парове сврстали смо у посебну групу због тога што се антонимски однос успоставља обично само између једног значења две лексеме.

Четвртиа мојућностѝ. У четвртој групи су одрични глаголи који са својим потврдним парњаком ступају у неку врсту степеноване антонимије. Пре него што наведемо примере и објашњења, рећи ћемо да испитивања придевске антонимије показују да постоје две врсте степенованих антонима. У прву групу спадају они који имају лексикализоване међучланове. У ретким случајевима они граде чак и антонимски ланац. Антонимски ланац пара *врућ – хладан* изгледа, отприлике, овако: *сѝу-ден-хладан-ѝрохладан-млак-ѝоѝликасѝ-ѝоѝао-врућ-врео*. Другачија је ситуација са степенованим антонимима који немају лексикализоване међучланове. Вредност међучланова добија се негацијом чланова антонимског пара. Тако се, рецимо, међучлановима антонимског пара *ѝа-меѝан – ѝлуѝ* могу назвати придеви *неѝа-меѝан* и *неѝлуѝ*. М. Ковачевић (2002: 106) примећује да је „одрични ’средњи’ појам семантички ближи опозитном појму (тако је нпр. *недобар* ближе *лошем*, а *нелош* *добром*).” То би значило да некакав условни антонимски ланац пара *ѝа-меѝан – ѝлуѝ* овако изгледа: *ѝа-меѝан-неѝлуѝ-неѝа-меѝан-ѝлуѝ*. Творенице типа *неѝа-меѝан*, *неѝлуѝ* имају проблематичан статус у лексичком систему српског језика. Неки аутори их третирају као сасвим аутономне средње, неутралне лексеме (исп. Д. Мршевић 1977: 227–228). Има и оних који сматрају да те лексеме именују неутрални, средњи појам, али да им контекст понекад задаје антонимску семантичку вредност па тако, на пример, *неѝа-меѝан* може искључиво значити *ѝлуѝ* и представљати његов експресивни синоним (исп. Ковачевић 2002: 106–107). Према неким, пак, ауторима *неѝа-меѝан* истовремено обухвата и значење придева *ѝлуѝ* и међувредност између *ѝа-меѝан* и *ѝлуѝ* (исп. Новиков 1973: 221).

Најприхватљивије је схватање Л. А. Новикова, јер је засновано и на општепознатим полазиштима логичара. Г. Петровић (1977: 36), на

пример, објашњавајући контрадикторно-координиране појмове, наводи како у ту групу спада, на пример, лексички пар: *бео* – *небео*. *Небео*, износи Петровић, у свом обиму има појмове о свим бојама осим о белој. Слажемо се и са М. Ковачевићем да се из контекста може закључити коју семантичку вредност поседује негирана лексема.

Исто ово својство семантичке растегљивости придева која се прецизира у контексту могу имати и неки одрични глаголи. Пример за степеноване глаголске антониме може бити пар *волејџи* – *не волејџи*. Глагол *не волејџи* може представљати само негацију глагола *волејџи*, али, у одређеном контексту, може бити прави синоним глаголу *мрзејџи*. И остали глаголи који у потврдном облику означавају стање које садржи компоненту интензитета, у одричном облику могу означавати супротно стање и тако постати антоними потврдних глагола: *радовајџи се* – *не радовајџи се* (у крајњем степену може значити *џуџовајџи*). Одрични глаголи се овако употребљавају у циљу еуфемизације (нпр. *Она баиш и не воли своју свекрву* = *Она мрзи своју свекрву*) или других видова експресивизације исказа (нпр. *Он је вајџрени навијач Партијизана и наравно да се не радује данас када је Звезда њобедила Партијизан* = *Он данас џуџује*). Ови случајеви представљају примере глаголске литоте, тј. „наглашавања неког појма негирањем њему супротнога, односно појачану афирмацију негирањем супротне тврдње (*Није лоше* = *Добро је*)” (Ковачевић 2002: 101). М. Ковачевић наглашава да се литота може користити за изражавање граничних (поларних) вредности (као у нашим примерима), али је она понекад једини начин за изражавање средњег, неутралног појма.

Пејџа моџућносџи. Пету могућност илуструју скоро сви глаголи у српском језику чијим се одричним обликом не добија нова лексичка вредност, већ се постиже искључиво синтаксична негација: *видим (мачку)* – *не видим (мачку)*, *чијџам (књију)* – *не чијџам (књију)* итд.

Ако се узме у обзир целокупан инвентар глагола у српском језику и њихових семантичких могућности, вероватно су случајеви лексичке глаголске негације релативно маргинални по бројности и, као што смо видели, ретко се тичу целокупног семантичког садржаја глагола, а нешто чешће се односе само на понеко значење или експресивну употребу глагола. Ипак, ова појава заслужује анализу и исцрпно проучавање.

5. ЗАКЉУЧАК. У овом раду говори се о томе да негација глагола није само граматичка, већ и семантичка појава и да глагол са речцом *не* није увек само одрични облик потврдне форме тог глагола, већ негација може довести до новог (антонимичног) значења, па чак и до нове (антонимичне) лексеме. Тај семантички резултат (ново значење или нова лексема) у

раду називамо новом лексичком вредношћу. Полази се од хипотезе да се неки семантички резултати до којих се долази негацијом именица, придева и прилога могу очекивати и као резултат негације глагола. Ово се нарочито односи на глаголе добијене од придева. Наиме, ако је општепознато да придеви *жив* и *нежив* спадају у нестепеноване антониме, онда то морају бити и глаголи постали од њих (*живејџи* и *не живејџи*), и не само они. Упориште за ову хипотезу проналазимо у чињеници да су односи између потврдне и одричне речи условљени логичким односом између појмова на које се односе, а логички односи међу појмовима морају важити и за појмове означене глаголима, по истом принципу као што се односе на појмове означене именицама, придевима, прилозима и осталим врстама речи. Због тога, на језичком плану, негација може довести до истих семантичких резултата код различитих врста речи: до неправе и праве антонимије, степеноване и нестепеноване антонимије, потпуне и непотпуне антонимије. У раду се прво износе различита мишљења граматичара и семантичара која не иду или делимично иду у прилог овој хипотези, а затим се предлаже подела одричних глагола према њиховом семантичком односу са потврђним парњаком. У прву групу спадају глаголи типа *несџајџи*, који се у Правопису и Речнику САНУ пишу као једна реч, јер се третирају као просте речи, пошто се у савременом језику изгубила семантичка веза између њих и њихових потврђних парњака. У другу групу спадају парови типа *живејџи* – *не живејџи*. Ови парови представљају примере нестепенованих (неградабилних) антонима и именују појмове који се налазе у комплементарном логичком односу. Појмови на које се односе ове лексеме без остатка обухватају садржај родног појма. Као код придевских или именичких нестепенованих антонима, и код ових глаголских антонима негација једног члана пара подразумева афирмацију другог члана пара. Због свега тога глагол *не живејџи* третирамо као посебну лексему, а не као облик глагола *живејџи*. Антонимски однос важи за скоро сва значења ових глагола. У трећу групу спадају глаголски парови типа *видејџи* – *не видејџи*, када *не видејџи* значи *немајџи сјособносџи вида, бијџи слей*. Оваквих примера има много и обично се (али не и обавезно) односе на квалификативна значења глагола, тј. на значења која су у вези са способношћу, умећем и другим вредностима које трајније квалификују вршиоца радње. Глаголе овог типа сврстали смо у посебну групу зато што се однос нестепеноване антонимије не односи на сва значења глагола, већ обично на само једно значење. Дакле, резултат негације је једно ново антонимично значење, а не нова лексема, као у случају глагола из претходне групе. У другој и трећој наведеној групи налазе се

глаголи чија су значења у односу нестепеноване антонимије, а у четвртој групи налазе се глаголи типа *волејти* – *не волејти* који у неким значењима могу бити примери за степеноване антониме. Глагол *не волејти* може представљати само негацију глагола *волејти*, али, у одређеном контексту, може бити прави синоним глаголу *мрзети*. И остали глаголи који у потврдном облику означавају стање које садржи компоненту интензитета, у одричном облику могу означавати супротно стање и тако постати степеновани антоними потврдних глагола. У петој, најбројнијој, групи налазе се глаголи чија негација не доводи до антонимије, нпр. *чијати* – *не чијати*. У оваквим случајевима, одрични глагол представља само граматички одрични облик потврдног глагола.

Коначни закључак гласи да негација глагола може довести до истих семантичких резултата као и негација придева, именица и прилога и да је могуће говорити и о лексичкој, а не само о граматичкој негацији глагола.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Бошков 1981:** Д. Бошков, „Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-)”, *Наш језик* XXV/1–2, 63–67.
- Гортан Премк 1962:** Д. Гортан Премк, „Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику”, *Наш језик* XII/3–6, 130–148.
- Грицкат 1961–1962:** И. Грицкат, „О неким проблемима негације у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ* XXV, 115–136.
- Грицкат 1989:** И. Грицкат, „Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије”, *Јужнословенски филолоџ* XLV, 1–26.
- Драгићевић 1996:** Р. Драгићевић, „О правим именичким и придевским антонимима”, *Јужнословенски филолоџ* LII, 25–39.
- Иванова 1982:** В. А. Иванова, *Антонимия в системе языка*, Кишинев „Штиинца”.
- Ивић 1958:** М. Ивић, „Словенски императив уз негацију”, *Радови* X/4, Сарајево: Научно друштво Босне и Херцеговине, Одјељење историјско-филолошких наука, 23–44.
- Кац 1972:** J. J. Katz, *Semantics Theory*, New York: A. Harper International Edition.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, први део, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Књазев-Адамовић и др. 1990:** С. Књазев-Адамовић, С. Новаковић и С. Лазаревић, *Логика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Ковачевић 2002:** М. Ковачевић, *Синтаксичка нејасноћа у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Круз 1991:** D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Круз 2004:** D. A. Cruse, *Meaning in Language*, Oxford University Press.
- Лајонс 1977:** J. Lyons, *Semantics*, vol. I, Cambridge University Press.
- Марковић 1994:** Р. Марковић, „О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица”, *Јужнословенски филолоџ* L, 209–218.
- Марфи 2003:** M. L. Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Мршевић 1977:** Д. Мршевић, „Глаголи супротног значења”, *Књижевност и језик* 2–3, 226–237.
- Новиков 1973:** Л. А. Новиков, *Антонимия в русском языке*, Москва: Издательство Московского университета.
- Петровић 1977:** Г. Петровић, *Лојика*, једанаесто издање, Загреб: Школска књига.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика*, проста реченица, М. Ивић (ред.), Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Правопис МС:** М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Ристић 2009:** С. Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, пето издање, Београд: Научна књига.

ПРАВОПИСНА РЕШЕЊА НОВИХ РЕЧИ У СРПСКИМ ШТАМПЕНИМ МЕДИЈИМА

1. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ НЕОЛОГИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Истражујући значење и употребу нових речи које су последњих година први пут забележене у српским штампаним медијима (исп. Драгићевић 2019), закључили смо да се у српском језику појављује велики број нових речи, а медији су њихово важно извориште. Неологизми у српским медијима најчешће спадају у оказионализме. Може се претпоставити да је мала вероватноћа да ће много такве лексике завршити у основном лексичком фонду. То је лексика која припада периферији лексичког система српског језика. Дobar део те лексике везан је само за тренутни друштвени тренутак, неће постати фреквентан и ускоро се више неће употребљавати. Главна тенденција у мотивацији за настајање нове лексике јесте тежња ка експресивном изражавању. Циљ експресивизације новонастале лексике најчешће је обезвређивање (пејоративизација) људи, идеја, појмова итд. Пејоративизација се најефектније постиже изналажењем мотивације у речима које означавају вулгарне и баналне садржаје. Због тога се може рећи да матрица многих неологизама у српском језику прати следеће трендове: експресивизација → пејоративизација → банализација. То, другим речима, значи да највећи број неологизама које бележе српски штампани медији настају да би се нека појава или појединац одредили на нов, експресиван начин. Експресивизација није било каква, већ се одабране појаве или појединци, по правилу, именују пејоративним називима. Из пејоративизације, као резултат, произлази банализација.

2. НЕОЛОГИЗМИ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. Банализација лексичког фонда резултат је утицаја глобализације на српски језик. Исти тај утицај приметан је и у свим осталим словенским језицима и као резултат има

снижавање језичке културе и свођење многих функционалних стилова на разговорни. В. В. Химик у Предговору свог *Великој речника руској разговорној језика* (*Большой словарь русской разговорной речи*) примећује да је језичка заједница говорника руског језика почела постепено да се оријентише у својим језичким идеалима и еталонима на експресивни јавни језик средстава масовних информација, а не на језик руских писаца, као што је то било у XIX веку, и ту појаву назива *културним ѝреврашом*. Дошло је, сматра Химик, до преоријентације идеала високе, елитне културе ка масовној, општеној. Популарност јединица ниског, грубог, комичног, ненормативног стила везана је, мисли Химик у Предговору свог речника, и за њихов функционални потенцијал, експресивност, привлачност и доступност за најшири круг говорника руског језика.

Е. Корјаковцева, руска и пољска лингвисткиња, у својим радовима (нпр. 2013; 2016) примећује да се последњих година у славистици повећава интерес за проучавање језика средстава масовне комуникације и да се том језику све чешће приступа као новом функционалном стилу, по много чему различитом од новинарског. Он нам, као лакмус, први указује на нове тенденције и њихов развој у језику. Према Корјаковцевој (2016: 8), главни узрочник продора професионалних стандарда „западног” новинарства у праксу словенских мас-медија јесте *информациона ѝлобализација*. Центар одакле она шири свој утицај јесте Америка, па ова ауторка ставља знак једнакости између *ѝлобализације* и *амероѝлобализације*, а Сједињене Америчке Државе назива *комуникационом имѝеријом* (Корјаковцева 2013: 9).

3. НЕОЛОГИЗМИ У ВАЖЕЋЕМ ПРАВОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ. Пошто се број нових речи у српском језику увећава из године у годину, *Правойис* Матице српске, природно, нема решења за све нове речи, а будући да многе од њих потичу из енглеског језика или су из енглеског језика у неком смислу позајмиле творбени модел, онда је, по правилу, неко правописно упутство потребно како бисмо прилагодили новонасталу реч нормативним начелима српског језика.

Приметили смо да се највећи број правописних проблема у вези с новим речима тиче састављеног и растављеног писања бројних нових вишеделних лексичких јединица у којима једна морфема, лексема или група речи има детерминативну улогу (углавном функцију атрибута). То су, на пример, ове лексичке јединице: *ексѝрайрофѝиѝ*, *фиѝнѝес ѝренѝер*, *лимунѝжуѝа боѝа*. И сами аутори *Правойиса* примећују овај проблем, па кажу:

Нормативисти су каснили за продором ове врсте иновација и умножавањем сличних склопова, а процене степена сраслости у одмеравању значењских и фор-

малних момената често су бивале несигурне и субјективне, јер су, по правилу, уистину у питању нијансе. Отуда утисак (не без основа) да се прибегавало појединачном, лексичком нормирању. Мање је било пометње док је удео те лексике у општем фонду речи био ограничен и добрим делом сведен на језик појединих струка (*Правопис српског језика*, т. 83).

Дакле, и у самом *Правопису* се примећује да се број оваквих лексичких склопова све више увећава, и то није случај само са терминологијом већ и са општим лексичким фондом. Аутори *Правописа* зато признају:

Тешко је дефинисати свеобухватна, јасна и лако применљива правила која би обухватила и релативно новију или сасвим нову лексику. Ризикује се притом изазивање додатне смутње у колико-толико стабилизване обичаје. Међутим, мора се ипак унети више сагласности у реулисање несумњиво сличних склопова. То ће се најбоље учинити богато илустрованим прегледом инструктивних образаца, груписаних према значењским сродностима (*Правопис српског језика*, т. 84).

Решења која се нуде у *Правопису* веома су збуњујућа, а то не би смело да буде тако, посебно ако тежимо ка томе да се правопис савлада у основној школи. Ученик који има петнаест година неће, међутим, лако моћи да разуме следећа решења која нам нуди *Правопис* (т. 84): *ауиосиџра-да* : *ауио-иуи*; *аеродинамика* : *аеро-зајађење*; *мошоманија* : *моио-клуб*.

4. ПРИМЕРИ ИЗ СРПСКИХ МЕДИЈА. Међу новим лексичким јединицама које смо ексцерпирали углавном из српске дневне штампе током 2017. и 2018. године има примера за различите типове вишеделних лексичких јединица, али пажњу ћемо у овом раду усредсредити на двочлане лексичке јединице које представљају спој две именице, од којих прва одређује другу и понаша се као непроменљиви придев:

меџафон диџломаиџија (Политика, 7. 8. 2018; Курир, 28. 9. 2018)

фејсбук диџломаиџија (Телевизија Прва, 20. 1. 2019)

џини-џони диџломаиџија (N1, 5. 4. 2018);

бикини судија (Блиц, 26. 8. 2018)

„џојоџа” мафија (Телеграф, 27. 6. 2018)

скриџ докџор (Новости, 9. 7. 2017)

џерила маркеџини (Данас, 28. 1. 2018)

шок оџкриџе (Курир, 26. 9. 2018)

шок џрејиска (Курир, 26. 9. 2018)

шок фџџоџрафије (Блиц, 8. 1. 2018)

џоалеџ-диџломаиџија (Ало, 21. 11. 2018)

џулаш комунизам [мађарски социјалистички режим] (Политика, 1. 12. 2018; Данас, 2. 12. 2018)

кока-кола социјализам [југословенски социјалистички режим] (Данас, 2. 12. 2018)
 алицхајмер-симфонија (Г. Стојановић, Блиц, 1. 12. 2018)
 селфи џуристии (сајт РТС-а, 2. 12. 2018)
 фламинјо боја (Данас, 26. 9. 2018)
 „орден ђредсџава” [уручивање ордена председнику Србије] (Данас, 19. 1. 2019)
 лешник ђнезда [врста колача са лешницима] (Данас, 19. 1. 2019)

Наша пажња ће бити усредсређена на наведене примере, иако, у ширем смислу, у ову групу двочланих целина спадају и лексичке јединице чији први члан није само једна именица већ напоредна конструкција, именичка синтагма, реч из енглеског језика која може припадати различитим врстама речи или су у питању примери који се на други начин одвајају од већ наведених у првој групи: *каџран* и *џерје линч шоу* (Данас, 27. 9. 2018); *џуџи-фруџи џарџија* (Данас, 12. 1. 2018); *џинк-џенк џредузеђе*, *џинк-џенк занимање* (N1, 8. 4. 2018); *bad gay* и *good gay нараџив* (N1, 17. 6. 2018); *catch all џарџија* (N1, 16. 6. 2018); *caps lock лажне вестии* (Данас, 14. 1. 2018); *шоуранер* (Новости, 9. 7. 2017); „*хоџ џинк*” боја (Данас, 26. 9. 2018); *уџира џинк боја* (Данас, 26. 9. 2018); *bubble gum* боја (Прва телевизија, 28. 12. 2018); *Tie Dye* мајица (Данас, 5. 1. 2018); *Tie Dye* изглед (Данас, 5. 1. 2018); *хџи џринџови* (Данас, 5. 1. 2018); *онлајн Србија* (Данас, 13. 1. 2019); *онлајн крсџаши* (Данас, 13. 1. 2019); *онлајн инквизџиџори* (Данас, 13. 1. 2019); *офлајн Србија* (Данас, 13. 1. 2019); *офлајн џроџон* (Данас, 13. 1. 2019); *фејк хаџина* (Блиц, 31. 5. 2016); *фејк џардероба* (Блиц, 31. 5. 2016).

Већ је из наведених примера уочљива несигурност новинара у вези са писањем оваквих двочланих јединица. Пишу их на три начина: као синтагму – *меџфон диџломаџија*, као полусложеницу – *џоалеџ-диџломаџија*, или прву реч нарочито наглашавају тако што је пишу курзивом или стављају под наводнике – „тојота” мафија, *Tie Dye* мајица (истичући тако казионалност употребљеног непроменљивог детерминатора, али и чињеницу да га и графички треба истаћи и одвојити од именице на коју се односи).

5. СТАТУС НЕПРОМЕНЉИВОГ ДЕТЕРМИНАТОРА У СЛАВИСТИЦИ. Најинспиративнија питања у вези са правописним решењима јесу она на која је одговор могуће дати само ако се до њих долази решавањем структурнојезичких питања која стоје у њиховој позадини. И питања правописних решења за речи попут *меџфон диџломаџија* спадају у таква. Да би се донела одлука о томе да ли лексичку јединицу *меџфон диџломаџија* треба писати као две речи, као једну реч или једну реч са цртицом, треба претходно одговорити на питање да ли та двочлана јединица спада у син-

тагме, сложенице или полусложенице. Третман оваквих јединица, чији се број увећава у свим словенским језицима, привлачи пажњу слависта већ више од пола века. Испоставља се да њихов творбени статус може бити решен само ако се иде корак дубље у језичке системе словенских језика и ако се открије која се то глобална тенденција у развоју словенских језика, на свим нивоима структуре, потврђује порастом броја оваквих јединица. Дакле, треба кренути од тенденције у развоју словенских језика, преко творбених одлика дате лексичке јединице (али и синтаксичких и семантичких), до правописног решења!

Ц. Аврамова (2010) приметила је да се у славистици управо двочлане лексичке јединице са непроменљивим детерминатором користе као примери како би се егземплификовале тенденције у развоју словенских језика.¹ Проблем је, међутим, у томе што неки слависти користе ове примере да би доказали тенденцију аналитизма, а други како би доказали сасвим супротну тенденцију – пораст полисинтетизма.

5.1. ПРВО СХВАТАЊЕ – НЕПРОМЕНЉИВИ ДЕТЕРМИНАТОРИ СУ ПОСЕБНЕ РЕЧИ. Једна група слависта сматра да увећавање броја непроменљивих лексичких јединица указује на чињеницу да словенски језици теже ка аналитизму. Овакве јединице ови лингвисти називају *непроменљиви придеви, аналитички придеви, аналитички детерминатори, непроменљиви детерминатори, аналити* итд. Из самих термина јасно је да их везују за аналитичку тенденцију.

5.1.1. АНАЛИТИЧКИ ПРИДЕВИ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ ПРЕМА М. В. ПАНОВУ. Први аутор који је скренуо пажњу на ове јединице у светлу развоја аналитизма у руском језику био је А. А. Реформатски (1955), али најстриктнија схватања у вези с овим питањем имао је М. В. Панов. Он је свој

¹ Статус лексичких јединица са непроменљивим детерминатором није, наравно, једино мерило за идентификацију тенденција у развоју словенских језика. Тенденције се испитују на свим језичким нивоима и у обзир се узимају јединице различитог нивоа општости. Двочлане лексичке јединице са непроменљивим детерминатором само су делић мозаика који се истражује. Пошто се у овом раду задржавамо само на тим јединицама, нећемо давати опште оцене које се тичу тенденција у развоју словенских језика. Корисно и инспиративно полазиште за опис ових јединица дао нам је К. Гутшмит (2003) у поглављу *Типолошке тенденције* у колективној монографији *Slowotwórstwo/Nominacja* (Онхајзер 2003), а затим и Ц. Аврамова (2010). Из колективне монографије коју је уредила И. Онхајзер примећује се и то да су у словенским језицима често истовремено активне сасвим супротне тенденције, нпр. национализација и интернационализација лексичког фонда, терминологизација и детерминологизација итд. Исто важи и за српски језик (исп. Драгићевић 2018: 237–248; 305–311). Не би било без основа претпоставити да се аналитизам и полисинтетизам истовремено појачавају у словенским језицима, у различитим њиховим доменима.

програмски чланак *Об аналитических прилагательных* написао 1971. године, и то баш у зборнику посвећеном седамдесетом рођендану А. А. Реформатског.² Приметио је да је у првој половини XX века, у руском језику, број ових лексичких јединица порастао на двеста „уязыковленных слов” (дакле, узуралних, а не тзв. „једнодневних” речи), што је за језик врло експанзивно. М. В. Панов (2004: 148) приметио је да лингвисти потцењују ове речи јер мисле да су оне израз тренутне језичке моде и овако је прокоментарисао неразумевање овог незаустављивог тренда: „Это 'фи'! – слова, неполноценные однодневки. Но день-то оказался долг -, видимо, будет длиться и длиться.” Аутор је приметио, дакле, да се број тих јединица увећава великом брзином и да ништа не указује на то да ће ова појава ускоро престати.

Такозване аналитичке придеве као што су *беж* у *беж боја*, *фоџо* у *фоџомайтеријали*³, *џрес* у *џресбилџен*, *чудо* у *човек чудо*, *екс* у *ексџредседник*, *икс* у *икс-зрак*, *сџец* у *сџеџоликлиника* итд., М. В. Панов класификовао је у деветнаест типова и прогласио их посебном врстом речи. За овакво, могло би се рећи, радикално схватање, Панов наводи одређену аргументацију. (1) Ове јединице су речи, а не делови речи, јер имају слободну, широку дистрибуцију, а то је, сматра Панов (2004: 148), основна одлика лексема. (2) Ове јединице имају стабилно значење и оно се не мења у зависности од контекста, што је такође одлика посебних лексема. (3) Сматра их придевима јер стоје уз именицу и означавају неку одлику појма њоме исказаног. (4) Неки од њих су, каже Панов, променили значење у односу на своје самосталне хомониме, нпр., именица *чудо* нема сасвим исто значење када се користи самостално и као аналитички придев (*чудо њећ*, *чудо човек*). (5) Све ове јединице имају самостални акценат. Панов завршава свој рад констатацијом да многи лингвисти не разумеју да су аналитички придеви посебна врста речи јер немају довољно смелости да слободно и отворено посматрају језичке промене, а осим тога, превише размишљају из дијахронијске визуре. То што се многи аналитички придеви пишу као саставни део сложеница такође отежава правилан приступ и представља „ортографску самообману лингвиста”.

² Да бисмо указали на углед и важност тог чланка, напомињемо да је 2004. године прештампан у библиотеци *Класики отечественной филологии*, и то у тому ове библиотеке који је у потпуности испуњен радовима М. В. Панова. Ми ћемо се у овом раду користити издањем из 2004. године.

³ Правописна решења примера које наводимо у раду преузели смо из литературе коју цитирамо или штампаних медија које користимо као изворе.

Као што се види, М. В. Панов сматра хомонимима именицу која се употребљава самостално и ону која се употребљава као аналитички придев. Панов сматра да путем конверзије аналитички придеви настају од именица, предлога, префикса.

5.1.2. НЕПРОМЕНЉИВИ ПРИДЕВИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ПРЕМА М. НИКОЛИЋУ. На материјалу српског језика најдетаљније је непроменљиве придеве описао М. Николић (1996). Поделио их је на турцизме (који су, наравно, старији и везују се углавном за народне говоре) и европеизме (који су новији и користе их урбанији, образованији говорници српског језика). Међу турцизмима највише је оних на -ли: *ашикли, бадемли, бурунцукли, меракли, ѓамукли, сачмали, севайли, челикли, шећерли* итд. Утицај ових турцизама у српским народним говорима био је толики да је народ користио њихов творбени модел и за грађење непроменљивих придева од српских основа: *бисерли, врајали, жуборли, мирисли, образли* и сл. Мање су обични непроменљиви придеви на -и (*вишњевеи, ѓолуби, зејшћини, куйуси, лимуни...*), на -а (*бруса, каба, хасћиа...*), на -е (*ђумре, шћазе*), -у (*бурунцу, еблеху*), -џ (*кабай, хош, чурук, шерей*).

М. Николић дели европеизме на англицизме (*инсћанћ, каки, макси, миди, сујер, шћий-шћой*), германизме (*браон, ѓлаш, шћејей*) и романизме (*беж, блонд, ексћира, лила*). Од српских непроменљивих придева словенског порекла М. Николић издваја придев *налик* као једини који се користи у стандардном српском језику.

М. Николић (1996) детаљно пописује и класификује непроменљиве придеве у српском језику, али се не бави њиховим односом с именицом уз коју стоје. Третира их, изгледа, као посебне речи које с именицама граде синтагме и нигде не одваја јединице као што су *макси-, миди-, мини-* итд. у посебну групу, иако се оне често пишу састављено с именицом уз коју стоје. Због тога наводимо разматрања М. Николића у овој целини рада јер сматрамо да његов приступ непроменљивим придевима има сличности с приступом М. В. Панова. Аутор се пита због чега има значајно више непроменљивих придева од непроменљивих именица у српском језику и одговор проналази код А. Белића, који сматра да није чудо што има доста језика у којима су придеви непроменљиви јер је њихова употреба зависна, а различитим придевским облицима само се обележава њихова функција или веза с именицом.

5.1.3. КРАТКО ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ О НЕПРОМЕНЉИВИМ ДЕТЕРМИНАТОРИМА И ТЕНДЕНЦИЈИ АНАЛИТИЗМА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. На основу онога што је речено износимо неколико закључака, према сопственом виђењу ове појаве. Прво, ваљало би размислити о термину *ћридев*

за јединице у које спадају префиксоиди, именице, речи из страних језика које се могу употребљавати као различите врсте речи, скраћенице итд. Чини се да је прецизније за ове јединице употребљавати лексему ширег значења – *дејтерминайџор*. Термин *йридев* уноси забуну јер се у случају његове употребе мешају морфолошки и синтаксички план. Морфолошки термин употребљава се да означи функцију коју уобичајено има дата морфолошка јединица. Друго. Јасно је да сви словенски језици у овом тренутку трпе подједнако снажан утицај енглеског језика, али нису сви подједнако склони употреби непроменљивих детерминатора. Они у руском језику постоје од почетка XX века (према М. В. Панову), а у српском језику, под утицајем турског, у великом броју постоје још од средњег века, па су се по угледу на њих у народним говорима стварале нове јединице које спадају у ову групу. Из тога би се могло закључити да ће српски језик данас, можда, лакше и брже него руски језик усвајати такав утицај из енглеског језика. То значи да треба опрезно говорити о тенденцијама које важе за све словенске језике јер је питање да ли заиста важе баш за све језике и да ли се дешавају у истом интензитету. Треће. М. В. Панов је, према нашем мишљењу, можда, правилно навео разлоге због којих аналитичке придеве сматра посебном врстом речи, али сви ти разлози не важе у истој мери за све јединице које је издвојио. Другим речима, јединице као што су префиксоиди ни случајно немају исту семантичку, синтаксичку и творбену одвојивост од именице на коју се односе као именице које се односе на друге именице и могу се користити и самостално. Дакле, однос детерминатора према главној речи је разнолик, па је од случаја до случаја различит и степен њихове самосталности. Све ове јединице, због тога и због других разлога, не могу бити третиране као посебна врста речи. Четврто. Ако се нека именица употребљава самостално и у улози аналитичког придева, нпр. *мејафон* – у самосталној употреби и у конструкцији *мејафон дијломајшија* – однос између ове две реализације лексеме *мејафон* не може се назвати хомонимијом, јер хомонимија подразумева изостанак било какве семантичке везе између лексема, а у овим случајевима семантичка веза је више него очигледна. Пето. Не може се прихватити да се ове две реализације именице *мејафон* третирају као две лексеме од којих је једна настала конверзијом од друге. У овим случајевима се не може говорити о две лексеме. У питању су само различите употребе исте лексеме. Шесто. Приказана ситуација нас није уверила у тенденцију аналитизма у словенским језицима и поред тога што је несумњива чињеница да расте број непроменљивих детерминатора у словенским језицима.

5.2. ДРУГО СХВАТАЊЕ – НЕПРОМЕНЉИВИ ДЕТЕРМИНАТОРИ СУ ДЕЛОВИ СЛОЖЕНИЦА. Према другом схватању, непроменљиви детерминатори су делови сложеница, а увећавање броја таквих сложеница показатељ је тенденције синтетизма у словенским језицима. Да ли ће се ове јединице писати као полусложенице или као сложенице, то зависи од нормативних начела различитих језика, али је суштина иста – лексичке јединице о којима је реч настају слагањем. Ово схватање заступа и образлаже Ц. Аврамова (2010), која констатује да много више слависта размишља слично њој и наводи библиографске податке за радове на руском, чешком, пољском и бугарском језику у којима се јединице овог типа сматрају сложеницама. Ако су јединице *бизнис* (у *бизнисклуб*), *видео* (у *видео-филм*) итд. делови сложених речи, а нису самосталне речи, Ц. Аврамова се пита могу ли се назвати непроменљивим придевима и закључује да их је боље називати компонентама с атрибутивном функцијом. Именица у својству прве компоненте сложенице неутрализује своје граматичке одлике и трансформише се у непроменљиву компоненту, у атрибут, тј. почиње да врши нову функцију, сматра Ц. Аврамова (2010: 105), идући за Ј. Балтовом. Сложеница испуњава следеће услове (Аврамова 2010: 107): (1) образована је из најмање два корена; (2) бар једна компонента губи своје граматичке карактеристике у оквиру целине; (3) компоненте сложенице не могу замењивати места; (4) обе компоненте, независно од својих значења, у оквиру целине именују један нови појам; (5) међу компонентама се успоставља однос координације или субординације; (6) сложенице имају један главни акценат.⁴ Пошто јединице са непроменљивим детерминатором испуњавају све ове услове, не постоји разлог да им се приступа као синтагмама.

Ц. Аврамова (2010: 108–109) с правом дели на две групе лексичке јединице с непроменљивим детерминатором. У првој групи се налазе јединице које се састоје из две или више пунозначних основа које и самостално могу функционисати као лексеме: *рокклуб*, *цезконцерт*, *ре-џетромузика* итд. Другу групу сачињавају јединице чији један члан спада у афиксоиде: *екстрајрофий*, *биокарта* итд., али и *виношека*, *осамајеј* итд. Афиксоиди се деле на префиксоиде и суфиксоиде. Неки чешки лингвисти, наводи Аврамова, сматрају да творенице настале помоћу афиксоида не спадају ни у композите, а ни у деривате, већ начин њихове творбе називају *суфиксоидација* и *префиксоидација*. Аврамова (и не само она већ и други слависти), међутим, несамосталне препозитивне компонен-

⁴ Напомињемо да се ово правило о главном акценату односи на бугарски језик.

те дели на *префиксоиде* и *радиксоиде*. Критеријуми за њихово разликовање нису претерано прецизни, али Ц. Аврамова предлаже критеријум апстрактно/конкретно, непредметно/предметно. Радиксоиди изражавају предметно значење (*радио-*, *диско-*, *шеле-*, *крими-*), а префиксоиди (*анти-*, *вице-*, *микро-*, *макро-*, *сујер-*) означавају односе (локативне, темпоралне, квалитативне, квантитативне, хијерархијске итд.). Префиксоиди су ближи префиксима него радиксоиди јер ни префикси немају предметно значење. Грађење твореница помоћу префиксоида Аврамова сматра деривацијом, а грађење помоћу радиксоида – композицијом. Ова прецизна ауторка као посебан тип јединица уводи *афиксоидне композиције*, који се састоје из радиксоида и суфиксоида, нпр. *еврофил*. Све ове јединице настале везивањем префиксоида, радиксоида, суфиксоида или лексеме која може бити и самостална, према мишљењу Ц. Аврамове, треба писати састављено. Ц. Аврамова (2010: 112) закључује да су јединице са непроменљивим детерминаторима доказ нарастајућег полисинтетизма у словенским језицима, а пораст броја афиксоида доводи у везу са развојем аглутинативне црте у словенским језицима, која се развија упоредо са полисинтетизмом.

5.2.1. КРАТКО ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ О НЕПРОМЕНЉИВИМ ДЕТЕРМИНАТОРИМА И ТЕНДЕНЦИЈИ ПОЛИСИНТЕТИЗМА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. Прво. Према нашој оцени, не чуди податак да много више слависта третира јединице са непроменљивим детерминатором као сложенице, а не као синтагме, јер ове јединице задовољавају све услове потребне да би се сврстале у ту групу. Друго. Подржавамо то што је Ц. Аврамова раздвојила јединице са препозитивним компонентама од оних чији први део представља компонента која се у језику јавља као самостална лексема. То су различите јединице и оне заслужују различит третман. Треће. Врло је важно то што на научном, теоријском нивоу, Ц. Аврамова пажљиво раздваја чак пет типова јединица тамо где Панов види један тип нове врсте речи: 1) радиксоид + основа: *кримироман*; 2) префиксоид + основа: *макроекономија*; 3) радиксоид + суфиксоид: *еврофил*; 4) основа + суфиксоид: *русофил*; 5) основа самосталне лексеме + основа самосталне лексеме: *радиовинар*. С друге, практичне, стране, на нивоу правописа, ауторка предлаже само једно решење – састављено писање свих ових јединица. Научник и треба да запази све нијансе могућих односа међу јединицама лексичког система, али на правописном нивоу, који је намењен широким масама, све те односе треба свести на основне принципе. То је овде и учињено и представља добар пример изbalансираног односа између резултата испитивања језичке структуре и правописних

решења. Четврто. Наш приступ би, ипак, био делимично другачији. Спој између две компоненте лексичке јединице, ако су компоненте потврђене и као самосталне лексеме од којих је једна непроменљива и одређује другу, сматрамо да треба писати са цртицом и третирали као полусложеницу (*меџафон-дипломатија*, *шојоша-мафија*, *банана-рејублика*), а спојеве са префиксоидом треба писати спојено (*меџафроблем*, *шијаконференција*, *макроекономија*). Цртица у писању компонената које могу бити и самосталне лексеме указује на већи степен њихове самосталности и одвојивости у односу на спојеве између префиксоида и основинске речи, јер префиксоиди не могу бити самостални. Сматрамо да ова разлика треба да се огледа и у правопису. Писање јединица типа *меџафон-дипломатија* са цртицом и те како има упориште и у *Правопису*: „С цртицом се пишу склопови речи код којих саставнице задржавају извешан степен значењске аутономности, засебан акценат и непроменљивост прве од њих” (*Правопис српскога језика*, т. 82).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. На крају овог рада закључујемо да о питањима правописа не могу одлучивати само стручњаци за правопис, јер одговарајућа решења бројних правописних питања леже дубоко у језичкој структури и представљају изазов за лингвисте свих профила. Кренули смо у овом раду од чињенице да у српском језику, као и у осталим словенским језицима, расте број двочланих лексичких јединица у којима се једна именица понаша као непроменљиви детерминатор друге, променљиве, именице (*меџафон-дипломатија*, *шојоша мафија*). Ове јединице се у штампаним медијима пишу као две речи или као једна с цртицом, што значи да су новинари у недоумици да ли да их третирају као (полу)сложенице или као синтагме. Испоставило се да одговор на ово питање задире у творбу речи, семантику и синтаксу, а затим, још дубље, да статус ових јединица треба посматрати из општије визуре – из угла тенденција у развоју словенских језика. По неким лингвистима, у новије време, словенски језици се развијају под дејством аналитизма, а по другима – главна тенденција је тенденција полисинтетизма. Заступници аналитизма третирају јединице типа *меџафон-дипломатија* и *евроскейшик* као синтагме, наглашавајући да расте број непроменљивих речи у словенским језицима, док заступници полисинтетизма сматрају да ове јединице спадају у сложенице и закључују да у словенским језицима расте број јединица које настају спајањем елемената. Заступници нарастајућег полисинтетизма верују, такође, да пораст броја лексема с афиксоидима значи да се у словенским језицима повећава и број аглутинативних црта. Без јасног увида у целокупан систем српског језика

и других словенских језика нисмо, у овом раду, доносили закључке о правцима развоја словенских језика, али смо стали на страну заступника полисинтетизма, тј. сматрамо да јединице типа *меѿафон-диѿломатѿија* или *евроскеѿѿиик* не треба третирали као двочлане јединице, већ као једночлане, с том разликом што сматрамо да оне јединице које се састоје из компонената које могу бити и лексеме (*меѿафон-диѿломатѿија*) треба третирали као полусложенице и писати их са цртицом, а лексичке јединице са префиксоидима (*евроскеѿѿиик*) треба третирали као префиксале и писати их спојено.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Ц. Аврамова, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, София: Heron Press.
- Аврамова 2010:** Ц. Аврамова, „О некоторых (новых) явлениях в славянском словообразовании с типологической точки зрения”, у: Е. В. Петрухина (ред.), *Новые явления в славянском словообразовании, система и функционирование*, Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 100–116.
- Гутшмит 2003:** К. Gutschmidt, „Типологические тенденции”, у: I. Ohnheiser (red.), *Slowotwórstwo / nominacja*, Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 339–357.
- Драгићевић 2018:** Р. Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Драгићевић 2019:** Р. Драгићевић, „Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика”, *Глобализација и славјанске словаутварѣнне*, Минск: Права і эканоміка, 74–84.
- Корјаковцева 2013:** Е. И. Корјаковцева, „Словообразовательные ресурсы новых функциональных стилей славянских языков”, у: Е. Koriakowcewa (red.), *Slowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków słowiańskich*, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 9–39.
- Корјаковцева 2016:** Е. И. Корјаковцева, *Очерки о языке современных СМИ*, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.
- Николић 1996:** М. Николић, „Непроменљиви придеви у српском језику”, *Наш језик* XXXI/1–5, Београд, 35–55.
- Онхажер 2003:** *Slowotwórstwo / nominacja*, red. I. Ohnheiser, Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Панов 2004:** М. В. Панов, „Об аналитических прилагательных”, в: Е. А. Земска и С. М. Кузьмина (ред.), *Труды по общему языкознанию и русскому языку*, том 1, Классики отечественной филологии, Москва: Языки славянской культуры, 137–151.

Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правойис српскоја језика*, измењено и допуњено издање, Редакција измењеног и допуњеног издања: М. Пижурица (главни редактор), М. Дешић, Б. Остојић, Ж. Станојчић, Нови Сад: Матица српска.

Реформатски 1955: А. А. Реформатский, *Введение в языковедение*, Москва: ГУПИ МП РСФСР.

Химик 2004: В. В. Химик, *Большой словарь русской разговорной речи*, Санкт Петербург: Норинт.

II. Творба речи у огледалу семантике

О ОНОМАТОПЕЈСКИМ ИМЕНИЦАМА СА СУФИКСИМА -АТ, -ЕТ, -ОТ, -УТ

1. Схватање Ф. де Сосира да су „ономатопеје и узвици од споредног значаја” и да је „њихово симболично порекло делом спорно” (1977: 137), вероватно је утицало и на наше лингвисте да проблем ономатопеја скоро у потпуности занемаре.¹

2. За анализу ономатопејских изведеница на -*а̃иш*, -*е̃иш*, -*о̃иш*, -*у̃иш* одлучили смо се из два раз.

Прво. Творбени и семантички преглед лексема које чине лексички фонд нашег језика показује да није занемарљив број оних лексема које су ономатопејског порекла² и да, самим тим, ономатопејама треба посветити више пажње.

Друго. П. Скок убраја суфиксе -*а̃иш*, -*е̃иш*, -*о̃иш*, -*у̃иш* у ономатопејске суфиксе (1971–74: 1–496). Изненадило нас је постојање ономатопејских суфикса уопште, а нарочито убрајање ових суфикса у ту категорију, јер, на први поглед, у њима нема елемената фонетског симболизма, који говорницима једног језика, без нарочитих анализа, омогућавају препознавање ономатопеја.

¹ Од радова објављених на српском језику у последње време издвајамо само Кликовац 1995: 175–184.

² Навешћемо и пример за ову констатацију. Наше истраживање показује да је од 400 придева који означавају људске особине тридесетак оних који су ономатопејског порекла. Придеви су преузети из *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске и представљају, по азбучном реду, првих четиристо придева с овим значењем, укључујући и речи с почетним словом *а* међу којима су углавном позајмљенице, што смањује број ономатопеја у укупном салду.

3. Навешћемо неколико општих напомена о суфиксима *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* са синхронијског и дијахронијског становишта.

3.1. Именице које се завршавају на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* могу бити прасловенске речи или посуђенице. Ако су прасловенског порекла, можемо их поделити у две групе – на оне које имају ономатопејско значење и на оне које имају неко друго значење. Ми ћемо се у овом раду бавити ономатопејским именицама. Изван наше пажње остаће посуђенице (*адвокаīī*, *деканайīī*, *жакетīī*, *солдаīī*). Нећемо се бавити ни неономатопејским прасловенским именицама на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* (*врлеīī*, *јолеīī*, *Мијаīī*, *йеруīī*, *својаīī*). Оваквих именица нема много и њихови суфикси се другачије објашњавају у односу на суфиксе који се додају на ономатопејску творбену основу.

3.2. Суфикси *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* у ономатопејским именицама воде порекло од прасловенског и свесловенског суфикса *-āt*. Ово је, изворно, суфикс који се додавао ономатопејама. Тврди полугласник је касније давао различите рефлексе, једначећи се са вокалом основе.³

Прасловенско порекло суфикса *-āt* и свесловенску појаву додавања овог суфикса на ономатопејску творбену основу показаћемо наводећи примере за овакве именице из неких словенских језика. Руски језик (Ушакова 1994): *гогот*, *грохот*, *клокот*, *рокот*, *топот*, *хохот*. Чешки језик (Тјешителова, Петр и Кралик 1986): *dupot*, *klapot*, *pleskot*, *skřipot*. Пољски језик (Карлович, Крињски и Њеђвјецки 1900): *brzękot*, *chichot*, *glegot*, *grochot*, *gruchot*, *grzmot*.⁴ Словеначки језик (Хајншек-Холз и Јакопин 1996): *hehet*, *kreket*, *treskot*, *grgot*, *grohot*, *cvrkut*, *prhut*.

4. Аутори наших значајнијих граматика и приручника нису посветили много пажње именицама на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī*, првенствено због њихове малобројности. Примери који се наводе за ове именице углавном нису разврстани по пореклу ових речи.

4.1. А. Белић (1949: 120–122) експлицитно издваја само суфикс *-ōīī* као суфикс којим се обележавају „махом, какви шумови”: *іломойīī*, *ірохойīī*, *клокойīī*, *рокойīī*, *іюіойīī*. За суфиксе *-āīī*, *-ēīī* и *-ūīī* констатује само да су ретки. Међу Белићевим примерима на *-āīī* нема ономатопеја: *бушаīī*, *кружаīī*, *Мијаīī*, *својаīī*, *Хрваīī*. Међу примерима на *-ēīī* и *-ūīī* има ономатопејских речи (*звекетīī*, *клејетīī*, *йррейетīī*, *шайуīī*, *шкріуīī*) и оних које нису ономатопеје (*врлеīī*, *јолеīī*, *кочетīī*, *йресеїī*, *бобуїī*, *Босуїī*).

³ За дијахронијски пресек значења суфикса *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* користили смо Скок 1971–74.

⁴ Наглашавамо да је реч *glegot* архаизам и да се не налази у новијим речницима.

4.2. М. Стевановић (1989: 514) пише само о суфиксу -џ-, наглашава малобројност именица са овим суфиксом и примећује њихов ономаџекски карактер: *џрохоџ, клокоџ, кихоџ, рокоџ, џоџоџ*.

4.3. С. Бабић (1986: 313–319) не говори о ономаџекжности ових суфикса и наводи примере са другачијим значењима. За -аџ: *адресаџ, деканаџ, лекџораџ, сеџараџ*, за -еџ: *ваџонеџ, камионеџ, џолеџ, џлавеџ*, за -џ: *живоџ, џалиџаџ, рџоџоџ*, и за -уџ: *колуџ, џренуџ*.

4.4. М. Стакић (1988) у свом прегледу именичких суфикса не помиње суфиксе -аџ-, -еџ-, -џ-, -уџ-, а о њима се не говори ни у граматичком приручнику за средње школе (Станојчић и Поповић 1997).

5. Грађу за овај рад чини невелики број именица. Оне су ексцерпирани из Матешиневог обратног речника (1967), а придодато им је нешто речи из РМС и РСАНУ. Наша грађа сигурно није потпуна, али верујемо да није много речи изостављено. То су следеће речи: *бахџџ (бахџџ), блебеџ, бобоџ, брбоџ, бурлоџ, дрхаџ, џломоџ, џроџоџ, џрохоџ, џромоџ, џуџуџ, звекеџ, јекеџ, кекеџ, кикоџ, клеџеџ, клокоџ, клоџоџ, крекеџ, леџеџ, ломоџ, лоџоџ, мекеџ, мрмоџ, џискуџ, џрхуџ, џокоџ, роџоџ, скакуџ, сркуџ, џоџоџ, џреџеџ, џроџоџ, хихоџ, хохоџ, цеџеџ, цикоџ, цоџоџ, цвокоџ, цвркуџ, шџаџџџ (шџаџџџ), шџуџџ, шџкамуџ, шџкриџуџџ, шџкрбоџ, шџкриџуџџ, шџкребеџ, шџкроџуџџ, шобоџ, шоџоџ, шџроџоџ, шумоџ*.

5.1. Ономаџекске именице са суфиксима -аџ-, -еџ-, -џ-, -уџ- двосложне су речи мушког рода. Оне имају једносложну творбену основу и, наравно, једносложни суфикс. Акценат им је краткосилазни, а суфикс има дужину.⁵

Многе од ових именица имају међусобно сличан гласовни састав. Изгледа као да постоје варијанте неких именица које се разликују само на једном гласу.⁶ Нпр. *ломоџ – џломоџ, џломоџ – џромоџ, шобоџ – шоџоџ, шоџоџ – шџроџоџ, шџроџоџ – џроџоџ, џроџоџ – џоџоџ, џоџоџ – роџоџ, роџоџ – рокоџ, хихоџ – хохоџ, хихоџ – кикоџ, џреџеџ – џресеџ*. Догађа се да чак и суфикси варирају: *џромоџ – џромор, мрмоџ – мрмор, шумоџ – шумор*.

⁵ Донекле се разликују именице на -аџ чији суфикс може и не мора бити дуг (исп. *бахџџ* и *бахџџ*, *шџаџџџ* и *шџаџџџ*).

⁶ Ово је честа појава за ономаџеје. П. Скок у свом речнику често доказује ономаџекско порекло неке речи постојањем њене варијанте која се разликује само по једном гласу. В. нпр. *жџакаџџ*: „Како *жџакаџџ* иде у експресивне (ономаџекске) глаголе, мијења самоглас *а < о*: *нажџакаџџ се*.” Или, говорећи о *косџреџџџџ се* и *косџруџџџџ се*, П. Скок каже да „е варира са у, ономаџеџизира се”, а под одредницом *клиџ*, пишући о *клиџџџџ* и *клиџџџџџџџ*, П. Скок каже да су то „ономаџекски пријевоџи (подвукла Р. Д.) од *клеџаџџџџ*, *клеџаџџџџ*”. Тиме је појава настајања дублета заменом гласова у ономаџекским речима добила чак и име.

6. О значењу ових изведеница. Овим именицама се означава: а) покрет праћен звуком, б) само звук и в) само покрет. Пре него што пређемо на обраду ове три групе, навешћемо напомену која се односи на прве две групе. Звук који се означава овим именицама може бити један кратки звучни титрај (шум или тон) или више њих испрекиданих паузама. Најчешће се једном истом именицом може означавати и једна и друга врста звука. Тако је, на пример, *звекет* звук који се чује када се удари чашом о чашу, али и звук који се чује када се удара мачем о мач. Неке од ових именица не могу означавати само једну звучну секвенцу, већ обавезно више њих (нпр. *шолош*), а има и оних, додуше њих је најмање, које примарно означавају само један звучни титрај (нпр. *скруш*).

Чини се да се значење појединачног узвучног титраја (независно од тога да ли је праћен покретом или није) може остварити у опозицији према глаголским именицама на *-ње* од глагола на *-еиш*, *-оиш*, *-уиш*. Нпр. *Цео дан је слушао шкријушање враиша. Још један шкријуш, и он ће се изнервираиш*.

А сад ћемо се задржати на свакој од група које смо означили са а), б) и в):

- а) Највећи број ономатопејских именица на *-аиш*, *-еиш*, *-оиш*, *-уиш* означава покрет праћен звуком. Постоји неколико подгрупа у оквиру ове групе.
 - (1) када се покреће неки људски или животињски орган, на пример, вилице у човека или крила у птице: *бахаш* (цокула, коишша, срца), *бобаш* (зуба), *леиш* (зуба), *ириш* (крила), *шолош* (койишша, корака), *цеиш* (зуба), *цвокош* (зуба), *шкријуш* (зуба).
 - (2) када се покреће механизам: *шолош* (шочкова, шереишних кола), *шрош* (шолоа), *клоиш* (млинова, ланаца, шароброда, машина), *лош* (кола, шереишњака).
 - (3) када се покреће нешто у природи: *брбош* (водених мехурића), *мрмош* (воде), *роиш* (мора), *шобош* (шуйљеи сшабла, иљу-ска), *шумош* (кише, валова), *шкројуш* (кише).
- б) Нешто је мање именица које означавају само звук. То су обично оне које подражавају оглашавање људи или животиња:
 - (1) оглашавање људи: *блебеш*, *јекеш*, *кекеш*, *кикош*, *хихош*, *хохош*, *цикош*, *шайаиш*;
 - (2) оглашавање животиња: *векеш* (козе), *иуиш* (шолуба), *крекеш* (жабе), *мекеш* (овце), *рокош* (свиње), *цвркуш* (ишиице), *шкamuш* (ишшенеиша).

в) Најмање је оних именица које означавају само покрет. Тај покрет је (као и звук код именица које га означавају) обавезно испрекидан паузама. Такве су именице *дрхаѝ*, *скакуѝ* и *ѝреѝеѝ*. *Треѝеѝ* у секундарним значењима може означавати и звук (нпр. *ѝреѝеѝ харфе*)⁷. Навешћемо овде још један пример дат уз именицу *ѝромор* у РСАНУ: *Међу ѝлесаче уѝаде ѝромор коњскоѝ ѝоѝоѝа* (С. Крешић). Именица *ѝоѝоѝа*, која обично означава звук и покрет, у овом примеру је ономатопеја само за покрет. На то упућује именица *ѝромор*, којом се дочарава звук топота.

6.1. Творбена основа ових именица носи информацију о врсти звука који се именицом означава, односно, мање или више, сам тај звук. У основи је информација о звекетању, клепетању, цвокотању, клокотању и о томе да су звучни титраји кратки. На то упућује или би могло упућивати и то што је творбена основа једнословна.

6.2. Сада се поставља питање ономатопејности суфикса -аѝ-, -еѝ-, -оѝ-, -уѝ-. На први поглед, они нису ономатопејски, јер није довољно само то што се додају на ономатопејску творбену основу.

Ови творбени форманти не уводе у значење речи још један референт (као нпр. -ач које у именицу *ѝевач* уноси информацију – вршилац радње). Деривати на чију се основу они додају нису двореферентне, већ једнореферентне речи (као нпр. именице субјективне оцене).⁸ То би нас могло упутити на идеју о томе да ови суфикси, поред тога што служе за граматичко уобличавање именица, вероватно имају улогу у допуњавању информације о врсти звука који се тим именицама означава. Овим бисмо проширили списак једнореферентних деривата.

Рекли бисмо да је ономатопејност ових суфикса у њиховој једнословности и у асонанци, која се постиже изједначавањем вокала основе и вокала суфикса.⁹ Додавањем једнослозног суфикса на једнословну основу остварује се утисак одређеног ритма, смењивања, промена, а овим именицама се заиста означава смењивање звучних титраја паузама.

⁷ Пример је из РМС.

⁸ О једнореферентним и двореферентним дериватима в. Гортан Премк 1997: 127.

⁹ Морамо рећи да до изједначавања вокала основе и суфикса понекад не долази, исп. нпр. *бурлоѝ*, *ѝрхуѝ*, *кикоѝ*. То су, међутим, само изузеци. Код оваквих именица, пак, често долази до алитерације (понављања истог сугласника унутар творбене основе). Алитерација има подједнаку ономатопејску улогу као асонанца. Исп. нпр. *мрмоѝ*, *брбоѝ*, *ѝроѝ*, *хихоѝ*, *кикоѝ*, *скакуѝ*.

Асонанцом се постиже утисак понављања истоврсних звучних титраја,¹⁰ а ако именица означава само један звучни титрај, асонанцом и једнословношћу суфикса постиже се утисак еха.¹¹

6.3. Изгледа да ономатопејност старог суфикса *-џт* можемо показати и на историјском језичком нивоу, и то идејама А. Мартинеа и П. Скока. Њихове опаске се не односе директно на овај суфикс, већ на стару ономатопејност консонана *џ*. Тако, А. Мартине (1987: 199), говорећи о показној заменици, каже: „Задржаћемо се на овој показној заменици која намеће различите проблеме. Изгледа да је она првобитно била искључиво деиктика, то јест имала је скоро вредност геста који се састоји у показивању прстом. Када се гест више не чини прстом већ језиком, врх овог органа улази у игру. Фонетски продукт је апикал [т] иза којег следи [а] или неки вокал предњег реда. Свој деци ова заменица изгледа природна, а одрасли је тумаче као деформацију неке од постојећих речи у језику, у француском *tiens!* („гле, држи, чуј!“), италијанском *dai* или *togli* „узми“, у енглеском *there* „тамо“, немачком *da* „тамо“ итд. Сељак који даје живини зрневље наглашава свој покрет говорећи *џаа, џаа, џаа!*” Из овога следи да је покрет још у праиндоевропској заједници био у језичком смислу повезан са консонантом *џ*.

Под одредницом *лейџџџи* П. Скок у свом етимолошком речнику пише и ово (Скок 1971–74, одредница *letjeti*): „Индоевропски је коријен **leq-*, који је у прасловенском био проширен на *t*, упор. латински *plecto*. Сугласник *t* долази често у раширењима глагола ономатопејског подријетла. Варијанту индоевропске ономатопеје **leq-* в. у *лейџџџаџџи*, *лейџџџир*. И ови примери нам показују да се сугласник *џ* у прошлости везивао за речи које означавају покрет.

6.4. Из свега овога можемо да закључимо да ономатопејност ових суфикса није спорна, да они заиста доприносе опису звука означеног именицом, али да се њихова ономатопејност остварује, ипак, само у

¹⁰ Понављање једног гласа, морфеме или неке друге секвенце у речи стога има важну ономатопејску функцију. Тако се у *Кембричкој енциклопедији језика* наводи чак десет значења редупликације у разним језицима. То су множина, понављање, интензитет, раштрканост, простор, продужавање, маленост, деминутивност, прошло време, придевска ознака. У енциклопедији се наводе примери из различитих, углавном егзотичних, језика као што су белакула, карок, нутка, сомалски, нахуатл, не персе, сахаптин... (Кристал 1996: 175).

¹¹ Улога асонанце очигледнија је, можда, ако упоредимо значење именица на *-џџ*, *-џџџ*, *-џџџџ*, *-џџџџџ* са именицама сличног значења на *-ак* или *-ор*. Именицама *жубор*, *жамор* означава се континуиран звук, а именицама *џресак*, *врисак* означава се појединачан, кратак, снажан звук. Недостатак асонанце (осим у изузецима *рамор*, *џрасак*), као важног ономатопејског средства, вероватно утиче на наш утисак о начину распрострања звука који се казује именицама на *-ак* и *-ор*.

споју са ономатојејском творбеном основом. Дијахронијске напомене нас упућују на то да је у суфиксу смештена информација не само о звуку, како нам се чини на први поглед, већ и о покрету који се означава већиним именица из ове групе. Суфикси -аѝ-, -еѝ-, -оѝ-, -уѝ ипак не спадају у праве ономатојеје, јер се ономатојејност неке језичке јединице остварује најчешће самостално, без контакта са другом језичком јединицом.

7. На самом крају, видећемо како се развијају полисемантичке структуре и деривациона гнезда ових именица, односно како се у језику користе семе које се односе на испрекидани звук.

7.1. Најопштија је појава да у секундарним семантичким реализацијама долази до укрштања значења ових именица и до проширења значења на буку, ларму уопште. Тако, *ломоѝ* секундарно значи *звекетѝ*. *Лейеѝ* може да значи *клојоѝ*. *Бобоѝ* значи *цвокоѝ*. *Клейеѝ* и *клојоѝ* – *клојоѝ*. *Трејеѝ* и *ірохоѝ* – *звекетѝ*. А буку, ларму уопште секундарно означавају, на пример, *ітрејеѝ*, *ішојоѝ*, *іломоѝ*, *ірохоѝ*, *іііројоѝ*, *лејеѝ*, *ломоѝ*, *іломоѝ*, *іромоѝ*, *ііројоѝ* и многе друге речи из ове групе.

Занимљиво је да РМС и РСАНУ бележе многе примере, чак и у основним значењима, у којима се ове именице реализују у колокацији са именицама *ііочкови*, *коњска кола*, *којиіѝа*. Тако се, на пример, може чути *іломоѝ*, *ірохоѝ*, *іііројоѝ* *ііочкова*, *звекетѝ*, *іломоѝ*, *клокоѝ кола*, *ішојоѝ*, *клојоѝ* *којиіѝа*.

7.2. Неки примери показују да се овим именицама у секундарним значењима могу називати и конкретни предмети. Именица *скруѝ* означава звук када се једанпут сркне, срк, али, метонимијски, и оно што је сркнуто, гутљај неке течности. Именица *ірохоѝ* може означавати *іомилу камења*; *сиѝније камње*, *ііѝунак* (*Насіе іроб ірохоѝіом*). *Грохоѝ* значи и *камење*, *криш* (*Одломљено камење се коѝрљало низ ірохоѝіе*).¹²

И у другим словенским језицима слична је ситуација. Илустроваћемо то примерима из пољског језика. У пољском се језику архаична именица *glegot* односила на звук који се чује при испирању грла, а метонимијски и на течност за испирање грла. *Gruchot* метафорички означава клопот старих костију, а затим, метонимијски, и стару особу (Карлович, Крињски и Њеђвјецки 1900).

7.3. Многе од ових именица у српском језику метафорички развијају и значење *ірдња*, *карање*, *іребацивање*, *свађа*, *кавіа*, нпр. *Јелица се уѝвори-ла, іа је сад она добра, а све іо Анђи клейеѝ*. Неке од ових именица, метафорички, могу значити и говор, уз пејоративну експресију. Овде се мисли

¹² Примери и дефиниције су из РСАНУ.

на начин на који неко говори (Они добро разумију ружни ломоџи њеџова језика) или на садржај онога што се говори (У џоме клејеџу џаџриоџске фразеолоџије, Јаков Иџаџовиџ сџоџи сам. Ал, док дође једна џака џесма свеџа, | Колко морам слушаџи бџуџаве крекеџа).¹³ Позитивну конотацију, у овом смислу, опет индуковану метафором, имају само именице џуџуџи и цвркуџи (Ал џрлом џуним слаџких џуџуџа | Кџи краџева је чекала. Чула се [...] вика џродаваца новина, дрека носача, цвркуџи децџих џласова)

7.4. Бројни су деривати именица на -џиџ, -џиџ, -џиџ, -џиџ. Њихова су значења заснована метафорички или метонимијски. Ево једног покушаја разврставања тих деривата по групама:¹⁴

а) имена предмета:

- (1) звоно: џрохоџуџа, звекеџало, звекеџуџа, клејеџало, клејеџаџ, клејеџуџа, клојоџар;
- (2) играчка (звечка): џрохоџуџа, звекеџаџка, клејеџаџка, клејеџуџа;
- (3) чегртаџка: клејеџаџка, крекеџало, шкребеџаџка;
- (4) део млина: клојоџешка, крекеџало, крекеџаџка;
- (5) остали предмети: џрохоџина (гомила камења), џрохоџуџа (гомила камења), клејеџуџа (направа за обраду лана), клокоџка (врста оружја), клокоџуџа (посуда), клокоџуџа (стари неисправан сат), клојоџаџ (страшило), џрејеџџика (украс);

б) лица:

- (1) особа која много прича: блебеџа, блебеџуџа, блебеџаваџ, блебеџало, блебеџуџа, бобоџало, брбоџало, клејеџаваџ, клејеџало, клејеџаџа, клејеџуџа, клојоџало, клојоџаџ, клојоџаџа, ломоџало;
- (2) вршилац неке друге радње означене творбеном основом: звекеџар, кекеџалиџа, кекеџало, кикоџало, крекеџаџ;

в) имена биљака:

џрохоџуџа, џуџуџива, џуџуџина, звечаџ, клокоџиџа, клокоџиџа, лојоџика, џрејеџџика;

¹³ Ово је само још један пример за опаску И. Клајна да је „одавно познато, уосталом, да негативне особине јаче стимулишу језичку креативност него позитивне” (1994: 224). Исто сведоче и придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, а који су претежно негативне конотације (Жуџић 1997: 135–145).

¹⁴ Деривати су из РСАНУ и РМС.

г) имена животиња:

јујуџар (голуб), *јујуџка* (голуб), *звекеџара* (змија), *клејеџалица* (сврачак), *клејеџаш* (орао), *клокоџаш* (орао), *крекеџалка* (жаба), *крекеџача* (жаба), *крекеџина* (жаба), *крекеџуша* (жаба), *лејеџара* (патка), *џрејеџаши* (глисте), *џрејеџликаши* (животиње са трепљама).

Међу дериватима има и појединачних, издвојених примера. Нпр. орган – *блебеџан* (језик), место вршења радње – *крекеџишиџе*, болест, стање – *џвокоџавица*.

Највећи број деривата представљају именице. Нагласићемо да према свим именицама на -аџ-, -еџ-, -оџ-, -уџ- стоје глаголи (са којима ове именице имају заједнички корен). То су глаголи на -аџаџи, -еџаџи, -оџаџи, -уџаџи, који се, такође, сматрају ономатопејским, нпр. *звекеџаџи*, *џојоџаџи*, *џвркуџаџи*. Према овим именицама стоје и одговарајући прилози и придеви. Придеви су најчешће изведени суфиксима -ав-, -ан-, -асџ-. Њима се одређују именице уз које стоје по особини исказаној придевом, нпр. *јујуџав*, *звекеџав*, *џрејеџан*, *џромџан*, *џрхуџасџ*. Придеви и прилози углавном нису вишезначни. Глаголи се у процесу семантичког варирања користе истим семама као и именице на -аџ-, -еџ-, -оџ-, -уџ-.

8. ЗАКЉУЧАК. Именице на -аџ-, -еџ-, -оџ-, -уџ- могу бити ономатопејског или неког другог порекла. Ако имају ономатопејско значење, суфикси су им прасловенског порекла, потичу од суфикса -џт и представљају његове варијанте. Ако имају неко друго значење, онда су суфикси -аџ-, -еџ-, -оџ-, -уџ- другачијег (најчешће страног) порекла.

Суфикси -аџ-, -еџ-, -оџ-, -уџ- имају ономатопејско значење, али само у споју са ономатопејским творбеним основама, што значи да они не спадају у праве ономатопеје. Ово остваривање ономатопејности само у одређеној позицији представља још један пример семантичко-функционалне непредвидљивости језичких јединица и њихових конститутивних елемената посматраних независно од њиховог непосредног окружења. Полисемија и деривација ових именица говоре нам о уклопљености ових речи у лексички систем српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабих 1986:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU.
- Белић 1949:** А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик*, Наука о грађењу речи, Београд: Научна књига, 120–122.
- Гортан Премк 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој сисџема у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Де Сосир 1977:** F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, S. Marić (prev.), Beograd: Nolit.
- Жутић 1997:** Р. Жутић, „Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана”, *Јужнословенски филолој* LIII.
- Карлович, Крињски и Њеђвјецки 1900:** J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Клајн 1994:** И. Клајн, *Писци и њисмењаци*, Нови Сад: Матица српска.
- Кликовац 1995:** Д. Кликовац, „Ври, штркља, кљечка: о фонетском симболизму у српскохрватском језику”, *Зборник Мајице српске за линвистичку* XXXVIII/1.
- Кристал 1996:** D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, B. Hlebec, I. Klajn, S. Trudić, (prev. prir.), Beograd: Nolit.
- Мартине 1987:** А. Martine, *Indoevropski jezik i „Indoevropljani”*, Jasmina Grković (prev. i predgovor), Novi Sad: Književna zajednica.
- Матеших 1967:** J. Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden.
- РМС:** *Речник српскохрватској књижевној језика*, Нови Сад: Матица Српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: САНУ, 1959–.
- Скок 1971–1974:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- Стакић 1988:** М. Стакић, *Деривациона фонетика именица и њридева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Станојчић и Поповић 1997:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаџика српској језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, V исправљено издање, Београд: ЗУНС.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Тјешителова, Петр и Кралик 1986:** M. Těšitelová, J. Petr, J. Králík, *Retrogradní slovník současné češtiny*, Praha.
- Ушаков 199:** *Толковий словарь русского языка*, 4 т. под редакцией Д. Н. Ушакова, Москва.
- Хајншек-Холз и Јакопин 1996:** M. Hajnšek-Holz, P. Jakopin, *Odzadnji slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.

АКТУЕЛНА ПИТАЊА НАУКЕ О ТВОРБИ РЕЧИ

(на материјалу радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета)

1. Увод. Творби речи се у нашој науци о језику углавном приступа традиционално, а то значи структуралистички, из угла формалне структуре творенице. То се нарочито види у граматикама. У њима се она обично проучава као морфолошка дисциплина. У жижи интересовања је морфемска структура творбене основе и афикса, анализирају се гласовне алтернације на шаву између творбене основе и афикса, наводе се исцрпне листе суфикса и префикса, дискутује се о идентитету неких суфикса (нпр. *-ник* : *-ик*) и пореклу неких творбених основа. За многим објашњењима трага се у дијахронијским проучавањима.¹ Неспорећи неопходност оваквих истраживања, желимо да укажемо на чињеницу да су данас у фокусу творбе речи и питања у вези са семантиком и функцијом твореница и да пажњу савремених дериватолога не привлаче само формални аспекти творбе речи, вероватно зато што су dobrим делом већ обрађени.

1.2. Увид у савремене токове науке о творби речи у славистици можемо добити из анализе рада Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета. Ову комисију сачињавају најкомпетентнији дериватолози словенских језика као представници разних словенских и несловенских земаља.² Сваке године они се окупљају на научним скуповима, размењују мишљења и, као резултат тих састанака, објављују се

¹ Исп. о овоме Драгићевић 2000.

² Природно је да је творба речи најразвијенија у славистици, јер енглески језик нема богату деривацију, па је и утицај англосаксонских истраживања у овој области занемарљив.

зборници који садрже око 30 радова. Циљ чланова ове комисије јесте да на годишњем заседању изнесу најновије резултате својих истраживања. Од наших дериватолога у тој комисији је до недавно била проф. Даринка Гортан Премк, а сада проф. Божо Ђорић, док су друге словенске земље знатно заступљеније по броју представника.

1.3. Преглед зборника Комисије за творбу речи од 2000. до 2006. године указује на следеће:

- 1) Упадљиво се занемарује формални приступ и акценат се ставља на семантички приступ творби речи (структура деривата се обично посматра као предуслов за остваривање неког значења).
- 2) Проучава се функција творбе, средства којима се она постиже и методе за проучавање.
- 3) Што се тиче тема које побуђују пажњу, запажа се изразито преусмеравање интересовања истраживача са творбе именица на творбу глагола, са суфикса на префиксе, са изолованих твореница на творенице у (кон)тексту, са творбених средстава за номинацију на творбена средства за постизање експресивности, са једнојезичког приступа творби на творбену типологију језика и творбене универзалије, са уобичајених начина творбе (извођење, слагање) ка новим творбеним моделима, као што су универбација и други типови творбене компресије.

Ове уопштене констатације конкретизоваћемо наводећи примере одређених истраживања. Имајући у виду резултате свих анализа с којима смо се упознали, наметнула се њихова тематска класификација на:

- 1) функцију творбе речи и твореница;
- 2) средства којима се творба речи остварује;
- 3) теоријско-методолошки приступ творби речи.

Циљ представљања ових истраживања јесте указивање на савремене токове у овој дисциплини и усмеравање наших лингвиста ка испитивању неких творбених проблема у српском језику које су страни дериватолози покрели или решили у другим словенским језицима.

2. ФУНКЦИЈА ТВОРБЕ РЕЧИ И ТВОРЕНИЦА.

Функције творбе речи изузимајући номинативну. У раду посвећеном новим задацима у изучавању функције творбе речи, Е. С. Кубрјакова (2006: 141–142) констатује да се обично тврди да је функција творбе речи номинативна. То значи да је творба речи као процес увек одраз нужде да

се именује нешто што није именовано. Е. С. Кубрјакова, међутим, констатује да би овој функцији творбе коначно требало додати и неке друге. Она примећује да много речи, како каже, настаје успут и да постоје *једнодневне речи*. Њену пажњу у том смислу нарочито привлаче експреси-ви, јер они спадају у таква *ad hoc* образовања која не настају из стварне потребе, већ само за изражавање тренутног односа према појавама које су већ именоване.

Питање функције творбе речи још увек је врло актуелно. Отварају се неки нови видици и више се не говори само о номинативној улози творбе и о грађењу речи као главном изворишту лексичког богаћења. Посебну инспирацију за истраживање представљају једнодневне речи, како их назива Кубрјакова. Било би корисно испитати зашто настају речи са кратким роком трајања, колико их има у српском језику и шта изазива њихово нестајање.

Творба речи и друштвене промене. По Е. С. Кубрјаковој (2006: 142), један од задатака савремене творбе речи јесте и њено повезивање са другим друштвеним наукама и испитивање очигледног утицаја друштвених промена на настајање нових речи. Овом проблему пажњу је посветио и Г. П. Нешчименко (2004). Он је у свом раду навео мноштво примера за неологизме у руском језику који су мотивисани друштвеним променама.

Развој творбе речи код деце. Творбу речи требало би, по Е. С. Кубрјаковој (2006: 146), испитивати онтогенетски и филогенетски. У психолингвистичким студијама посвећеним развоју говора код детета мало је (или нимало) пажње посвећено развоју принципа, модела и средстава творбе речи код деце.

Творба речи у организацији лексичког система. З. А. Харитончик (2006) посвећује рад улози творбе речи у организацији лексичког система језика. У успостављању те организације пресудну улогу игра регуларност творбених модела. Пошто постоји *Семантичко-деривациони речник* (2003; 2006), сада се истраживања регуларности творбе речи и организације лексичког система могу поуздано испитивати на материјалу српског језика.

Проучавање деривације у тексту. Нашу пажњу посебно је привукло изузетно инспиративно истраживање И. С. Улуханова (2006). По његовом мишљењу, један од основних задатака савремене творбе речи јесте проучавање значења творенице у тексту, тј. утицај контекста на обликовање значења творенице. У вези с тим, он запажа да је субјективна оцена најјачи представник прагматичког значења, јер њено тумачење каракте-

рише максимум контекстуалне зависности.³ Осим експресивне лексице, и други типови речи могу се с изненађујућим резултатима проучавати у тексту. Ево примера које наводи И. С. Улуканов:

За глагол *иїраїи* (*се*) независно од контекста претпоставља се позитиван резултат, а то је задовољство, пре него негативан (нпр. умор). То је зато што је јача асоцијативна веза *иїра* – *задовољство*, него *иїра* – *умор*. У свим речницима руског језика стоји да је *наиїраїи се* = *довољно се њо-иїраїи*. Ни у једном речнику се не наводи могућа негативна семантичка компонента, нпр. умор.⁴ Такво значење глагола Улуканов назива *јаким значењем*. Оно се остварује у тзв. *јакој њозицији*. То значи да је значење овог глагола позитивно обојено у неутралним контекстима и независно од контекста. Такво се значење остварује, рецимо, у примеру: *Данас сам се наиїрао*. Међутим, у реченици *Данас сам се наиїрао до изнемоїлосїи* глагол *наиїраїи се* поседује семантичку компоненту негативне оцено резултата радње. Ово значење Улуканов назива *слабим* и каже да се оно остварује у *слабој њозицији*. Глагол *радиїи*, примећује Улуканов (2006: 9), истовремено носи и позитивну и негативну оцено резултата радње. То се види из неутралног контекста: *Данас сам се нарадио*. У овој реченици *нарадиїи се* носи две оцено резултата: позитивну (задовољство) и негативну (умор).⁵

Моїивна и моїивисана реч у иїиом їексїу. Понекад се у контексту заједно употребљавају мотивна и мотивисана реч (нпр. у српском језику: *бео-белцаїи*, *цео-целцаїи*, *добар-їредобар*). Требало би испитати моделе заједничког појављивања мотивне и мотивисане речи и уочити постоје ли у том смислу неке правилности (познато је, на пример, да се антоними често појављују заједно у контексту).⁶

Сїилска уїоїреба ївореница. Улуканов запажа и то да је стилска употреба твореница недовољно испитана и да је творбена стилистика један од важних задатака будуће творбе речи.

3. СРЕДСТВА КОЈИМА СЕ ОСТВАРУЈЕ ТВОРБА РЕЧИ.

Модификационо, їрансїозиционо и муїационо значење афикса и ївореница. У нашој науци о творби речи потпуно је занемарена чувена

³ Запажамо да се и Улуканов, као и Кубрјакова, усредсређује на испитивање експресивне лексице као предмета интересовања творбе речи.

⁴ Слично је и у речницима српског језика.

⁵ Сматрамо да би оваква испитивања глагола била изузетно корисна за српски језик, а било би занимљиво и пратити сличности и разлике међу словенским језицима у овом смислу.

⁶ О моделима *бео-белцаїи* писала је М. Ивић (1995). О заједничком појављивању антонима у контексту исп. Драгићевић (2007: 286–289).

значењска подела афикса и твореница коју је поставио чешки лингвиста Докулил половином прошлог века. Афикси (па и творенице) могу имати *модификационо, шрансшозиционо и мушационо* значење. У зборницима о којима говоримо ови термини су општеприхваћени и аутори их користе без било каквих ограда и додатних објашњења. У нашој лингвистици, колико нам је познато, ову поделу уважава само В. Копривица (2006). *Творенице са модификационим значењем* садрже сему која представља модификациону црту. Она се помоћу афикса придодаје значењу мотивне речи. Ово значење није карактеристично за одређену врсту речи. Пример би могла представљати сема високог степена. Ова сема се помоћу неког суфикса или префикса може везати за степен интензитета радње, супстанце, својства. Када се, на пример, неким суфиксом глагол преводи у именицу, а чувају се све семе глаголског значења, кажемо да суфикс има *шрансшозиционо значење*. *Мушационим суфиксима* добијају се речи које имају сасвим другачије значење у односу на мотивну реч, тј. имају нову лексичку вредност (нпр. *йевайши* – *йевач*). Ову поделу би коначно требало прихватити и у нашој творби речи и испитати афиксе у српском језику имајући у виду овај критеријум.

Префикси у различитим врстама речи. И. С. Улуханов (2006: 12) констатује да неистражено а важно питање јесу фактори који одређују могућност коришћења групе префикса с истим значењем у различитим врстама речи. Улуханов илуструје овај проблем на примеру префикса с месним значењем у руском језику и примећује да продуктивност неког месног префикса у једној врсти речи подразумева његову непродуктивност у другој врсти речи. Исто тако, у руском језику постоји шест суфикса са деминутивним значењем, а они су распоређени према врстама речи – онај који је продуктиван у једној врсти речи није у другој.

Сшайисшика у шворби речи. Залажући се за интензивнију употребу статистике у творби речи, Улуханов (2006: 16–20) наводи пример једног таквог корисног истраживања. Анализирао је најфреквентније префиксирани глаголе у руском језику, а затим и глаголе с највећим бројем префикса. Показало се да су у руском језику најфреквентнији префиксирани глаголи кретања. Осим тога, најфреквентнији су префикси са месним (тачније, директивним) значењем. Најчешћи су мотивисани глаголи настали од глагола *ићи*. Од овог глагола фреквентнији су само *биши*, *моћи*, *рећи*, *шовориши* и *знаши*. За ове глаголе се, међутим, не везују префикси с месним значењем, па им је мање развијен систем префиксалних образовања. Најфреквентнији глаголски префикси у руском језику су *ш-*, *у-* и *йри-*.

Везивање једној њрефикса за сва значења вишезначној њлајола. И А. В. Никитевич (2006) проучавао је значење глагола насталих творбом и закључио да је значење тих глагола изузетно контекстуално условљено. Нашу пажњу је нарочито привукао један његов коментар у вези са семантичким односом између руских глагола *сеяць* и *пересеяць*. У реченици Ивана Буњина *Снова начинал сеяць дождь* конструкција *начинал сеяць* не може се заменити глаголом *пересеяць*, и поред тога што префикс *пере-* има значење понављања радње. А. В. Никитевич (2006: 188) објашњење види у томе што префиксирани глагол не може остварити сва секундарна значења која поседује прост глагол. Овај пример представља инспирацију за једно шире испитивање везивања префикса за сва значења једног полисемичног глагола. Може ли се сваки префикс који се везује за примарно значење везати и за сва секундарна значења глагола? Да ли се глаголи у том смислу разликују од придева или именица? Могу ли се извући неке законитости у вези са тим?

Префикси и њпросте именице. Додајмо овим разматрањима значења и употребе глаголских префикса још један изазов до којег смо случајно дошли разговарајући са професором Милорадом Дешићем. Тражећи неке примере твореница, приметили смо да се префикс у српском језику скоро никада не додаје на просту именицу (међу ретке примере спадају *њрабаба*, *њраунук*). По правилу, на творбену основу просте именице додаје се само суфикс или и префикс и суфикс. Ретко се додаје само префикс. Закључили смо да би било корисно испитати све префиксе са становишта могућности или немогућности везивања за просте именице. Вероватно би се на тај начин показале неке законитости у везивању префикса за речи или њихове творбене основе, и то не само за именице већ и за остале врсте речи.

Универбација и друји видови комњресије. Када говоримо о средствима за остваривање творбе речи, онда пажњу не посвећујемо само творбеним јединицама, већ и творбеним моделима. Творбени модели могу бити формални и семантички. У последње време доста се пише о новим, ефектним, формалним творбеним моделима којима се постиже одређени вид компресије, сажимања језичких јединица, као што су речи или синтагме. О томе пише Е. И. Корјаковцева (2006). Она је рад посветила универбацији и другим моделима језичке компресије. У нашој лингвистици о томе су писали Б. Ђорић (1991; 1996) и С. Ристић (2004).

Улоја мейњафоре у њтворби речи. Пажњу привлаче и семантички модели у творби речи. О томе је писала В. Малцијева (2006), посвећујући нарочито интересовање улози метафоре у творби речи. У нашој науци

о творби једва да је било речи о овој теми (исп. Матијашевић 1986; Драгићевић 2008). Ј. Матијашевић и Р. Драгићевић баве се развојем значења деминутивних лексема, као што су *ручица*, *ножица*, *љавица*, *књижица* итд. У радовима се нуде различити погледи на вишезначност ових лексема и разрађује се више могућности: 1) њихово предметно значење настало је метафором од деминутивног значења и сада та два значења припадају истој полисемантичкој структури, што значи да представљају једну лексему; 2) предметно и деминутивно значење су настала у засебним творбеним процесима чији је формални резултат исти, али су у питању две одвојене лексеме са различитим значењем; 3) предметно значење настало је од деминутивног, а када је формирано, поцепала се полисемантичка структура и од два значења добијене су две лексеме. Свака од ових могућности представља један од важних модела творбе речи. Није увек лако утврдити о којем се моделу ради, али очигледно је да метафора може да развија, али и разбија (цепа) семантику деривата.

Језичка типологија у вези са творбом. Е. С. Кубрјакова (2006: 144) сматра да би требало развити језичку типологију у вези са творбом речи. До сада су се језици поредили у вези с тим постоји ли или не постоји у њима префиксација, суфиксација, овај или онај тип творбе. Поређења би, по мишљењу Кубрјакове, требало вршити у вези с тим има ли језик творбена средства за одређену функцију (пре свега номинативну и експресивну) и како се користи тим средствима. Дакле, требало би кренути и од функције и потребе ка средствима, а не само обрнуто, као што се то до сада чинило. Оба приступа су валидна и допуњавају се.

4. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ТВОРБИ РЕЧИ.

Творбене универзалије. Пажњу привлачи истраживање које је урадио Калиушћенко (2004). Он је покушао да дође до творбених универзалија и у ту сврху је направио један типолошки експеримент. Предмет експеримента били су глаголи изведени од именица у већем броју језика. Такав је, на пример, глагол *женићи се*, који је настао од именице *жена*. Аутор је пошао од 238 руских именица различите фреквенције. Те именице спадају у 23 тематске групе. Оне су преведене на стране језике, а онда су стручњаци за те језике прикупили глаголе који су настали од њих. Тако је, на пример, у немачком језику од 238 изабраних именица настало 246 глагола, у енглеском 367, у руском 182 итд. Калиушћенко је на основу ових података израчунао степен продуктивности именица (нпр. у руском језику $182 : 238 = 0,76$). Највећи број добијених глагола настао је суфиксацијом, затим без додавања афикса (ово се не односи на словен-

ске језике), затим префиксацијом. У паровима као што су *оцац* – *мајка*, *син* – *ћерка* итд. више глаголских деривата даје фреквентнији члан пара. У вези с овим има и изузетака. Лексема *жена* је у већини језика фреквентнија од именице *мушкарац*, али *мушкарац* је дао више глагола него *жена*. Пошто наведени податак важи за све испитане језике, из њега се може извести универзалија да је творбена продуктивност именица у корелацији са њиховом фреквенцијом. Калиушћенко закључује и да глаголи настали од именица са конкретним значењем имају међусобно врло удаљена значења, а глаголи настали од апстрактних именица имају предвидљиву семантику. Ово су само неки од закључака до којих је дошао Калиушћенко (2004). Они би се даље могли проверавати и богатити подацима из већег броја језика (нпр. наш језик није ушао у разматрање).

Творба речи из ула когнитивизма. Е. С. Кубрајева (2006) сматра да би творбу речи ваљало посматрати кроз призму когнитивизма и да би деривате требало анализирати концептуалном анализом. И нама се чини да је будућност творбе речи у примени савремених теоријско-методолошких приступа, и то нарочито достигнућа когнитивне лингвистике. Том питању посветили смо и рад о творби речи и концептуализацији (Драгићевић 2004).

5. ЗАКЉУЧАК. По избору тема којима се бави, савремена наука о творби речи све се више приближава лексикологији. Због тога лексиколози с пажњом и интересовањем прате рад дериватолога. Сви поднаслови које смо навели могли би представљати теме неких научних истраживања, магистарских и докторских радова.

ЛИТЕРАТУРА

- Докулил 1962: М. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*, Praha.
- Драгићевић 2000: Р. Драгићевић, „Традиционално и модерно у српској лингвистици (творба речи)”, *Лингвистичке актуелности* I/3, 101–108.
- Драгићевић 2004: Р. Драгићевић, „Творба речи и концептуализација емоција”, *Славистика* VIII, 120–127.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2008: Р. Драгићевић, „Творбени и семантички статус једног значења именица типа *ручица*”, *Српски језик* XIII/1–2, 203–215.
- Зборник 2000: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*, Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, Katowice: Wydawnictwo Gnome.

- Зборник 2004:** *Проблемы тэорыі і гісторыі славянскага словаўтварэння*, Даклады Шостай Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.
- Зборник 2006:** *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа.
- Ивић 1995:** М. Ивић, „О придевским образованияма типа *йун йунцай*”, у: *О зеленом коњу, нови линивисички оїледи*, Београд: XX век, 319–331.
- Калиушћенко 2004:** В. Д. Калиущенко, „Словообразовательные универсалии (типологический эксперимент)”, у: *Проблемы тэорыі і гісторыі славянскага словаўтварэння*, Даклады Шостай Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, 241–248.
- Копривица 2006:** В. Копривица, *Творба именица од ѿридева*, Београд: Филолошки факултет Университета у Београду.
- Корјаковцева 2006:** Е. И. Коряковцева, „О словообразовательной компресии (на материале русского и польского языков)”, у: *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 122–132.
- Кубрјакова 2006:** Е. С. Кубрякова, „О новых задачах в изучении функций словообразования”, у: *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 141–148.
- Малдијева 2006:** V. Maldjieva, „Metafora w słowotwórstwie”, у: *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 311–320.
- Матијашевић 1986:** Ј. Матијашевић, „Метафоризација као средство номинације”, *Језик и ѿракса* 1–1985, Приштина: Друштво за примењену лингвистику Косова, 91–102.
- Нешчименко 2004:** Г. П. Нешчименко, „О некоторых тенденциях в развитии современного славянского словообразования”, у: *Проблемы тэорыі і гісторыі славянскага словаўтварэння*, Даклады Шостай Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/

Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, 85–98.

Никитевич 2006: А. В. Никитевич, „Словосочетания в деривационной функции и текст”, у: *Функциональные аспекты слова́тварэ́ння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 185–193.

Ристић 2004: С. Ристић, *Ексіресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

СДР 2003; 2006: *Семантичко-деривациони речник*, свеске 1, 2, Нови Сад: Филозофски факултет.

Ђорић 1991: Б. Ђорић, „О неким творбеним моделима са становишта језичке економије”, *Научни састіанак слависти́а у Вукове дане* 20/2, 325–334.

Ђорић 1996: Б. Ђорић, „О суфиксалној универбацији у српском језику”, *Српски језик* I/1–2, 60–64.

Улуханов 2006: И. С. Улуханов, „Состояние и перспективы изучения функционального словообразования”, у: *Функциональные аспекты слова́тварэ́ння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 7–22.

Харитончик 2006: З. А. Харитончик, „Роль словообразования в организации лексической системы языка”, у: *Функциональные аспекты слова́тварэ́ння*, Даклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 257–264.

СТАТУС ДЕРИВАЦИОНИХ ОДНОСА У ЛЕКСИКОЛОГИЈИ

Вероватно свако ко се бави науком чита литературу са оловком у руци. Нема тог рада на чијим маргинама радознали читалац није понегде написао упитник: због тога што се не слаже с неким мишљењем аутора, због тога што га не разуме или због тога што мисли да би изнесене аргументе требало употпунити новим. Многи знакови питања заувек остану на маргинама радова и никада се не да прилика аутору да одговори на њих. Аутор често и не зна да је нека његова идеја изазвала недоумице колега. Ако, пак, неки од упитника дође у јавност, важно је да аутор одговори на њега, јер се често догађа да питање које је неко јавно поставио представља недоумицу и код других читалаца истог рада. Повод за овај реферат је одговор на једно питање (тј. критички став) које је Милош Ковачевић изнео у приказу моје књиге *Лексикологија српског језика* у часопису *Српски језик*.

Милоша Ковачевића је изненадила дефиниција лексикологије коју наводим на првој страници књиге. Та дефиниција овако гласи: *Лексикологија је део науке о језику који истражује значење речи, као и синтагматске, парадигматске и деривационе везе међу речима* (Драгићевић 2007: 17). Засметало му је то што деривационе односе не сврставам у парадигматске, па се позива на Де Сосира, који у *Курсу опште лингвистике* парадигматске односе објашњава (и) на примеру деривације. Мора се признати да је умесна ова критика Милоша Ковачевића, јер су сви данашњи лингвисти школовани на чувеним Сосировим дихотомијама, од којих је она о синтагматским и асоцијативним односима једна од кључних. С друге стране, треба имати у виду и то да неко ко се као ја већ петнаест година бави искључиво лексикологијом сигурно није олако и несмотрено

но, не бирајући речи, дефинисао науку којом се бави. Циљ овог рада је да се разјасни дефиниција лексикологије, а пре свега да се одреди статус деривационих односа у лексикологији.

Прво треба одговорити на питање зашто се лексиколози баве дериватологијом и која питања ове дисциплине представљају предмет интересовања лексикологије. У саставу лексичког фонда српског језика много је више твореница него простих речи и због тога је разумљиво интересовање лексиколога за значење деривата. Интересује нас значење мотивне речи и њен творбени потенцијал. Колико је деривата настало од једне мотивне лексеме? Какав је однос између семантике мотивне лексеме и њене творбене дисперзије, тј. од чега зависи број деривата једне лексеме? Да ли се у значење деривата преноси целокупан семантички садржај мотивне лексеме или само њен део? Ако се преноси део, који се део преноси и због чега? Занима нас и да ли је дериват способан за даље творбене процесе и од чега то зависи. У каквом односу стоји број значења и број деривата једне лексеме? Савремени лексиколози деривацију стављају у исти ранг са полисемијом када говоре о продуктивности једне лексеме. Богатство полисемије и деривације лексеме јесу индикатор њеног статуса у лексичком систему. Због свега наведеног деривациони односи су предмет озбиљног интересовања у лексикологији.

ДА ЛИ ЈЕ ДЕРИВАЦИЈА ПАРАДИГМАТСКИ ОДНОС? Парадигматске односе Де Сосир (1977: 201–202) назива *асоцијативним* и везује их за: „групе [речи] које су формиране мисаоном асоцијацијом”. Као примере наводи лексеме које имају заједнички корен (*enseignement, enseigner, enseignants* – *поучавање, поучавајући*); лексеме које имају исти суфикс (*enseignement, artement, changement* – *обучавање, оружање, промена*); лексеме које су повезане простом заједницом акустичких слика (*enseignement, justement* – *обучавање, управо*); различити облици једне лексеме који представљају парадигму флексије. Ради употпуњавања ове слике, додаћемо да се у психолингвистици парадигматским назива „класа асоцијативних одговора којима људи реагују кад чују одређену реч-стимулус, и то оних који падају истој врсти речи као и стимулус. Парадигматска реакција или асоцијација била би *кокошка* као одговор на *йеџао*” (исп. Кристал 1988).

Један сегмент деривационих односа који се испитују у лексикологији свакако се уклапа у наведено одређење парадигматских односа. Лексикологија (као што је већ наведено) проучава семантички однос између мотивне и мотивисане лексеме, између лексема које имају исти корен или исти афикс (префикс или суфикс). Деривациони односи, дакле, јесу парадигматски, па би се критика професора Ковачевића могла уважити.

ДА ЛИ ЈЕ ДЕРИВАЦИЈА СИНТАГМАТСКИ ОДНОС? Говорећи о синтагматским односима, Де Сосир (1977: 198) каже да „речи, услед своје повезаности, ступају у односе који се заснивају на линеарном карактеру језика, који искључује могућност да се два елемента изговоре у исти мах. Ти елементи се ређају једни иза других на ланцу живе речи. Такве комбинације, које имају за подлогу простор, можемо назвати синтагмама. Синтагма се, према томе, увек састоји од две или више узастопних јединица.” На следећој страници, Сосир наставља: „Појам синтагме не важи само за речи, већ и за групе речи, за сложене јединице свих димензија и свих врста (сложене речи, деривати, делови реченице, целе реченице).” Професор Ковачевић је у свом приказу инсистирао на томе да су деривациони односи парадигматски, позивајући се искључиво на Сосира, па каже: „Де Сосир, као што се види, асоцијативне, тј. парадигматске односе објашњава *управо* на примеру анализе деривацијских односа.” Међутим, ако ћемо Сосирове речи узети као једину аргументацију, онда ваља запазити да је он и синтагматске односе (с правом) објашњавао *управо* на деривационим односима. „Није довољно”, каже Де Сосир (1977: 199), „узети у обзир однос који везује разне делове једне синтагме међу собом (на пример, *contre* и *tous* у *contre tous*, *contre* и *maître* у *contremaître*); треба, такође, водити рачуна и о односу који везује целину са њеним деловима (на пример, *contre tous* супротстављено с једне стране *contre*, са друге *tous*, или *contremaître*, супротстављено својим саставним деловима *contre* и *maître*).”

О синтагматској природи деривационих односа писали су и наши знаменити лингвисти. Белић (1949: 62–63) пише, а Стевановић (1989: 453) потврђује и понавља да „општи део и наставак изведене речи један према другом стоје као управна реч и њена одредба, јер изведена реч по својој вредности, а и по прапореклу своје, није ништа друго до одредбена синтагма у којој општи део представља управну реч, а наставак – њену одредбу (свакако ређе) или је, обрнуто, општи део изведене речи је одредбеног карактера, а наставак њен одговара управној речи (ово је неупоредиво чешће).”

Потпуно се може прихватити сврставање деривационих односа у синтагматске, а лексикологија се бави проучавањем и синтагматских деривационих односа. Такав је, рецимо, однос између творбене основе и суфикса у деривату или између делова сложенице. Тај спој није механички спој делова са унапред задатим значењем, већ је у питању активно, дијалектичко, врло сложено везивање у којем се ствара лексема са новом семантичком вредношћу. И баш као што Сосир констатује, анализирамо однос делова у целини и целине према деловима. Дакле, деривациони односи нису само парадигматски, већ и синтагматски.

Статус деривационих односа у лексикологији. Лексикологија проучава значење лексеме, а оно се остварује у синтагматским и парадигматским односима у које она ступа. Зато и проучавамо синтагматске и парадигматске лексичке односе. У оквиру парадигматских лексичких односа проучавају се садржински, формални и садржинско-формални односи међу лексемама (Шипка 1998: 49–64; Драгићевић 2007: 244–331), а ове односе представљају синонимија, антонимија, хипонимија, паронимија, хомонимија. Да ли је деривацији место у овом низу? Иако деривација може бити парадигматски однос, њој није место у овом низу. Парадигматски деривациони односи представљају посебан тип сложених системских односа у лексци. Погледајмо, рецимо, парадигматски деривациони систем (тј. деривационо гнездо) лексеме *ілава* у првом тому *Семантичко-деривационоі речника*. Именица *ілава* има око 340 деривата. Међу њима има 174 именице, 79 придева, 25 прилога и 52 глагола. Првостепених деривата има 34, другостепених је укупно 29, а трећестепених има 5. У овом систему има и лексема насталих префиксацијом, оних које су настале комбинованом творбом и слагањем. Дакле, систем је хијерархизован и подложен раслојавању на подсистеме. Међу подсистемима постоје одређене законитости, али оне постоје и у оквиру целокупног система. Не могу се ови односи проучавати на исти начин на који се проучава, на пример, мрежа синонима или антонима. Синоними лексеме *ілава* су именице, а деривати ове лексеме су и придеви, глаголи, прилози. Не користимо се истим методолошким апаратом у проучавању семантичког односа између две именице и односа између, рецимо, именице и глагола. Не проучавамо на исти начин однос између две лексеме различитог корена (као што су *ілава* и њен синоним *іинішара*) и лексеме истог корена (нпр. *ілава* и *ілавоња*).

Из свега овога закључујемо да деривационе односе у лексикологији морамо раздвојити од осталих парадигматских односа (и у проучавању и у садржају књиге посвећеној овој области).

У оквиру синтагматских лексичких односа проучава се лексичка компатибилност, колокације, утицај лексеме у улози семантичког детерминатора на остваривање одређеног значења лексеме у контексту (Драгићевић 2007: 213–232). Лексикологија проучава узајамни однос лексема које се појављују у контексту и утичу једна на другу. Тај однос је сликовито описао Мидхат Риђановић (1988: 316), по чијем мишљењу „свака ријеч употребљена у контексту зрачи дио свог значења на сусједне и блиске јој ријечи у истом тексту. То узајамно зрачење изазива некад веће некад мање промене значења једне ријечи у сваком новом контексту. У синта-

гми *чоѣор људи*, на примјер, не само да су људи постали помало вуци, него је и чопор постао мало људскији. Ова дијалектика семантичког зрачења наводи неке лингвисте на тврдњу да једна ријеч има онолико посебних значења колико и могућих колокација са другим ријечима једног језика.” У лексикологији се под синтагматским односима пре свега подразумева и проучава семантички утицај једне лексеме на другу у истом контексту.

Из овога следи закључак да синтагматски аспект деривационих односа не можемо проучавати у склопу синтагматских лексичких односа, јер се под њима уобичајено подразумева однос између две лексеме, а не однос између два дела једне лексеме.

За потребе ове анализе (тј. желећи да одговоримо проф. Ковачевићу да деривационе односе у лексикологији не можемо уврстити само у парадигматске), механички смо поделили деривационе односе на оне који су синтагматски (нпр. однос између корена *ѣлав-* и суфикса *-оња* у деривату *ѣлавоња*) и на оне који су парадигматски (нпр. однос између лексеме *ѣлава* и њеног деривата *ѣлавоња*). Деривациони односи су, у ствари, врло сложени и представљају стално дијалектичко преплитање синтагматског и парадигматског плана. Тако, на пример, говорник у акту грађења речи или одлучивања за одговарајући дериват из свог менталног лексикона¹ бира одговарајући суфикс или префикс и додаје га на одређену творбену основу. То бирање је манифестација парадигматског плана, а када изабере одређени афикс и дода га на творбену основу, изабрани афикс и творбена основа се семантички прилагођавају једно другом и у том узајамном деловању настаје значење деривата. Семантичко прилагођавање делова деривата једно другом представља синтагматски чин.² На пример: избор суфикса *-ѣељ* или *-лац* који треба додати на творбену основу глагола *сѣасѣи* или *сѣасиѣи* (*сѣаси-*) представља парадигматски чин, а однос између значења основе *сѣаси-* и суфикса, рецимо, *-ѣељ* представља синтагматски чин. Семантички однос између деривираних лексема *сѣасиѣељ* и *сѣасилац* поново је парадигматски по својој природи, а такав је и однос између глагола *сѣасѣи* (*сѣасиѣи*) и именица *сѣасиѣељ* и *сѣасилац*. Наведени парадигматски односи омогућени су синтаг-

¹ Има много уважених светских лингвиста, као што су, на пример, Чомски или Хале, који се залажу за тзв. *модел композиције*. Према овој теорији, приликом обраде морфолошки сложене лексеме, раздвајамо је на компоненте. Граматичке и творбене морфеме су у менталном лексикону засебне јединице које повезујемо у свакој новој употреби лексеме. Оне, дакле, нису интегралне меморијске јединице. Ејчисонова (1987: 107–117) наводи и експерименте неких психолингвиста који то доказују.

² О овоме су писали многи истраживачи, исп. нпр. Кубрјакова 1981: 20–21.

матским односом између основе и различитих суфикса. А цео овај сплет синтагматско-парадигматских процеса представља деривациони однос. Због тога деривационе односе не сврставамо ни у парадигматске ни у синтагматске. Они су истовремено и синтагматски и парадигматски и зато их одвајамо у посебан тип лексичких веза. Треба имати на уму и то да ниједан мени познат уџбеник лексикологије или семантике на свету не убраја деривационе односе у поглавље о парадигматским или о синтагматским односима. Ако се о овим односима говори у књизи, они се увек одвајају у посебно поглавље.

Критику професора Ковачевића сматрам корисном и свакако ћу у следеће издање књиге унети неке делове овога рада да бих своју дефиницију лексикологије учинила јаснијом и да се не би догодило да се неубрајање деривационих односа само у синтагматске или само у парадигматске односе схвати као мој покушај обарања ове чувене дихотомије.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1949:** А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик*, II део: Наука о грађењу речи, Београд: Научна књига.
- Де Сосир 1977:** F. de Sosir, *Kurs opšte lingvistike*, Београд: Nolit.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ејчисон 1987:** J. Aitchison, *Words in the Mind. An introduction to the mental lexicon*, first edition, Basil Blackwell.
- Ковачевић 2008:** М. Ковачевић, „Добар уџбеник лексикологије”, *Српски језик* XIII/1–2, 671–679.
- Кристал 1988:** D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Нолит.
- Кубрајева 1981:** Е. С. Кубрајева, *Типы языковых значений. Семантика производного слова*, Москва: Издательство „Наука”.
- Риђановић 1988:** М. Риђановић, *Језик и његова стурктура*, друго издање, Сарајево: Издавач – аутор.
- СДР 2003:** *Семантичко-деривациони речник*, свеска 1: Човек – делови тела, Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недељков (ред.), Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Шипка 1998:** Д. Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ДЕСУПСТАНТИВНИХ ПРЕДЛОГА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Овај рад представља наставак истраживања о именицама у служби предлога.¹ Навешћемо закључке првог дела истраживања.

Утврђено је да се само седам именица у српском језику може предложити, а то су следеће именице: *врх*, *дно*, *крај*, *дуж*, *јуиш*, *месѿо* и *чело*. У истраживању се пошло од семантичких карактеристика предлога и од Белићевих схватања о прилошком пореклу и значењу предлога. На супрот често излаганом мишљењу да предлози поседују само граматичко значење, овде се изводи закључак да предлози поседују и лексичко значење, слично прилозима. Констатовано је да је за сада когнитивна лингвистика понудила методе за анализу лексичког значења предлога и да је задатак савремене семантике да даље унапређује те методе и осмишљава нове. На чињеници да предлози поседују лексичко значење постављена је хипотеза да и попредложене именице имају лексичко значење и да процес њиховог попредложивања не подразумева, како се обично наводи у литератури, граматикализацију (или је бар не подразумева у потпуном виду), већ пресемантизацију њиховог семантичког садржаја. Утврђено је да се лексичко значење скоро свих попредложених именица састоји из два сегмента – прилошког (месног) и именичког (партитивног). Именице које се у српском језику могу употребити као предлози означавају место (*врх*, *дно*, *јуиш*, *месѿо*, *крај*, *дуж*) и употребљавају се искључиво уз генитив (најчешће партитивни), чиме се осим месног добија и партитивно значење (исп. *врх брда*, *дно бурейша*). Оне представљају партикулариза-

¹ Први део рада објављен је у *Јужнословенском филолоџу* LXVIII под називом: *О именицама у служби предлога*.

торе. У реченицама у којима се користе попредложене именице, радња често обухвата и део локализатора или се одвија на граници локализатора или у његовој непосредној близини. Које значење ће превагнути зависи од саме именице, од значења глагола или од значења именице у генитиву. Однос између именице и предлога добијеног од ње попредложаванем третира се, као и у свим описним речницима српског језика, као однос између две лексеме, које су самосталне, али блиско значењски повезане, јер је предлог постао од именице процесом који И. Грицкат (1967) назива *грамаџикалном њолисемијом*, тј. полисемијом са граматичким резултатом. У неким граматикама се истоветност облика предлога са номинативом и акузативом именице објашњава као хомоформија, а предлог и именица се називају хомоформима. Будући да је хомоформија тип хомонимије, а да хомонимија, по дефиницији, подразумева непостојање семантичке везе међу лексемама, одбацили смо овај термин за именовање односа између именице и предлога који је настао од ње. У раду смо изнели претпоставку да се само неколико именица у српском језику може попредложити због тога што само оне имају могућност удруживања семантички високопродуктивне спацијалности са партитивношћу (ређе посесивношћу) коју добијају захваљујући обавезној употреби уз партитивни (понекад посесивни) генитив. Предлошка употреба именица полако се губи из српског језика јер је њихова семантика непрецизна и у неким примерима нејасно разграничена од именичке, што значи да процес попредложавања није потпун. Због тога су данас фреквентнији сложени предлози настали слагањем правог предлога с овим именицама (нпр. *наврх, уврх, њодно*), јер је њихова семантика значајно одређенија и прецизнија захваљујући правим предлозима који се налазе у њиховом саставу.

Циљ овог рада јесте усредсређивање на семантику именица које се могу попредложити и предлога који су од њих добијени. Као што је већ закључено, скоро све ове именице имају месну и партикуларизаторску семантику. Именице из ове групе могу означавати неку граничну тачку, линију, део који може бити материјализован, али и не мора, па се за анализу њихових значења погодном показује теорија прототипа и когнитивна анализа. Подршку за истраживање пронашли смо у радовима Д. Кликовац (2000) и, посебно, К. Расулић (2004). Већ на први поглед запажа се одређена системност у ономе што ове именице значе, али и чињеница да свако њихово повезивање обавезно подразумева и одређене изузетке, јер ниједна мрежа у коју их умрежимо не укључује свих седам именица.

Оне чине својеврстан систем именовања, којим се, у прототипичном случају, покрива вертикална димензија неког објекта. На основу дефиниција примарних (или важнијих секундарних) значења у Речнику САНУ и Речнику МС, може се у најопштијим цртама конструисати изглед тог тродимензионалног објекта и положај делова исказаних именицама које овде испитујемо. *Врх* представља највиши део тог објекта, а *дно* најнижи део. *Чело* је горњи или предњи део објекта. Крајња линија која ограничава површину тог објекта или део површине уз ту линију представља његов *крај*. Део простора или тачка на том објекту представља *место*. Овим системом именовања покривени су гранични делови, ивице, линије или тачке замишљеног објекта.² Именице *врх* и *дно* сутеришу да се објекат, у прототипичном случају, простира вертикално. Да би се разумело значење именица које се овде испитују, важно је установити на које се све начине може концептуализовати објекат чији се делови исказују овим лексемама.

Врх и дно. Објекат који има врх и дно не може бити човек. К. Расулић (2004: 77), анализирајући *top* и *bottom* у енглеском језику (односно именице *врх* и *дно* у српском), запажа да језик показује како „човек одбија себе да концептуализује на исти начин као остале ентитете око себе: поменуте лексеме не односе се на делове човека који су одређени границама његовог вертикалног простирања”.³ С друге стране, називи за делове тела човека често се користе за именовање других објеката. Тако *чело*, према Речнику САНУ, може бити *јредњи део*, *јредња*, *фронџална сџрана нечеја*, *лице*, *фронџ*; *фасада*.⁴ Запазићемо, међутим, да се друштвена организација може концептуализовати као објекат који има *врх* и *дно*. Врх сачињава група људи која се налази на највишем делу друштвене лествице, а *дно* представља група људи на најнижем делу те лествице: *људи с друшџивеној дна*; *друшџивени врх*. Речник САНУ бележи да се група људи која се налази на почетку колоне такође може назвати *врхом* или *челом*, а познато је да се, преко ове слике, друштво може концептуализовати и хоризонтално. На почетку су вође, они су на врху, а за њима иде народ. На крају колоне су они који имају најнижи статус.

² Из овог система изузете су именице *јуџи* и *дуж*, које не означавају делове објекта. Именица *место* представља део, али не мора бити на граници.

³ Ипак, у српском језику говори се о *врху љаве*, углавном у фразеологизму *јојетџи се на врх љаве некоме* (досадити некоме тражећи, захтевајући нешто).

⁴ Готово сви називи за делове људског тела могу се у секундарним значењима користити за означавање делова предмета: *лице зџраде*, *љава ексера*, *враџи џиџаре*, *ноја мосџа*, *језик на сџиџелама*, *нос авиона*, *ручица на ормару*, *око на враџима* итд.

Именице *врх* и *дно* имају супротстављен, али сличан семантички садржај и обе се могу попредложити. На основу тога очекивало би се да означавају делове истог прототипичног објекта, јер све што може имати врх има и дно, и обрнуто. Међутим, асоцијације говорника српског језика, распоред значења ових именица у Речнику САНУ, као и примери из електронског корпуса српског језика, указују на то да прототипични објекат који има врх није исти као прототипични објекат који има дно. Прототипичан врх је врх неког географског узвишења (брда, брега, планине) или, на другом месту, врх неког стамбеног објекта (куће, зграде),⁵ а прототипично дно је дно посуде (нпр. чаше, флаше) или, на другом месту, неке водене површине (нпр. мора, баре, реке).⁶ Распоред значења именица *врх* и *дно* у Речнику САНУ потврђује претпоставку о прототипичном врху и дну. Велики број потврђених синтагми *врх брда* и *врх њланине* у грађи за Речник САНУ навело је лексикографе да тај *врх* издвоје као значење **1. б.** у овом речнику, исп.: *вис, највиши, најисџакнуџији део брда или њланине*. Значење **1. а.** резервисано је, што је и очекивано, за уопштенију дефиницију: *највиша њачка, највиши део*. Значења именице *дно* обрађена су тако као да су их лексикографи распоредили у складу са резултатима овде приказаног асоцијативног теста. Примарно значење именице *дно* гласи: *доња сџрана суда; основа, доња њовршина њредмеџа на којој леже бочне сџране ѓрадеџи шуџџину*. Следеће значење, обележено бројем **2**, у Речнику САНУ овако гласи: *њовршина земље на којој лежи водена маса, основа кориџа (реке, мора, језера и сл.)*.

Дакле, прототипичан врх се налази са спољне стране објекта са косим падинама (косих страна брда или крова), а прототипично дно се налази са унутрашње стране неког садржатеља (нпр. чаше или корита неке водене површине). Ови прототипи омогућили су концептуализацију врха и дна као конкретних предмета, што региструје и Речник САНУ у виду посебних значења ових лексема. Врх као највиши део брда има купаст облик, што је омогућило значење: *крајџи, исџакнуџи део; уџи, џаџи, џиџасџи или слободниџи, одвојениџи крај; џиџак. – Зубиџи*

⁵ Прототипичан врх припада, по речима К. Расулић (2004: 78), „ентитетима који се перципирају као високи” и који „стоје слободно у простору”.

⁶ Од 35 студената Филолошког факултета очекивало се да допуне именице *врх* и *дно* првом именицом са конкретним значењем у облику генитива која им падне на памет. Чак 30 студената допунило је именицу *врх* именицама *брдо, бреџи* или *џланина*, а остали су је допунили именицама *куџа* или *зџрада*. Једанаест студената допунило је именицу *дно* именицама *чаџа, флаџа, шоџа, шерџа*, осам именицама *море, бара* или *река*, а остали су се сетили сликовитог израза *дно дна*, којим говорници српског језика често оцењују лош квалитет, па су именицу *дно* допунили том истом именицом у генитиву.

као врхови ијала ошјри, извише се или јоломише. Врх је сабље мало уна-
јред изнеј (исп. значење 2 у РСАНУ). И док се прототипични врх куће
налази споља, прототипично дно куће налази се унутар ње и може се
концептуализовати као конкретна просторија у најнижем делу куће, тј.
подрум: најнижи, у земљу укојани део зјраде, јодрум. – Краљ ме баџи на
дно у јавницу (РСАНУ, значење 3. а.).

Пошто се прототипичан врх концептуализује као горњи део обје-
кта са косим страницама које се спајају у највишој тачки или линији, онда
се поседовање врха преноси и на све искошене површине: *врх сјјрме ули-*
це, врх јадине, врх сјјейенишја, па је према овоме настало и *дно улице,*
дно јадине, што је у Речнику САНУ потврђено значењем 3. б. именице
дно (најнижи део земљиншја валовијој или са сјјрмим сјјранама. – Пујј
је доводио овамо дном саме долине. Онда смо ојетј зашли у дно кланџа) и
значењем 3. а. именице *врх* (јочетјни, јорњи, виши део или крај, јраниџа.
– Са врха наше улице ујледах чијаву хрју жена како се сунчају. Не јо-
јраја дујо, а он се нађе на врх од њиве. Нејријатјел јоново бомбардује врх
вароши). Запажа се да се објекат који поседује врх и дно од усправног,
тродимензионалног преобразио у искошени, дводимензионални. Запа-
жа се још нешто – да су се врх и дно од највише/најниже тачке односно
дела објекта преобразили у граничне тачке, линије или површи са горње/
предње стране, односно доње/задње стране.

Како с правом запажа К. Расулић (2004: 87), примери типа *врх/дно*
улице, јјриа, сале, ходника, сјјола, па чак и *колоне*, указују на то да је „мо-
гућа и ментална ротација вертикалне димензије за 90 степени, тако да
се представа о делу ентитета који одговара горњој или доњој граници
његовог простирања пројектује на хоризонталну димензију”. И *врхом* и
дном назива се, према речима К. Расулић, онај део ограниченог простора
који се налази најдаље од посматрача. Тако су и *врх башје* и *дно башје*
најудаљенији њени делови у односу на посматрача.

Метафоричким путем *врх* и *дно* развили су и апстрактна значења.
У Речнику САНУ региструје се да различите појаве и процеси (баш као
и друштвена организација о којој је било речи) могу имати ступњеве, а
највиши ступањ, кулминација, оно најбоље назива се *врхом*: – Бујарска
досјиже врх своје силе. Париз је врх цивилизације, коме све друје вароши
јшеже. Вазална Србија за седам јодина владе кнеза Михаила уздијла се до
највишеја врха. Маса је ошјала јросја каква је и била. Али јоре, на врху,
сјјворена је једна јросвећена класа. Очекивало би се да се *дно* насупрот
томе концептуализује као најнижи ступањ, оно најгоре, друштвено не-
прихватљиво. Међутим, не мора обавезно тако бити, јер према Речнику

САНУ *дно* може бити и *највишајнији*, *најдубљи* део (*душе, срца, бића и сл.*): – *Закојао је сјомене на најдубље дно себе, као и основа, бић, суштина; главна одлика: – А дно је јјесника и дно бојомољца, бојим се, истјо.*

Из овог кратког прегледа који није претендовао на исцрпност, већ на приказ основних тенденција,⁷ може се видети како се *врх* и *дно* могу различито концептуализовати као горњи/предњи или доњи/задњи делови различитих ентитета од вертикалних (*врх брда*), преко искошених (*врх падине*), до хоризонталних (*врх сјола*); од тродимензионалних (*врх брда*) до дводимензионалних (*врх харџије*); од конкретних (*врх брда*) до апстрактних (*врх срјске кулџуре*). Може се запазити и то да *врх* и *дно* ентитета немају исту прототипичну концептуализацију, јер је прототипични *врх* највиша тачка или део са спољашње стране објекта (*врх брда, врх куће*), а прототипично *дно* је хоризонтална површина са унутрашње стране објекта (*дно чаше, дно мора*). Међутим, *врх* може означавати простор са унутрашње стране објекта, испод његове горње граничне ивице: *Живим на врху солиџера, што значи на последњем сјрајју* (испод крова). Истовремено, *дно* може означавати и доњи део објекта са његове спољашње стране (*дно брда, осветљено дно каџедрале*). У апстрактном смислу, појаве на врху су оне које заузимају високо место на вредносној листи, док се појаве на дну разумеју и као оне које се налазе на најнижем месту вредносне лествице, али и као оне које подразумевају најдубљи, базични, суштински, најистинитији слој или тачку, па самим тим и вредносно високо котирану појаву. Концептуална анализа нас уверава како се значења лексема *врх* и *дно* у разним смеровима могу удаљити од прототипичног значења. За нашу анализу важна је констатација К. Расулић (2004: 78) у вези са флексибилношћу концептуализације *врха*: „Може се имплицирати део вертикалне површине око горње границе ентитета, горња површина, горња граница, неодређени простор око ње или сама највиша тачка.”

Из овога закључујемо да *врх* и *дно* (а слично је и са већином преосталих именица, у већој или у мањој мери) имају значења оријентира. Тешко се са сигурношћу може утврдити који део брда означава *врх брда*. Дакле, чак се ни у контексту често не може прецизно разоткрити значење ових лексема – месних оријентира.⁸

⁷ За детаљнију анализу концептуализације *врха* и *дна* исп. Расулић 2004: 77–94.

⁸ Посебно је питање улоге лексема са оријентационим значењем у језику. Језик понекад не трпи превише формално изражавање и уобличавање мере, па се у језицима развија цео систем различитих именовања за непрецизно одређивање мере простора, количине, времена итд. Говорник ће радије рећи да је сипао *кашичицу шећера* у чај него *15 гр. шећера*, да је носио *нарамак*

Управо је та флукутирајућа, непрецизна, апроксимативна семантика представљала семантички окидач за попредложивање именица *врх* и *дно* (као и већине осталих из те групе). Предлог *врх*, тако, остварује пуни семантички паралелизам са именицом од које потиче. И она садржи семантичке компоненте које указују на „део вертикалне површине око горње границе ентитета, горња површина, горња граница, неодређени простор око ње или сама највиша тачка”. Кључна разлика је у томе што се предлогом не означава део појма у генитиву, већ однос тог дела према појму у генитиву. Именичке семантичке компоненте само су се у предлогу распоредиле на нов начин, а семантички садржај остао је суштински непромењен. Предлог је у овим случајевима пресемантизована именица. М. Стевановић (1989: 336–337) указује на најопштије значење предлога *врх* (и осталих десупстантивних предлога), а то је значење самог додира. Прецизније, према Стевановићу, „предлог *врх* означава да се нешто налази на горњој страни, више појма с именом у генитиву, било да га додирује или се налази у непосредној близини с те стране или доспева тамо”.

Прототипично значење предлога *врх* је аблативно (*Пјица леји врх брда* = изнад брда), док је прототипично значење именице *врх* паритивно (*Посмајрам врх брда* = део брда на врху). И именица и предлог могу се концептуализовати као носитељи, исп. Антена се налази на *врху солићера* (Расулић 2004: 82), али и Оро гнјездо *врх Тимора вије* (РСА-НУ). У оба случаја радња се одвија на горњој површини ентитета. Антена, односно гнездо, само својом доњом површином додирује ентитет и слободно се горњим делом уздиже у простору.

„Само на први поглед, рекло би се да у примеру: *Врх оне боре на челу йоказаше се још две йреко ње* (Стевановић 1989: 336) предлог *врх* значи *изнад*. Међутим, пошто је речено да су се две нове боре нашле преко постојеће, онда је јасно да *врх* значи у *йорњем делу, обухваћајући йовршину йорњеј дела*” (Драгићевић 2012). Дакле, овде потврђено значење предлога сведочи о томе да се и предлог *врх* може односити на део ентитета (као именица од које потиче), а не само на простор изнад њега. Ово значење није типично за предлог, али постоји.

И предлог *врх* се као именица *врх* може „ментално ротирати” за 90 степени, исп. А коњи нам *врх* ливаде нека пасу (Стевановић 1989: 336). Будући да се из наведене реченице закључује да коњи треба да пасу

дрва, а не одређену количину дрва и сл. Оваквим избором лексичких могућности потенцира се да за говорну ситуацију није од значаја прецизно утврђена мера. Понекад је у комуникативном чину подједнако важно истаћи да прецизна мера није битна као што је у неким ситуацијама важно експлицирати прецизну меру.

на ливади, а не изван ње, предлог *врх*, осим „хоризонталног” значења, остварује и партитивно. Из овакве хоризонталне перспективе настало је и значење које се односи на слагање одеће, нпр. *Обукао је кошуљу, џем-џер и на врху кајуџи* (разг.). М. Стевановић примећује да је ово значење често код предлога за означавање да се нешто ставља или се већ налази са спољне стране одеће с именом у генитиву: *На девојци кошуљица, врх кошуље доламица*.

Апстрактном значењу именице *врх* – *врхунац*, *кулминација*, *највиши сџуџањ*; *најважнија сџвар* – одговара предлошко значење *изнад* (*по вредности, важности, ранју*): *Один је бој врх свих бојовах. За то су људи љубили чисти живој, дух подизали врх свакоја добра које пролази. Јер врх свеја земној владам*.⁹

Предлог *дно* поседује сличну семантичку структуру као именица *дно*. И док се именици *врх* и предлогу *врх* разликује прототипично значење, именици и предлогу *дно* прототипично значење је оно којим се одређује доња површина са унутрашње стране садржатеља: *Пџиче љаде дно џучине*. Именица *дно*, баш као и предлог *дно*, има изразито оријентациону, непрецизну месну семантику. У Речнику САНУ стоји да предлог *дно* означава *испод, љоред оноја шџо је доле, на доњем крају; наниже, љрема дну* (*о љравцу креџања*). Дакле, овим предлогом могу се означавати и место и правац, и место које је на дну неког ентитета и место поред онога што је доле. Ово последње значење је посебно занимљиво: *Чело љаве койље љободоше, а дно ноју сабљу остџавише*. Сабља се налази поред појма у генитиву, па је у предлог инкапсулирана двострука информација о месту њеног налажења. Као што именица може значити најудаљенију тачку, завршетак нечега што се хоризонтално простире, тако се и предлог може односити на крајње тачке хоризонтално постављеног ентитета: *Дно башиџе љајили су зечеве*. Предлог *дно* може развити и нека апстрактна значења, по сличном моделу као именица *дно*, нпр.: *Дно срца чувала је џајну* (= у дубини срца). Као што именица *дно* може развити апстрактна значења која се односе на нешто суштинско – најдубље, најтананије, најискреније у човеку, тако и предлог *дно* може одређивати место таквих апстрактних дубина.

ЧЕЛО. У систему попредложених именица, доминантан дистинктивни пар чине именице *врх* и *дно*, али један од парова чине и лексеме *врх* и *чело*. Именица *чело* у свом основном значењу представља *део лица изнад очију до ивице косе*. Основно значење указује на то да ова именица,

⁹ Примери су преузети из Речника САНУ.

као и већина других са способношћу попредлажавања, има месно и партитивно значење. Са именицом *врх* повезује је то што означава горњи део, а од ове именице, као и од свих осталих из ове групе, разликује је то што једина има конкретно основно значење, јер се односи на део лица човека. Док је за све остале именице потребно утврдити прототипично значење (које би требало да је и основно), за ову именицу је јасно од којег значења треба поћи у анализи.

Када се користи за неживе објекте, именица *чело* обично значи *предњи део, предња, фронтална страна нечега, лице, фронт; фасада: чело куће* (РМС). Гранично значење (такође карактеристично за скоро све именице из ове групе) у овом секундарном значењу премешта се са површине на врху објекта на целу предњу површ, од врха до дна. Именица *чело*, и када означава врх и када се односи на предњу страну, нема тако широку дистрибуцију као именица *врх*. Она је застарела и обично се употребљава да означи део само неколико појмова. Ипак, и тако ограничена дистрибуција открива њене семантичке одлике: од значења врха вертикално постављеног ентитета, преко целе његове предње стране, до почетног дела хоризонтално постављеног ентитета, као у следећем значењу у Речнику Матице српске: *йочейшак, йредњи редови какве колоне, масе у йокрејш; супр. зачеље*. – „Колона, брже” – *йреносило се од чела йрема зачељу*. У том клизању значења од врха вертикалног до почетног дела хоризонталног ентитета, пажњу привлачи следеће значење: *йочасно месйо у врху сйола; йрочеље*:¹⁰ *сесйи у чело сйола. Сесйи у чело сйола* значи *сесйи йоред (исйред) йочейшој дела сйола*. Означавање места поред појма исказаног партитивном синтагмом с именицом *чело* постаће значајно у семантици предлога посталог од ове именице.

Синхронијски посматрано, сва наведена месна значења именице *чело* воде порекло од њеног основног значења, које се односи на горњи део лица. Имајући у виду дијахронијски аспект, А. Лома (2013) доводи у везу просторна значења ове именице са прасл. **čędlo*, рус. *начало* (*йочейшак*), а не са основним значењем именице *чело*. Овоме у прилог иду примери које он наводи за *йорње чело* и *доње чело*. Да су просторна значења ове лексеме настала од значења *йорњи део лица*, тешко би било објаснити *доње чело*. Према А. Ломи (2013), који је испитивао топонимију Свето-стефанске хрисовуље, „*йорње чело* треба схватити као почетак, а *доње чело*

¹⁰ У савременом српском језику, како је и показано у Речнику МС, *йрочеље* је предњи део колоне, стола или других ентитета, а *заचेље* је крајњи део ентитета. Другачије, међутим, на то гледа Вук С. Караџић. Ево како он дефинише *зачеље* у свом *Рјечнику*: „горње чело, тј. мјесто наврх стола, ђе обично старјешина седи кад се руча или вечера”. *Прочеље* није обрађено у овом речнику.

као крај неке просторне целине (дола, потока, села) при кретању кроз њу, или обратно, зависно од тога да ли се иде узбрдо или низбрдо, узводно или низводно”. Додаћемо овоме да постоји могућност да је данас основно значење именице *чело* и само могло настати од прасл. **čędlo* (*йочейѡак*). Данас је то значење примарно, али је у прошлости могло бити једно од значења ове именице, чије је основно значење било апстрактно и односило се на било какав почетак.¹¹

Не желећи да се упуштамо у порекло просторних значења именице *чело*, закључујемо оно што је важно за потребе овог рада: ова именица, као и друге из ове групе, може имати месно, партитивно значење. Део ентитета који означава налази се на граници са спољашњом средином, па у том смислу кажемо да ова именица (као и *врх* и *дно*) има значење граничника и нема прецизну семантику, већ се она, у зависности од контекста, мења од дела вертикалног ентитета до дела хоризонталног ентитета, па до позиције поред почетног дела ентитета.

Пошто је поседовала све наведене одлике, именица *чело* имала је одговарајуће услове да се попредложи. У Речнику МС, као и у Једнотомнику, предлог *чело* неоправдано је обрађен као хомоним именице *чело* и у том смислу лексикографи су направили изузетак у односу на све попредложене именице које нису означили као хомониме именице од које потичу.¹² Предлог *чело* не употребљава се у савременом српском језику. М. Стевановић (1989: 340) констатује да се овај предлог користи само уз „именице *глава* и, нешто ређе, с генитивом именице *сто* и *йрїеза* или *софра* и врло ретко с ген. друге које именице”. Као што именица *чело* може означавати горњи део ентитета, тако и предлог *чело*, према Речнику МС, може имати значење *изнад*, *врх* (*чеја*). Основно значење именице

¹¹ П. Скок не наводи ову нашу претпоставку да српска именица *чело* и прасловенска **čędlo* (*йочейѡак*) имају исто порекло. Он их раздваја, па тако именице *челник* и *йрочелник* потичу од именице *чело*, док *начелник* потиче од именице *начело* (*йочейѡак*, *initium*). За именицу *чело* Скок пише да је то балтословенска реч прасловенског порекла и да њена индоевропска основа гласи **qel-* (*сийришии, бишии у висини*). Првобитно значење свесловенске именице било је *оно што је уздиинуио*.

¹² У првом делу истраживања о конверзији именица у предлоге (Драгићевић 2012), заузели смо став да однос између именице и предлога добијеног од ње не може бити одређен као хомонимија, већ само као *йрамаиѡикална* (или *йрамаиѡичка*) *йолисемеија*. Многи руски научници (исп. Чепасова и др. 2007: 69; Ермакова 2012) продукте конверзије сматрају хомонимијом. Анализа семантичког садржаја именица и предлога добијених од њих коју спроводимо у овом раду треба јасно да покаже да је семантички садржај предлога само пресемантизован у односу на полазну именицу и да велики број истих сема (разуме се, са изузетком грамеме и архисеме, јер су у питању две различите врсте речи) сведочи о томе да су ове лексеме семантички повезане и да никако не могу бити хомоними.

чело и предлога добијеног од ње у истом су односу као основно значење именице и предлога *врх*. Ни предлог *врх* ни предлог *чело* у том значењу не морају увек прецизно значити *изнад*, већ могу подразумевати и обухватање радњом самог горњег дела вертикалног ентитета. Као што именица *чело* може означавати и простор поред горњег дела појма у генитиву (*Сео је у чело сѝола*), тако и предлог *чело*, према Речнику МС, може значити и *ѝокрај* (*чеѝа*), *уза* (*шѝо*). Примере за ова два значења предлога *чело* није лако раздвојити, а према нашој оцени, говорницима то и није био циљ, јер да јесте, употребили би предлог којим се прецизно одређује место некога или нечега у односу на појам у генитиву: *Невјесѝа му сѝоји чело ѝлаве* (нар. песма); *Чело ѝлаве коѝље ударише* (нар. песма); *Седи му чело ѝлаве, ѝа ѝлаче* (нар. приповетка); *Чело ѝлаве воду изведише* (В. Назор); *Седе чело куће на ѝриѝревици* (Ђ. Јакшић).¹³

КРАЈ. Баш као и именице *врх*, *дно* и *чело*, тако и *крај* примарно има партитивно значење. Део који означава налази се, прототипично, на завршетку неког ентитета. Ипак, нема исту семантику као *дно* јер се ентитет који има крај концептуализује, пре свега, као објекат који се хоризонтално распростире. О томе сведоче примери за основно значење ове именице у Речнику САНУ: *Деѝе оѝрча до краја сѝазе. На крају шуме осѝавили смо нашу оружану ѝраѝњу*. У односу на позицију говорника, крај је увек најудаљенији део. Један од два најфреквентнија одговора испитаника од којих је тражено да лексему *крај* допуне именицом у генитиву која им прво падне на памет био је *свеѝа* (*крај свеѝа*). Оно што је крај света за некога ко живи у једном делу света није исто што и крај за онога ко живи у другом крају, па се тим примером јасно показује специфичност ове именице у систему именица о којима говоримо – само она, за сада, означава део појма чија је позиција релативна. Пошто је крај најчешће део појава које се хоризонтално простиру, ако их говорник посматра са стране, а не унутар њих, онда хоризонталне појаве могу имати два краја. Ево примера из Речника САНУ који на то указује: *У крајевима њених усана било је мноѝо ѝорчине*. Преко основног, просторног значења, именица *крај* лако развија временско значење и тада се односи на завршни исечак неке временске целине: *крај дана, крај месеца, крај ѝодине*, на шта се мисли и када се неке друге именице употребе у генитиву уз именицу *крај*, нпр. *крај живѝа, крај младосѝи* итд., што, у ствари, значи крај временског периода који је одређен трајањем нечијег живота, мла-

¹³ Сви примери преузети су од М. Стевановића (1989: 340).

дости итд. Ова именица је, затим, даље развијала своја значења и може означавати завршетак било какве појаве, предмета, стања итд.¹⁴

За потребе овог истраживања посебну пажњу заслужује значење ове именице обрађено као **1. а.** у Речнику САНУ: *крајна линија која описује површину некој равнотелности, крајна ивица; део површине уз ту линију, периферна површина, ситрана нечега*. – *Крајем друма расео шатор*. Значење именице *крај* се, како видимо, од завршног, крајњег дела неког појма проширило и на граничну, крајњу, завршну бочну линију неког обично дужег ентитета, као што је, рецимо, *улица*, а затим и на део површине уз ту линију. На тај начин ова именица, као и све друге о којима је овде било речи, такође остварује оријентациону семантику – често нејасно означава границу и део простора око те границе. Тај простор око границе може бити део појма у генитиву или део простора изван појма у генитиву. И зато би се положај шатора у Вуковом примеру *Крајем друма расео шатор* могао схватити и као положај на месту где се пут завршава, али и положај уз бочну ивицу пута, и као положај уз ивицу пута на самој његовој површини, али и непосредно изван ње. Ово последње је, наравно, највероватније.

Управо оваква семантика именице омогућила је да се и она, као и све друге о којима смо говорили, предложити и да основно значење предлога *крај*, као и скоро свих других предлога из ове групе, буде просторно, оријентационо и у вези са границом неког ентитета: *означава да се неко или нешто налази или креће сасвим близу, у непосредној близини онога што је означено именом у генитиву*. – *Домаћиница стоји крај оштрица* (РСАНУ).¹⁵ Као што је већ речено, једна од две најфреквентније именице у генитиву којом су испитаници допуњавали лексему *крај* била је *свиња* (*крај свиња*), а друга гласи *улица* (*крај улица*). Пошто студентима није речено да ли је *крај* именица или предлог, значење ове конструкције може се различито тумачити, али чињеница је да се ова лексема фреквентно употребљава уз именице у генитиву које означавају ентитете који се хоризонтално протежу. То се односи, као што је приказано, на именицу *крај*, али и на предлог *крај*. Ово је запазио и М. Стевановић (1989: 318), анализирајући значења скоро синонимичних предлога *крај* и код: „Код

¹⁴ Ево како су, на пример, студенти допуњавали лексему *крај* именицом у генитиву која им прво падне на памет: *крај месеца, града, села, поља, приче, везе, писма, сна, часа, филма, живоћа, рунде* итд.

¹⁵ Вук Караџић је у свом Рјечнику само лексему *крај* од свих о којима се говори у овом раду обрадио као две лексеме – као именицу и као предлог. Вукови примери за именичко значење: *крај од мараме; оштрица на крај свиње; у нашем крају стоја нема; од краја до конца*. Вукови примери за предлошко значење: *Ђевојка сједи крај мора. Ђевојка је крај јоре ситјала*.

означава једно одређено место у непосредној близини појма с именом у генитиву, а предлог *крај*, који такође може означавати исто такво место, уз то још одређује и место у близини појма означеног генитивом који се протеже на извесном просторном размаку.” Ако се живот и збивања која га чине концептуализују као пут, онда се различити фактори који ремете или узрокују кретање по том путу концептуализују као ентитети размештени на путу и поред пута. Зато се и за њих користи предлог *крај*: – *Крај свих њих њређињи и њјасности, још увек је жив. Крај њјакве жене нисам био за минисџра.*

Значења именице и предлога *крај* као да се преливају једна у друга и сва су узајамно повезана, што њихово тумачење хомонимијом чини неодрживим.

Дуж. Именица *дуж* као математички термин означава *ђраву линију ѡђраничену двома ѡјачкама*. И остала, нетерминолошка, значења ове именице у вези су са хоризонталним протезањем нечега као мере. Хоризонтално протезање подразумева и обухватање тог простора, па је значење и ове именице, као и осталих из ове групе, месно. Водоравно простирање, као једна од основних семантичких карактеристика ове именице, пренесено је у процесу граматикалне полисемије и на предлог *дуж*. Овај предлог је у најближој вези са предлогом *крај*, јер као и предлог *крај* може означавати простирање у непосредној близини појма с именом у генитиву. Тај појам се простире водоравно, и то је обавезно у случају предлога *дуж* и често у случају предлога *крај*: *И ви друђи дуж Дунава, и ви друђи ѡде је Драва. Уронимо ја и један инђењер дуж ѡрокоја на мађарицима* (Стевановић 1989: 328). Друго значење овог предлога које региструју описни речници савременог српског језика, као и М. Стевановић (1989: 329), јесте значење *целом дужином или на целој дужини*: – *Па кренуше дуж села ѡјевајуђи. Расђори ѡа дуж ѡрбуха*. Дакле, предлог *дуж* може се односити како на простор појма с именом у генитиву, тако и на простор непосредно поред њега, уз саму линију његовог хоризонталног простирања. Управо оваква семантика укључује предлог *дуж* у систем десупстинивних предлога у српском језику. И он, као и сви остали, има оријентациону семантику и означава простор који обухвата одређени појам, границу тог појма са спољашњом средином, као и простор непосредно изван појма у генитиву. Због тога често није лако прецизно одредити значење овог предлога. Тако, рецимо, М. Стевановић (1989: 328) у групу примера којима илуструје значење *ђросђирања у близини* предлога *дуж*, наводи и примере које бисмо могли сврстати и у групу примера којима се илуструје значење *целом дужином*: *Били су своју војску ѡсђјавили дуж*

све Црне Горе. Авлија се ошћела дуж чишавих њива. Према нашој оцени, војска је била постављена целим пространством Црне Горе, а не изван њених граница. Авлија се простира преко њива, а не поред њих.

Језичко осећање младих говорника савременог српског језика потврђује да предлог *дуж* има значење границе, њене површине и/или простора уз њу. Најчешћа спонтано осмишљена допуна лексеме *дуж* коју су дали студенти била је: *дуж љуша*.¹⁶ Затим следи *дуж обале*, *дуж линије* и *дуж улице*, а појединачни одговори гласе овако: *дуж ивице*, *осе*, *хриди*, *ока*, *кривине*, *хоризонша*, *реке*, *дужи*, *круша*. Из ових одговора јасно се види и утицај именичке семантике на предлог. *Дуж* мора бити нека линија, и то, обично (али не и обавезно), права.

Та непрецизна, оријентациона месна семантика која обухвата границу и неодређени простор с њене једне и друге стране повезује овај предлог са осталима из ове групе. С друге стране, већина предлога (прототипично, али не и обавезно) односи се на делове ентитета који се пружају вертикално, док предлози *крај* и *дуж* чине подсистем јер се односе на хоризонтално пружање.

ПУТ И МЕСТО. Сасвим посебно место у овој групи имају предлози *љуш* и *месшо* због тога што по много чему одступају од општих семантичких карактеристика које повезују остале предлоге из ове групе. Именица *врх* представља прототипичан случај попредложавања именица, а све остале се више или мање удаљавају од тог прототипа и на овде описан начин групишу у подгрупе (нпр. *врх* и *дно*, *врх* и *чело*, *дуж* и *крај*). Ипак, постоје семантичке компоненте које их чине повезаном лексичком групом. *Пуш* и *месшо* повезују се у некој мери са неким члановима ове групе, али немају компоненте које их уклапају у целу групу.

Именица *љуш* семантички се додирује са именицом *дуж*. Према Речнику МС, *љуш* у основном значењу представља *душ* и *уски део земље у облику праке који служи за ходање и уошшије крешање*. Именице *дуж* и *љуш* повезује значење хоризонталног распростирања и улога повезивања двеју тачака. Пошто је *љуш* дефинисан као *уски део земље*, може се рећи да је са осталим именицама у вези захваљујући томе што означава место и део неке површине. У предлошкој служби, међутим, *љуш* значи искључиво *правац према коме, чему: к, према, у правцу, у смеру (у правом или пренесеном смислу)*. Свим осталим предлозима означава се и место исказано именицом, граница тог места са спољашњом средином или непосредна околина тог места. У случају предлога *љуш* потпуно се губи

¹⁶ *Дуж љуша*, најчешћи одговор испитаника, видели смо, може се, у зависности од ширег контекста тумачити и као целом дужином *љуша* и као дужином *поред љуша*.

семантичка веза са значењем именице и оно постаје право јредлошко. У примеру: *Идемо јуји Беојрада*, ни на један начин не може се успоставити семантичка веза са самим путем или његовом границом са околином. Ево како А. Белић (1998: 93), констатујући да је појредложавање именица *јуји* и *месјо* другачије него појредложавање именица *врх*, *дно*, *крај*, *чело*, објашњава случај именице *јуји*: „Појледа *јуји* сунца значи *јравац сунца*, па према томе и *јрема сунцу*. У овом последњем значењу *јуји* се схвата као да одређује ближе генитив *сунца* и постаје јредлог.”

Именица *месјо* има месно, партитивно значење и по томе је у вези с осталим именицама из ове групе (Речник САНУ: *јросјор* у кванји-јтајивном смислу, односно мањи или већи део јовршине, обично ојрани-чене, који се може ујојребити за јребивање, смешијај и сл. некоја или нечеја, расјоложиви јросјор). За разлику од осталих именица, њено месно значење није одређено на вертикалној или хоризонталној оси, није прецизирано ни као тачка, линија или већа површина, а не зна се ни да ли се распростире у горњем или доњем, почетном или завршном делу ентитета. Као јредлог, уз јенијив неке именске речи казује да је јојам у јенијиву замењен неким друјим јојмом. – Бисер ји ишао из очију *месјо суза*. *Месјо шума* и *јаињака*, беше *ју јусја шума*.¹⁷ А. Белић (1998: 93) о појредложавању именице *месјо* каже следеће: „*Сео* је на *месјо Пејра* значи и *Сео* је замењујући *Пејра*, где „замењујући” одређује ближе Петра и јавља се већ у функцији јредлога [...] У нашем језику јредлог *месјо* (*Дошао је месјо мене* или сл.) значи начин, „замењујући”, што је као значење непознато генитиву; али под изнесеним приликама оно се у самој синтагми развило иако је, у ствари, генитив („мене”) по пореклу посесивни генитив који је првобитно ближе одређивао именицу *месјо*.”

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Из ове анализе могу се извући два за ово истраживање важна закључка. Први је да насупротив увреженом мишљењу да у основи конверзије лежи граматикализација, тј. губљење семантичких својстава именица или неке друге врсте полазних лексема (нпр. Шариф 1999; Бучар 2009), конверзију објашњавамо граматикалном полисемијом, тј. пресемантизацијом полазног садржаја. Резултат граматикалне полисемије није ново значење полазне лексеме (што је уобичајено за полисемију), већ нова лексема. Друго често навођено схватање јесте да су полазна лексема и лексема конверзијом добијена од ње у односу хомо-

¹⁷ Вук Караџић обрађује у свом *Рјечнику* лексему *месјо* као јредлог у оквиру полисемантичке структуре именице *месјо* (1. *Der Ort, Platz*; 2. *vide варош*; 3. *мјесјо мене*).

нимије. У овом раду доказујемо да тај однос не може бити хомонимичан, јер су изворна и циљна лексема у изразитој семантичкој вези.¹⁸

Други закључак се односи на чињеницу да предлози добијени од именица имају заједничке семантичке компоненте које су им омогућиле конверзију и да није необично то што тако мало именица у српском језику има способност попредложавања. Све оне имају месно, а већина их има и партитивно значење. Све се оне употребљавају уз именице у генитиву, а предлози добијени од њих имају непрецизно значење вршења радње око границе појма у генитиву (на самој граници или у њеној непосредној околини (унутар појма у генитиву или изван њега)). Место вршења радње увек се тиче и онога што значи попредложена именица, па део именичке семантике прелази и у предлог.

Именице са способношћу попредложавања чине својеврсну семантичку мрежу са унутрашњом организацијом. Прототипична именица склона попредложавању јесте *врх*. Она има највише значења у служби предлога. У тој замишљеној структури, недалеко од ње су *дно*, *крај* и *чело*. Нешто даље је *дуж*. На периферији су *јуић* и *месѿо*, које по много чему одступају од семантичких карактеристика осталих лексема. У извесном смислу, унутрашња организација није у сагласности са употребом овако добијених предлога у савременом српском језику. Најчешће се употребљавају предлози *јуић*, *крај* и *дуж*, ретко *месѿо* (а често *умесѿо*), још ређе *дно* и *врх*, а најређе *чело*. Унутар структуре ових лексема постоје дистинктивни парови, као што су *врх* и *дно*, *врх* и *чело*, *крај* и *месѿо*, *дуж* и *јуић* итд. Доказ за то су и дефиниције у описним речницима савременог српског језика. Тако, рецимо, у неким дефиницијама именице *врх* у РСАНУ, лексикографи користе лексеме *чело* и *крај*: **2.** *ужи, ѿањи, шиљастѿији или слободнији, одвојенији крај*; **3. а.** *ѿочейни, ѿорњи, виши део или крај, іраница*. **3. б.** *їрви, їредњи редови колоне, војних јединица у маршу, масе у ѿокреїу и сл., чело*. **3. в.** *ѿочасно месѿо за сѿолом, їрочеље*. Именица *дно* повремено у дефиницији понеког значења садржи именицу *крај*, нпр.: **5.** *најудаљенији, крајњи део нечеїа шїо се уздуж їросїиरे, завршетїак, крај*. Понеко значење именице *чело* дефинише се преко именице *врх*, нпр.: **3.** *ѿочасно месѿо у врху сїола, їрочеље*. Именица *месѿо* у значењу **3. а.** представља *їредео*, *крај*, а важи и обрнуто, да се *крај* дефинише преко именице *месѿо*. Именица *јуић* се у значењу **2. а.** такође дефинише као *месѿо*, *земљишїе којим їреба їроћи, їролаз*.

¹⁸ Овај наш закључак није нов у лингвистици. Историју проблема и случајеве лексичко-граматичке полисемије у руском и енглеском језику детаљно је описала М. А. Стернина (1999).

Ове семантичке везе међу именицама које могу да се попредложе сведоче о томе да тај процес није био случајан и да је изазван карактеристикама њихове семантичке структуре. И даље – конверзија као творбени процес дубоко је семантички условљена и треба је разумети и као семантички процес.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998:** А. Белић, *О језичкој љприроди и језичком развијку*, I и II, М. Ивић (прир.), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бучар 2009:** М. Bučar, „Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi glagolskoga i imeničkoga porijekla”, *Jezikoslovlje* 10/2, 183–216.
- Грицкат 1967:** И. Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик*, н. с., XVI/4, 217–235.
- Ермакова 2012:** О. П. Ермакова, „Конверсия и синхрония”, у: Р. Драгићевић (ур.), *Творба речи и њени ресурси*, Београд: Филолошки факултет.
- Драгићевић 2012:** Р. Драгићевић, „О именицама у служби предлога”, *Јужнословенски филолој* LXVIII, 91–111.
- Кликовац 2000:** Д. Кликовац, *Семантика љредлоја*, Београд: Филолошки факултет.
- Лома 2013:** А. Лома, *Тојонимија Бањске хрисовуље*, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, Београд: САНУ.
- Расулић 2004:** К. Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени срјскохрвайски језик II*, четврто издање, Београд: Научна књига.
- Стернина 1999:** М. А. Стернина, *Лексико-граматическая полисемия в системе языка*, Воронеж: Изд-во «Истоки».
- Чепасова и др. 2007:** А. М. Чепасова, Т. Г. Голощапова, Н. А. Павлова и др., *Лексические и фразеологические предлоги в современном русском языке: учеб. пособие*, Москва: Флинта.
- Шарић 1999:** Љ. Šarić, „Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi (pomoću, s pomoću, uz pomoć)”, *Riječ* V/1, 81–95.

ИЗВОРИ

- ЕК:** Електронски корпус српског језика: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>.
- Вук 1818:** Вук Стефановић Караџић, *Срјски рјечник истљолкован њемачким и латинским ријечма*, П. Ивић (прир.), Београд: Просвета, Нолит, 1987.
- Једнотомник:** *Речник срјскоја језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .

РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Скок: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

ПРЕФИКСАЦИЈА У СРБИСТИЦИ И СЛАВИСТИЦИ

Теоријско полазиште по којем се савремена српска наука о творби речи највише разликује од уобичајених поставки у остатку славистичког света јесте третирање префиксације као врсте композиције. У једној од најобимнијих граматика српског језика, чији је аутор М. Стевановић (1989: 425), на почетку поглавља које се зове *Сложенице с њрефиксима*, пише: „С префиксима су, у ствари, све оне сложене речи што као први део имају неки предлог, који је тек срастањем с другим делом сложенице постао префиксом.” У граматичи српског језика за гимназије која се највише употребљава у српским средњим школама, а чији су аутори Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2005: 133), пише да постоје три врсте слагања: а) просто срастање речи (*Београд*), б) срастање са спојним вокалом (*јујозајад*) и в) спајање префикса и главних врста речи (*најисаји*). У *Граматици српског језика за основну школу*, чија је ауторка Д. Кликовац (2002: 121), а која је доживела неколико издања, слагање се овако дефинише: „Слагање је спајање двеју речи или спајање префикса са неком речју.” Дакле, префиксација се тумачи као слагање и у српском образовном систему, што значи да је ово полазиште дубоко теоријски укореењено у српској творби речи.

Први српски приручник у којем се префиксација одваја од слагања јесте *Творба речи у савременом српском језику* И. Клајна (2002), чији је први том недвосмислено подељен у два дела: I. Слагање (стр. 15–173) и II. Префиксација (стр. 173–301). „У модерној лингвистици углавном је преовладало мишљење да су префиксација, суфиксација, композиција (слагање) и конверзија четири засебна и равноправна поступка творбе речи” (Клајн 2002: 6). Увод поглавља о префиксацији (Клајн 2002: 173) почиње следећом реченицом: „Ма колико то чудно изгледало из дана-

шње перспективе, и сам појам префикса и префиксације релативно се касно појавио у српскохрватској науци о творби речи.” И. Клајн у наставку запажа да се у српској (и у српскохрватској) лингвистици термин *йпрефикс* или *йпредметшак* први пут употребљава тек 1949. године. Тај термин први је употребио А. Белић у својој *Науци о грађењу речи*. Ипак, и Белић је префиксацију третирао као слагање. Иако је Клајнова *Творба речи* врло утицајна у србистици, још увек се не може рећи да у српској творби речи доминира став да префиксацију треба посматрати као засебан начин грађења речи у односу на слагање.

1. ПРЕФИКСАЦИЈА КАО СЛАГАЊЕ. Полазиште да је префиксација тип слагања проналазимо и у хрватској лингвистици, и то у веома цитираној и значајној књизи С. Бабића *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku* (2002, треће издање). Као основни начини творбе наводе се извођење (у које улази суфиксација) и слагање (под којим се подразумева чисто слагање, сложено-суфиксална творба, срашћивање, полусложенице, префиксална творба, префиксално-суфиксална творба и префиксално-сложена творба). У хрватској лингвистици први пут се префиксација третира као посебан начин творбе у граматички Барић и др. 1979. године.

Бугарска лингвисткиња Ц. Георгиева (2013: 30–31) износи да се до половине XX века у бугарској лингвистици префиксација третирао као слагање, а да је касније добила самосталност или се посматрала као врста афиксације или деривације. Она поткрепљује своје запажање наводима из бугарских граматика С. Василева и С. Младенова из 1939. године, А. Теодоров-Балана из 1940. године, Д. Попова из 1942. године, Л. Андрејчина из 1944. године итд. Први пут се у бугарској творби речи префиксација одваја од слагања у раду И. Лекова из 1958. године. Иако то експлицитно не наводи, рекло би се да Ц. Георгиева сматра да су оваква схватања бугарских лингвиста била у вези са утицајем немачких граматичара В. Вилманса, В. Хенцена, Х. Паула и других, који су префиксацију третирали као врсту композиције (Георгиева 2013: 30).

Префиксација се као слагање третира и у чешкој граматички Ф. Травничека (1948), што потврђује запажање Георгиеве да се ово схватање неговало у славистици до половине XX века, а да је затим, с правом, напуштено.

Када бисмо се бавили историјом славистике (што није циљ овог рада), сасвим је сигурно да бисмо пронашли још примера за граматике словенских језика у којима се префиксација сматра врстом композиције. Ипак, наш циљ је да у најширем смислу обратимо пажњу на стање у савременој славистици.

Због чега се у српској (и донекле у хрватској) творби речи тако постојано задржава и негује уверење да је префиксација врста слагања? Постоји неколико одговора на ово питање: 1) У српској лингвистици дуго је владала компаративно-историјска парадигма. И док је у другим срединама у току XX века она полако замењена прво структуралистичком, а затим, пред крај века, антропоцентричком парадигмом, у српској лингвистици се дуго сматрало да су само дијахронијска истраживања вредна пажње. Пошто су многи префикси по пореклу предлози, србисти су им приступали као самосталним лексемама, а не као формантима. У првом плану било је њихово порекло, а не њихова функција и употреба. Префикси који пореклом нису предлози потпуно су занемарени као споредна појава. 2) Овоме у прилог иде и чињеница да се на граници између префикса и лексеме на коју се он додаје понекад не врше морфофонолошке промене, чак и ако постоје услови за њих (нпр. *изљуби-иши*, а не *ижљубиши*). Изгледа као да се чува граница између две речи, тј. између предлога и лексеме на коју се он додаје. 3) Префикс (који је често по пореклу самостална реч) додаје се на целу реч, а не на основу, па тај спој личи на спој између две лексеме, а не на спој између форманта и лексеме. 4) У српској лингвистици (али и у творби речи генерално) тек однедавно се више пажње посвећује префиксацији. Дуго је у центру пажње била суфиксација. Она је одвлачила пажњу истраживача, па се и због тога појам и термин *префикс* у српској лингвистици употребљава тек од 1949. године.

Иако се и данас могу чути гласови против (искључиво) синхронизичких лингвистичких истраживања и мишљење да нема лингвистичког истраживања без дијахронијске перспективе, случај префиксације у србистици представља школски пример и добар показатељ чињенице колико је строго дијахронијски приступ понекад штетан у лингвистичким истраживањима. Он може потпуно да заслепи истраживача и да он, осим дијахронијске, не види ниједну другу раван предмета свог истраживања.

2. ПРЕФИКСАЦИЈА КАО АФИКСАЦИЈА. Ни у једној граматичкој осталих словенских језика префиксација се не третира као слагање. Међутим, у неким се третира као афиксација са мањим или већим степеном аутономије у односу на суфиксацију. Тако, на пример, у украјинској граматичкој Русановског и др. (1986: 176) стоји да се именице (а исто и придеви) образују на два основна начина: 1) афиксални начин творбе: суфиксални, префиксални, префиксално-суфиксални и 2) безафиксни начин творбе: слагање, абривијација, срашћивање, морфолошко-синтак-

сички, лексичко-семантички итд. У чешкој граматичи (Петр и др. 1986: 198), префиксација се, такође, убраја у афиксални начин творбе, заједно са суфиксацијом и префиксално-суфиксалном творбом. Исто тумачење проналазимо и код В. Н. Немченко (1984: 69). У белоруским граматикама (Атрахович и Булахов 1962; Плотњиков и Антанјук 2003) читамо да се творбени начини деле на: морфолошки, морфолошко-синтаксички, лексичко-семантички, лексичко-синтаксички. У морфолошке начине спадају афиксација и слагање, а префиксација спада у афиксацију. До детаља иста подела усвојена је и у македонској граматичи (Конески 1995: 15). А. Нагурко (2000) у оквиру морфолошке творбе речи у пољском језику обрађује префиксе, суфиксе, интерфиксе, инфиксе, циркумфиксе и постфиксе. И у бугарској граматичи (Стојанов и др. 1983: 32) издваја се афиксални начин творбе, за који се каже да представља основни творбени начин у бугарском језику, у другим словенским језицима и у индоевропским језицима уопште. Овај начин творбе објашњава се као творбени начин „посредством наставки и представки”, чиме се, на извешан начин, ови процеси изједначавају.

Одакле потреба да се уведе афиксација као творбени начин? Вероватно отуда што и суфиксација и префиксација представљају додавање творбених форманата. Ипак, иако неки аутори уводе афиксацију, тј. имају потребу да суфиксацију и префиксацију представе као један начин творбе, нико од њих, ипак, не уводи термин *афиксал* или неки други термин којим би се једним именом назвала лексема која је производ суфиксације или префиксације. То, претпостављамо, значи да је *афиксација* само технички термин који служи за поједностављивање класификације творбених начина, а не уверење да су префиксација и суфиксација један-исти творбени начин.

Префиксација и суфиксација нису исти творбени начини јер се, како читамо у руској граматичи (Шведова и др. 1980: 138) и у многим другим у којима се ово мишљење преноси (често и без навођења извора, као општепозната чињеница), префикс додаје на целу реч, а не на основу, па додавањем префикса новонастала реч припада истој врсти речи, а додавањем суфикса реч може променити врсту речи којој припада. И. Клајн (2002: 179) овој аргументацији додаје и следеће: суфикси се нормално нижу једни на друге, стапају се у сложене суфиксе и притом долази до разноврсних фонетских промена, док префикса може бити само два, изузетно три, сваки од њих задржава своје значење, а осим једначења по звучности и по месту изговора, нема других фонетских промена.

3. ПРЕФИКСАЦИЈА КАО ИЗВОЂЕЊЕ (ДЕРИВАЦИЈА). У *Нормативној граматіици срјској језика* (Пипер и Клајн 2014) читамо: „Поред деривације, која обухвата суфиксацију (грађење речи помоћу суфикса) и префиксацију (грађење речи помоћу префикса), у творби речи у српском језику, у мањој мери, користи се грађење речи слагањем (композиција), нпр. *йољ-о-йривреда*, а још ређе се користи и грађење речи променом врсте речи (конверзија)” (Пипер и Клајн 2014: 220). У овој граматіици се префиксација не третира као слагање, али јој се не даје ни самостални статус. Има још граматика (као што је, на пример, хрватска граматика С. Бабића или италијанска граматика М. Сенсинија¹) у којима постоји потреба да се сви творбени начини прво поделе у два основна крака, а да се, затим, сваки крак даље грана. У тој тежњи да се успостави полазна темељна бинарна дистинкција, у Бабићевој граматіици (баш као и у Сенсинијевој граматіици италијанског језика) каже се да постоје два основна творбена начина, а то су извођење (деривација) и слагање (композиција). Све остале творбене начине треба укључити у један од та два основна начина. Неки аутори као да немају избора, већ морају све остале начине укључити у деривацију или композицију. С. Бабић се, тако, определио да префиксацију укључи у композицију, док су хрватска лингвисткиња Сања Вулић (2007: 81–82) и италијански лингвиста М. Сенсини (1990) префиксацију укључили у деривацију. С. Вулић то опредељење овако објашњава: „*Budući da su za složenu tvorbu potrebne dvije punoznačne osnove, a prefiksi većinom to nisu, u ovom se radu čista prefiksalna tvorba imenica smatra podnačinom izvođenja.*” С. Вулић, у ствари, деривацију третира као афиксацију јер говори о томе да се она дели на два основна типа: чисту префиксалну и чисту суфиксалну (поново запажамо потребу да се успостави кључна бинарна дистинкција). Чешки лингвисти такође префиксацију третирају као деривацију (Хавранек и Једличка 1951; Докулил 1962).

Ипак, није јасно због чега се за оба ова процеса користи термин *деривација* кад већ постоји *афиксација*. Афиксација недвосмислено значи грађење помоћу афикса (а то могу бити префикси или суфикси), а *деривација* се уобичајено користи или као термин за суфиксацију или као термин за творбу речи уопште. Помало збуњује и подела Гжегорчикове и др. на просте и сложене деривате у пољском језику. У сложене деривате убрајају се сложенице у ужем смислу и скраћенице. Већина префиксала спада, по њима, у просте деривате (нпр. *аніибибољшевизам*, *йодкайшалоі*), али су неке од ових лексема на граници између деривације и компози-

¹ О Сенсинијевој подели информације проналазимо у књизи Ивана Клајна (2002: 179).

ције, о чему ће бити више речи касније. Када се под деривацијом подразумева афиксација, стиче се утисак да аутор који употребљава тај термин изједначава суфиксацију и префиксацију и сматра их једним те истим творбеним начином.

4. ПРЕФИКСАЦИЈА КАО ПОСЕБАН ТВОРБЕНИ НАЧИН. У славистици је распрострањено уверење да је префиксација посебан творбени начин. У руској граматичкој (Шведова и др. 1980: 138–139) наведено је 11 основних начина творбе, који су подељени у две групе: 1) код речи које имају једну мотивациону основу: а) суфиксација; б) префиксација; в) постфиксација; г) префиксално-суфиксална творба; д) префиксално-постфиксална творба; ђ) суфиксално-постфиксална творба; е) супстантивизација; 2) код речи које имају више од једне мотивационе основе: а) слагање; б) суфиксално-сложени начин; в) срашћивање; г) абривијација. В. Радева (1987), у својој књизи о бугарској творби речи, префиксацију издваја као посебан творбени начин и, за разлику од аутора граматике бугарског језика у издању бугарске Академије, не наводи афиксацију као заједнички назив за суфиксацију и префиксацију. Сасвим оригиналан приступ проналазимо у словеначкој граматичкој (Топоришич 2000: 156–160), у којој се издвајају следећи творбени начини: 1) извођење; 2) слагање; 3) састављање; 4) склапање. Префиксација не спада ни у извођење ни у слагање, већ у састављање. Дакле, и Топоришич даје префиксацији аутономију. У хрватској лингвистици први пут се префиксација третира као посебан творбени начин у *Priručnoj gramatici hrvatskog jezika* (1979), затим у *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (Худечек и др. 1999: 203), у раду М. Михаљевић и Е. Рамадановић (2006: 196–197), у раду Б. Тафре и П. Кошутар (2009).

5. ЗА ПРЕФИКСАЦИЈУ КАО ПОСЕБАН ТВОРБЕНИ НАЧИН. Ишчитавајући граматике словенских језика, опредељујемо се за приступ префиксацији као посебном творбеном начину. Дакле, префиксација није композиција, није афиксација и није деривација у ужем смислу речи. Који аргументи се могу навести у прилог таквом приступу?

1) Предлог као врста речи и префикс као творбени формант представљају јединице које припадају различитим нивоима и није могуће њихово изједначавање. Предлог је слободна јединица (тј. лексема), а префикс је везана, неслободна јединица (тј. морфема).² Пошто композиција

² Оно што може да засмета у српској творби речи јесте инсистирање традиционалиста (нпр. М. Стевановић) на томе да већина префикса јесу предлози и, на другој страни, инсистирање савремених проучаваца (нпр. И. Клајн) да префикси нису предлози. Већина префикса потиче од предлога и они јесу у вези, али су те, иначе, самосталне јединице постале део неког другог

представља спој слободних јединица, префиксација не може бити композиција.

2) Има префикса који ни по свом пореклу никада нису били предлози у српском језику. Такви су, на пример, *йра-*, *йро-*, *раз-*, *нуз-*, *нај-*, *йа-*, *йре-* (у лексемама као што су *йребацийи* или *йредиван*), *об-* (посматран из угла савременог језика), *су-* (*сусйанар*, *суйрађанин*) (исп. Бабић 2002: 48; Клајн 2002: 176). Ако се узму у обзир и префикси страног порекла, а уз њих и тзв. префиксоиди, може се рећи да у савременим словенским језицима има много више префикса који немају предлошко порекло од оних који га имају. Ова чињеница је важан аргумент због којег префиксацију не можемо сматрати композицијом.³

3) Префикси се, као и предлози, употребљавају, на пример, уз именице, али се глаголи никада не користе са предлозима, па јединица која им претходи у префиксалима не може бити изједначена са предлогом. „Префикси, у ствари, у неким глаголима не обављају предлошку него прилошку функцију: *избацийи* = бацити *найоље*, *уйасйи* = пасти *уну-йра*, *йоййисайи* = писати *доле*) [...] Има и немало глагола чији се префикси не би могли парафразирати прилогом или каквим другим модификатором, али је и код њих јасно да нису предлози” (Клајн 2002: 178).

4) Префикси често имају другачија значења од предлога од којих потичу [*йо-* у *йомајка*, друго *йо-* у *йовелик*, *о-* у *омален*, *на-* у *найлув*, *йри-* у *йрийросйи* по значењу се никако не могу изједначити нити упоредити с предлозима *йо*, *о*, *на* односно *йри*” (Клајн 2002: 176)].

Ствар је у следећем: префикси се временом све више семантички раздвајају од предлога од којих неки од њих потичу и почињу да развијају своја значења. Они, дакле, имају самосталан живот у којем је много тога могуће. Навешћемо четири процеса који на то указују.

а) Први је случај *дейрeverбације* (према А. Вајану, на основу рада А. Белић 1950). Ова појава подразумева да се поједини глаголи издвајају из везе са префиксима у префиксалним глаголима односећи са собом и део особина које су у вези добили (нпр. из сложеног глагола *обискайи*,

функционалног система у коме служе као несамосталне, везане морфеме. Искључивост није добра, нарочито у школској пракси.

³ Чини се да се највећа пажња овој важној подели словенских префикса даје у украјинској граматици (Русановский 1986), у којој поглавље о префиксацији именица почиње поделом префикса на оне који су словенског порекла и на оне који су позајмљени, а словенски се деле на малопродуктивне прасловенске префиксе (*па-*, *пра-*, *су-*) и продуктивне општеисточнословенске префиксе настале од предлога (*без-*, *вид*, *до-*, *за-*, *при-*, *над-*, *перед-*, *під-*, *по-*, *спів-*, *не-*). У другим граматикама нисмо видели овакву поделу префиксалних лексема насталих од словенских префикса. Ова подела је врло корисна, посебно у школској пракси.

састављеног од *об-* и *искайи*, издвојено је *бискайи* као засебан глагол, *разд্রেшии* дало је *д্রেшии* итд.).

б) Други случај на који желимо да скренемо пажњу јесте *дейре-фиксација*, онако како је схвата А Белић.⁴ Он запажа (Белић 1950) да се глаголски префикс понекад може одвојити од префиксалног глагола и везати се за неку другу реч различите врсте и да се све семантичке карактеристике префикса које је он добио у споју са глаголом пренесу у нови спој некадашњег глаголског префикса и друге речи. А. Белић то показује на примеру сложених предлога *изнад*, *исход*, *исход* итд., у којима у српском језику префикс *из-* нема значења предлога *из*, већ значење глаголског префикса *из-* (то је значење општег појачавања извршења глаголске радње, било према пуноћи извршења, било према множини извршења, било према појачавању самог глаголског значења). То значење општег појачавања преноси се и у сложене предлоге *исход*, *изнад* итд., у служби појачавања предлога *ход*, *над* итд. На сличан начин, А. Белић објашњава и настајање придева *наилув*, *накисео*, *омален*, *окрайак*, који су преузели глаголски префикс *на-*, који значи почетак радње (*начейи*) или обављање радње у малој мери (*начуи*). Слично је и са придевима *йре-красан*, *йрелей*, *йремален* са префиксом *йре-*, који никада није био предлог, што, по Белићу, значи да су га придеви морали преузети од глагола (*йрейейи*, *йрейейи*, *йрейлайи*).

в) У савременом српском језику има много примера и за имперфективне просте глаголе који су се изгубили и још увек се губе из савременог српског језика и уступају место имперфективним префиксалним глаголима добијеним у процесу секундарне имперфективизације од перфективних префиксалних глагола. Тако, на пример, у савременом српском језику није сачуван глагол *йеинуи*, али постоји *зайеинуи* и *зайезайи*, *йројеинуи* и *йројезайи*, *йојеинуи* и *йојезайи*, *расјеинуи* и *расјезайи* итд. Префиксални перфективни и имперфективни глаголи сачинили су мали глаголски систем у којем нема места за прост глагол од којег сви они потичу (исп. Драгићевић 2014).

г) У радовима И. С. Улуханова (1974; 2012) и у *Грамайици чешкој језика* (Петр и др. 1986: 200) наилазимо на један посебан тип творбе речи који се назива *йтворбом речи заменом морфема* или *йтрансафиксацијом*. За потребе овог истраживања издвајамо само *йтрансйрефиксацију* као вид *йтрансафиксације*. Постоје, наиме, префиксирани лексеме које нису настале додавањем префикса на неку другу реч, већ потичу од неке дру-

⁴ Депрефиксација се различито тумачи у *Грамайици чешкој језика* (Петр и др. 1986: 200). У тој граматици наводе се ови примери за депрефиксацију: *slát* према *po-slat*, *tes* према *ú-tes*.

ге префиксирани лексеме и то процесом замене једног префикса неким другим. Овај тип творбе посебно је карактеристичан за тзв. глаголе са супротстављеним резултатом или супротним смером дејства радње. Глагол *одледиџи*, тако, није настао од лексеме *ледиџи*, већ од глагола *заледиџи* заменом префикса *за-* префиксом *од-*. Доказ за овај начин творбе налази се у семантици ових глагола. *Одледиџи* значи *ојшойиџи нешџи шџи је било залеђено*. Глагол *одледиџи* налази се, дакле, у семантичкој вези са *заледиџи*, а веза са глаголом *ледиџи* изостаје.⁵

Сва ова четири случаја: а) одвајање простог глагола из префиксалног глагола који односи са собом значење које је стекао у вези са префиксом; б) одвајање префикса из префиксалног глагола који такође односи своје значење које је стекао у вези са глаголом; в) нестајање простог глагола онда када се оформи цео систем његових префиксалних перфективних и имперфективних парњака; г) настајање лексема заменом једног префикса другим – сведоче о томе да веза између префикса и лексеме на коју се он додаје има свој самостални живот и да постоји снажан међуутицај између префикса и лексеме којој се он придодаје. Тај утицај може бити толико јак да га једна од те две јединице (префикс или мотивна реч) носи са собом чак и ако се одвоји из префиксала у којем је то значење формирано.

6. ЛЕКСЕМЕ СА ПРЕФИКСОИДИМА. Сви наведени подаци указују на чињеницу да префиксацију треба третирали као посебан начин творбе речи. Међутим, ситуацију значајно отежавају лексеме са тзв. префиксоидима, којих данас има све више. Пољска лингвисткиња А. Нагурко (2000) сматра да их није добро звати префиксоидима. Њихов статус је нејасан. Пољаци их најчешће зову *czastki* (елементи). Речи са таквим елементима Пољаци зову *złożenia, złożenia jednostronne motywowane, quasi-złożenia* итд. Основни проблем је у томе како третирали те јединице – јесу ли оне основе или морфеме? Ако су основе и носе лексичко значење, онда би лексеме које их поседују ипак спадале у сложенице, а начин творбе ових лексема назвали бисмо слагањем (композицијом), а ако им се приступи као морфемама, онда бисмо лексеме које их поседују назвали префиксалима, а начин њихове творбе био би префиксација. Дакле, случај лексема са префиксоидима поново нас доводи на терен српских лингвиста који творбу лексема са префиксима називају композицијом.

И. Клајн (2002: 140) речи са префиксоидима и суфиксоидима сматра сложеницама, па и поглавље књиге насловљава *Сложенице са афиксо-*

⁵ О транспрефиксацији исп. и Драгићевић 2013.

идима. Он каже да су лексеме са префиксоидима и суфиксоидима „праве сложенице, само са основама посебне врсте” (Клајн 2002: 141), а затим и сам наводи да је у многим случајевима тешко разликовати префиксоиде од префикса. То, другим речима, значи да има случајева у којима је тешко разликовати префиксале од сложеница.

Хрватски лингвиста С. Бабић (2002: 37) префиксоиде сматра везаним основама и каже да је понекад тешко такву јединицу одредити као префикс или као везану основу, посебно ако су те јединице страног порекла. Као критеријум, Бабић узима могућност сврставања те јединице у пунозначне или помоћне речи или бар поседовање значења својственог пунозначним и помоћним речима. Ако се јединица може свести на пунозначну реч, она се третира као везана основа, а ако се може посматрати као помоћна реч, она спада у префиксе. Тако се, на пример, *ајро-*, *хидро-*, *макро-*, *микро-* третирају као везане основе, јер значе *земљо-*, *водо-*, *велико-*, *мало-*, а јединице *анђи-*, *архи-*, *инђер-*, *сујер-*, *уљира-* спадају у префиксе јер значе *ђрођив*, *изнад*, *међу*, *нај* итд.

Хрватске лингвисткиње Б. Тафра и П. Кошутар (2009: 99–100) сматрају да префиксоиди не могу бити морфеме. Доказ за то је именица *еколођја*. Ако су префиксоиди и суфиксоиди морфеме (тј. спадају у префиксе и суфиксе), онда се ова лексема састоји из једног префикса и једног суфикса, а такве лексеме не постоје. Међутим, ако спадају у основе, онда није јасно због чега им се не могу придодати префикси или суфикси.

И пољски лингвисти (исп. Гжегорчикова и др. 1984) сматрају да статус префикса није увек лако установити зато што они представљају променљиве категорије. Лако је установити префикс у тзв. *ђросђим деривађима* (*анђибођшевизам*, *ђосђкомуна*, *ђодкађалођ*), али је теже у групи речи које заузимају прелазно место између деривације и композиције. У књизи се издваја група *једносђрано мођивисаних сложеница* (*вицеђремиђер*, *неођозиђивизам*) и група *квазикоמוозиђа* (*монођамија*). Аутори књиге сматрају да је много сложеница, пре свега са везаним чланом (тј. везаном основом), у блиској вези са префиксалним дериватима (нпр. *ексмуж*, *вицеконзул*), али зато лексеме као *хиђерђродукија* спадају у префиксалне деривате зато што везани чланови одговарају пољским *nad-*, *przeciw-* (*nadprodukcja*, *przeciwuderzenie*).

Нејасани критеријуми разликовања префикса и префиксоида, а самим тим и префиксације и слагања, видљиви су и у граматичи руског језика (Шведова и др. 1980). У вези са префиксацијом придева (Шведова и др. 1980: 311), *суб-*, *сујер-* *ђранс-*, *уљира-*, *ексђра-* третирају се као префикси. У вези са слагањем придева (Шведова и др. 1980: 320) кажу да

су квази-, йсеудо-, био-, їео-, хидро-, микро-, макро-, моно-, йоли- везане компоненте сложеница.

И украјински лингвисти међу именичким префиксима наводе и: *анїи-*, *архи-*, *вице-*, *ексіра-*, *суйер-*, *уліїра-* итд. (исп. Русановски 1986: 199).

Ова не баш сасвим јасна гранична линија између префикса и префиксоида поново отвара нејасну границу између префиксације и композиције као два или као једног творбеног начина. Решење овог проблема видимо у томе да се творба са префиксоидима раздвоји у посебан начин творбе који би био аутономан у односу на префиксацију (исп. Михаљевић и Рамадановић 2006; Тафра и Кошутар 2009).

7. ЗАКЉУЧАК. У словенској творби речи префиксација се посматра као композиција, као афиксација, као деривација, али и као посебан творбени начин. Најпримереније је префиксацију третирати као посебан творбени начин. Најнеобичнији је приступ префиксацији као композицији. Овакав приступ негује се још само у српској лингвистици (и у понеким хрватским радовима). Ипак, да има укрштања између префиксације и композиције показује случај твореница са тзв. префиксоидима. И ове творенице треба посматрати као производ посебног творбеног начина који можемо назвати *їрефиксоидна їтворба*.

ЛИТЕРАТУРА

- Атрахович и Булахов 1962:** К. К. Атраховіч и М. Г. Булахаў, *Граматыка беларускай мовы*, т. 1, Марфалогія, Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа, Мінск: Выд-ва Акад. навук БССР.
- Бабић 2020:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Барић и др. 1979:** E. Barić i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1949:** А. Белић, *Савремени срїскохрватїски језик*, II део: Наука о грађењу речи, Београд: Научна књига.
- Белић 1950:** А. Белић, „Дейрефиксација у словенским језицима”, *Јужнословенски филолої XVIII*, 87–101.
- Вулић 2007:** S. Vulić, „Čista prefiksalna tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim idiomima”, *Craotica et Slavica Iadertina III*, 81–93.
- Георгиева 2013:** Ц. Георгиева, *Инновационни процеси в българската именна префиксация*, София: Институт за български език при Българската академия на науките.

- Гжегоричкова и др. 1984:** R. Grzegorzyczkowa i dr., *Gramatyka języka polskiego*, Morfologia [Cz. 1-2], R. Grzegorzyczkowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla (red.), wyd. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Докулил 1962:** M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1 (Teorie odvozování)*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Драгићевић 2013:** Р. Драгићевић, „Глаголи са два префикса у српском језику с освртом на стање у другим словенским језицима”, *Зборник Матњице српске за славистику* LXXXIII, 257–269.
- Драгићевић 2014:** R. Dragičević, „Различити теоријски приступи префиксацији у словенској творби речи”, *Slavishe Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte*, Hg. Svetlana Mengel, Berlin: LIT-Verlag Dr. W Hopf (= Slavica Varia Halensia, Bd. 12), 60–72.
- Драгићевић 2014:** Р. Драгићевић, „Улога префикса у очувању или потискивању неких прасловенских глагола у савременом српском језику”, *Српски језик* XIX, 235–249.
- Клајн 2002:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик, Матица српска.
- Кликовац 2002:** Д. Кликовац, *Грамађика српскога језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- Конески 1995:** К. Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Бона.
- Михаљевић и Рамадановић 2006:** M. Mihaljević i E. Ramadanović, „Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima)”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 193–211.
- Нагурко 2000:** A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, wyd. 4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Немченко 1984:** В. Н. Немченко, *Современный русский язык. Словообразование*, Москва: Высшая школа.
- Петр и др. 1986:** J. Petr i dr., *Mluvnice češtiny* (1), J. Petr (red.), Praha: Československá akademie věd, Ustav pro jazyk český ČSAV, Academia.
- Пипер и Клајн 2014:** П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна грамађика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Плотњиков и Антанјук 2003:** Б. А. Плотнікаў и Л. А. Антанюк, *Беларуская мова*, Лінгвістычны кампендывум, Мінск: Книжны дом, Интерпресервис.
- Радева 1987:** В. Радева, *Българското словообразуване*, София: Универзитетско издателство „Климент Охридски”.
- Русановски и др. 1986:** В. М. Русановский и др., *Украинская грамматика*, В. М. Русановский (ред.), Киев: Академия наук Украинской ССР, Институт языковедения им. А. А. Потебни, Наукова думка.

- Станојчић и Поповић 2005:** Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1989:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Стојанов и др. 1983:** С. Стојанов и др., *Грамаџика на савременниот бугарски книжовен језик*, том II – Морфологија, С. Стојанов (ред.), Софија: Бугарска академија на науките, Институт за бугарски језик.
- Тафра и Кошутар 2009:** В. Tafra и Р. Košutar, „Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku”, *Suvremena lingvistika* 67, 87–107.
- Топоришич 2000:** Ј. Toporišič, *Slovenska slovnica*, четрта, prenovljena in razširjena izdaja, Maribor: Založba Obzorja.
- Травничек 1948:** F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny 1*, Praha: Melantrich.
- Ђорић 2008:** Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Улуханов 1974:** И. С. Улуханов, „О замене приставок”, *Рускиот јазык в школе* 3, 89–94.
- Улуханов 2012:** И. С. Улуханов, „Словообразование посредством замены морфем”, у: Р. Драгићевић (ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 387–397.
- Хавранек и Једличка 1951:** В. Havránek и А. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha: Slovanské nakladatelství.
- Худачек и др. 1999:** L. Hudeček и др., *Hrvatski jezični savjetnik*, L. Hudeček, М. Mihaljević и L. Vukojevića (ur.), Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.
- Шведова и др. 1980:** Н. Ю. Шведова и др., *Русская грамматика*, том I, Н. Ю. Шведова (ред.), Москва: Академија наук СССР, Институт руског јазыка, Издательство „Наука”.

НЕГАТИВНА МАРКИРАНОСТ ПРИДЕВА НА -АВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ С ПОГЛЕДОМ НА СИТУАЦИЈУ У ДРУГИМ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

1. О ТЕМИ. У једном спонтаном разговору о неком творбеном питању, проф. Мирослав Николић ми је, као успутно запажање, рекао да је, израђујући *Образни речник српскога језика*, запазио да скоро сви придеви на -ав у српском језику имају непожељно значење. Податак је необичан јер суфикс -ав не спада у суфиксе субјективне оцене. У питању је неутрални придевски суфикс од којег се очекује да му основна и једина улога буде уобличавање других врста речи у придеве, а да његова маркираност зависи искључиво од мотивне речи. Пошто мотивна реч може припадати именицама, глаголима и придевима различитог значења, очекује се да и значење деривата на -ав може бити маркирано као пожељно, непожељно или неутрално. Одлучили смо да рад посветимо истраживању овог запажања проф. Николића.

2. Основни подаци о суфиксу -ав у јужнословенским језицима. П. Скок констатује да постоје два суфикса -ав: -(а)в¹ и -ав². Први од њих (придевски суфикс -в) свесловенски је суфикс праиндоевропског порекла, који је очуван у придеву *мртѣв*. Овај суфикс долази на самогласничке неживе основе у *крив*, *йрав*, *здрав*, *жив*, *йлав*, *сив*. Суфикс -ав² је жив и продуктиван, а активан је и у другим словенским језицима. Додаје се на именичке основе (*балав*, *бодљикав*, *длакав*) и на глаголске основе (*брбљав*, *клизав*, *муцав*).

С. Бабић (2002: 478–479) увршћује придеве на -ав у групу оних који означавају опскрбљеност и обиље, као и оних који означавају сличност

(*īlisīāv* = као *īlisīa*). Он примећује да су скоро сви придеви на *-ав* постали од именица женског рода. За њихово значење Бабић констатује да, ако су именице у основи ових придева саставни део појма којем се те особине приписују, као што су, на пример, *мишићи* и *жиле* саставни део човека, тада придеви значе истицање тих особина (*мишића*в, *жила*в), а ако немају овакво значење, ови придеви се описују преобликом „i + -ав → који има i” (*шуја*в → који има шугу).

И. Клајн (2003: 253–256) одређује *-ав* као врло продуктиван придевски суфикс са значењем типичне особине, у придевима који се најчешће односе на људска бића. Именичке основе претежно значе неку видљиву појаву на телу (*ірбав*, *чворуја*в). Могу значити и болест (*јубав*, *шуја*в). Тек покоји, сматра Клајн, значи карактерну или апстрактну особину. Клајн запажа и да се многи од њих користе у секундарним значењима. Ако потичу од глаголских основа, ови придеви се односе на људско биће које типично врши радњу означену глаголом (*шейја*в, *јеја*в). Према Клајну, од придева потиче само дериват *ілуја*в. Заменичку основу има придев *нишија*в. Клајн запажа и велики број немотивисаних придева који се завршавају на *-ав* (*лука*в, *мрша*в, *жіоља*в). Од сложених суфикса описао је *-ка*в (*жујка*в), *-ика*в/*-јика*в (*бледи*кав, *їразњика*в), *-њика*в (*жујњика*в), *-ича*в (*бледи*чав), *-уња*в (*слабуња*в), *-уља*в (*мришуља*в), *-уша*в (*іолуша*в). Скоро сви ови суфикси имају деминутивно значење. Од значаја за наше истраживање јесте Клајнова констатација да немотивисани придеви на *-ав* углавном имају негативну конотацију, као и навођење једног запажања Б. Хлебеца да придеви на *-ав* који означавају боје имају негативну конотацију.

Бавећи се придевима који означавају људске особине, навели смо и сопствену класификацију најчешћих значења ових придева када се односе на човека, што је најчешћи случај (Драгићевић 2001: 92–93): 1) који има много онога што значи мотивна именица (*јеја*в, *чворуја*в); 2) који има оно што значи мотивна именица (*ірбав*, *кила*в); 3) који има изражено оно што значи мотивна именица (*јуша*в, *језича*в); 4) који је у ономе што значи мотивна именица (*дроња*в); 5) који је (као) оно што значи мотивна именица (*мешиља*в, *шеирља*в). Овим значењима може се додати и деминутивно, о чему, као што је већ истакнуто, пише И. Клајн.

За разлику од српског језика, у бугарском језику суфикс *-ав* није продуктиван (исп. В. Радева 2007: 152; 167). Као и у српском, додаје се на различите творбене основе: именичке (*брџка*в, *грипа*в, *гърба*в, *кџдрав*, *краста*в, *жила*в, *хрема*в, *чума*в, *скрџна*в, *недџга*в, *кџрва*в, *кранта*в), глаголске (*бляска*в, *гџва*в, *лига*в, *лепка*в, *ласка*в, *лџска*в, *пипка*в, *плџзга*в,

хлзгав, хрипкав, хрупкав) и придевске (глуп – глупав, гизд – гиздав, хуб-хубав, щур – щурав, щѣрб – щѣрбав, лош – лошав).

Ни у македонском језику суфикс -ав не спада у продуктивне, али су и македонски примери слични српским и бугарским: гушав, кашав, крвав, грбав, гурелав, лигав, лишав, флекав, шугав (исп. Конески 2003: 103). Придеви на -ав у македонском језику означавају који има оно што значи именица у основи (гнидав, килав, брдавичав) и, ређе, који има својство појма означеног именицом у основи (кафаев, мрежав, темјанугав).

У словеначком језику слична је ситуација (Бајец 1952: 13–17). Суфикс -ав додаје се на глаголске и именичке основе, а ретко на придевске. Према А. Бајцу, девербативни придеви на -ав потичу од глагола на -аши: *begav, blebetav, bliskav, bolehav, brenčav, čeljustav, dremav, drhtav, frfrav, grgav, kihav, kimav, mečkov, meketav* итд. А. Бајец наводи и велики број придева за деноминалне придеве на -ав: *behav, burkov, capav, glistav, gnidav, pegav, piškov, slinav, solzav, metiljav, prnjav* итд. Од деадјективних придева на -ав наводе се само следећи: *belav, črnjav, hilav, mlahav, krnjav, podolgav, prhav, šulav, vrhlav*. И у словеначком језику, исто као и у осталим јужнословенским језицима, има много придева на -ав са непожељном маркираношћу.

3. КЛАСИФИКАЦИЈА ГРАЂЕ. Ексерпирали смо из *Образложног речника* Мирослава Николића нешто више од 730 придева који се завршавају на -ав. Узели смо у обзир само оне који су потврђени у Матичином шестомнику, а занемарили оне који су обрађени само у Речнику САНУ јер спадају у очигледне дијалектизме.¹ Код неких од њих јасно је да поседују суфикс -ав, јер се лако разазнаје творбена основа именичке или глаголске мотивне речи, а код неких се, из угла савременог српског језика, наставак -ав може доживети као завршетак, а не као суфикс. За такве придеве, који су наизглед прости, а у ствари је, из дијахронијске перспективе, јасно да су изведени, користимо термин *секундарни придеви* (Драгићевић 2001). Желећи да већ на првом кораку потврдимо или одбацимо запажање М. Николића о непожељној маркираности ових придева, прикупљене лексеме смо покушали да распоредимо у три групе: 1) придеви непожељне маркираности; 2) придеви пожељне маркираности; 3) придеви неутралне маркираности. Пошто су придеви несамосталне речи, испоставило се да у многим случајевима није било лако оценити маркираност, упркос чињеници да смо се руководили само обележено-

¹ Значење придева проверавали смо у Речнику МС. Због уштеде простора, скраћене дефиниције писали смо у загради само уз оне придеве чије је значење, према нашој процени, мање познато.

шћу примарног значења. Због немогућности прецизне процене маркираности у сваком примеру, резултате које ћемо изнети треба схватити као чињенице о тенденцији, а не као прецизне податке, што у потпуности задовољава наше истраживачке намере. Испоставило се да има 377 придева који имају непожељну маркираност, 330 условно неутралних придева (од којих многи могу бити употребљени као негативно маркирани) и само 36 придева са пожељном маркираношћу. Дакле, упадљиво је и недвосмислено да у српском језику има много више придева на *-ав* са непожељном обележеношћу него оних са пожељном.

Списак од 36 пожељно обележених придева на *-ав* треба прихватити са резервом. У ту групу несумњиво спадају *убав/хубав, њиздав, њре-њиздав, мирисав/миришљав, мишићав*, као и, вероватно, *вижљав*; у секундарним значењима у ту групу спадају и *блешћав, блескав* (светлуцав), *блистљав, искрав, искричав, њалуцав* (светлуцав), *сјакћав* (светлуцав), *лејршав*, затим *њишћав, њрејерав, врцав, врцкав, вицкав, живуљав, њламсав, њулсав*, а затим и *њевуцкав, сладуњав, смешкав*. На храну се односе синоними *врускав* и *хрскав*. Као што се види, ако се односе на људе, овим придевима исијавања и померања позитивно се оцењује људска активност, енергија, динамика.

Међу, такозваним, неутралним придевима такође има много оних који би могли бити сврстани у лексеме са непожељном експресивношћу, нарочито у секундарним значењима. Неки од њих се могу распоредити у тематске групе, а многи остају изван њих:

- А) Придеви којима се описује врста звука који може бити непријатан: *зујав, брујав, њраскав, фијукав, цијукав, шушкав, шушњав, жајорав, звекећав, кевећав, мекћав, крекећав, шушкећав, лејећав, клејећав, брекћав, кликћав, њрокћав, шкриућав, цикућав, цвркућав, њискућав, шкријућав, њрашћав, њрешћав, њишћав, њришћав, шушћав, шкријуцав, њискав* (који личи на њиску, оглашавање коња), *звиждав, звизіав* (који фијуче, звижди), *зузукав, клојорав, шуморав*.
- Б) Придеви којима се описује нијанса неке боје која може симболизовати болест или лоше стање некога или нечега: *зелењикав, њлавейњикав, бледњикав, бледичав, жућњикав, жућељав, жућкав, жућљав, жућљикав, мућњикав, модрикав, модруљав, њејељав, беласав, сићав* (који је боје попут сиге, кречњака), *синіав* (сив, сивкаст), *муріав, сињав* (сив).
- В) Придеви којима се описује структура неке површине која није глатка, уједначена, на којој има удубљења или испупчења: бу-

хав (шупљикав), вржав (чвораџ), їрабав (који је пун граба, из-
рован), їрабав (изрован), їрудав, їрудав, їрумењав, їрудвичав,
бушљикав, храїав, їруњав, їринав (пун трина, мрва), мрвичав,
шуйљикав, мрешкав, чвораџ, квржичав, бобуљичав, бубуљичав,
їромуљичав, зрничав, јамичав, цоїљав (цомбаст, грудваџ), цом-
бав, шкорав (местимично наборан), браздаџ.

- Г) Који има бодљу или бодље: бадљав, бацкаџ, јежав, боцкаџ, бодљи-
каџ, иїличав.
- Д) Који има пегу или пеге: баљав, їедичав, їикњав, їисав, їирїав,
їеїав, луњав², мањав, мркойеїав.
- Ђ) Придеви којима се описује кривудаџ, неправилан положај или
простирање чега: веруїав, вијуїав, змијуїав, змијуљав, кривудаџ,
кривуљав, врлудаџ.
- Е) Придеви којима се описује нестабилно или неубичајено кре-
тање или померање тела, љуњање, дрхтање: бибав (који се биба,
њише), їибав (који се гиба, љуља), лелуїав, љуљав, љуљкаџ, ми-
їољав, їресав, дрмусав, климаїїав, дрхїїав, кламиїїав (који ла-
баво стоји, који се кламита, клима), лабав.
- Ж) Придеви који означавају житку, расквашену или клизаву струк-
туру нечега: слизав, слузав, шљайїав, лайїав (расквашен), мљацаџ
(који изазива мљацкање, расквашен), суљав (клизав), лоїав, ре-
хав (редак, разређен), рехуљав (разређен), водњикаџ.
- З) Који је прекривен длакама: руњав (обрастао руњама, длакама),
длакаџ, чекињав.

Непожељно значење ових придева (посебно негативно одређење
човековог изгледа или карактера) може се у неким од ових група развити
активношћу семантичке компоненте присуства онога што значи мотив-
на реч у великој мери, као што је случај са придевима који означавају
прекривеност длакама или пегавост. У неким групама, непожељно зна-
чење се може засновати на активности сема неубједаности, нестабил-
ности, колебљивости, које се, метафорички, могу довести у везу са лице-
мерјем, непоузданошћу, нестабилношћу карактера. Такви су придеви из
групе којом се описује неубједана структура неке површине, кривудаџо
простирање, лелуїаво кретање, расквашена, житка или лепљива, клизава
површина. Тематска група придева који означавају боје углавном се од-
носе на нијансе жуте, сиве, беле, плаве и зелене боје, а све оне асоцирају
на болест, лоше физичко стање, па ако се њима описује човек, допри-
носе утиску о његовом лошем стању. Посебно је богата група придева

које означавају звук. Неки од тих придева потичу од ономотопеја којима се подражава животињско оглашавање (*цијукав, мекџав, крекеџав, іро-кџав, њискав*), па могу бити врло пејоративни ако се односе на човека. Међу придевима којима се описује звук значајно место заузимају и они придеви на *-ав* који потичу од именица на *-аџ, -еџ, -оџ, -уџ* (*звекетџав, крекетџав, лейетџав, клејетџав, шкрјуџав, цикуџав, цвркуџав, џискуџав, шкријуџав*). П. Скок је суфиксе *-аџ, -еџ, -оџ, -уџ* одредио као ономотопејске, иако они на први поглед не спадају у ту групу. Наша анализа је показала да их је Скок тако назвао пре свега због тога што се везују за ономотопејске творбене основе, а и због тога што многе од ових именица имају исти вокал у једносложној творбеној основи и суфиксу (*звекетџ, џоџоџ, шайаџ*), чиме се, на ономотопејски начин, имитирају кратке, истоврсне, ритмичке секвенце звука и покрета, а то је слика онога што ове именице и означавају (исп. Драгићевић 1998).

Бројчано је најбогатија група придева са непожељном маркираношћу. Очигледно је да се највећи број ових придева односи на човека, па смо их, у складу са тим, распоредили у тематске групе.

А) Придеви који означавају непожељну људску физичку особину: *баџав* (бангав), *баџав* (хром), *баџав*, *буџав* (буџмаст), *јеџав*, *јобав* (покр. грбав), *јрбав*, *јукав* (који је с гукама, отеблинама), *јушав*, *еџав* [тур. искривљен (о ногама)], *ерав* (разрок), *диџав* (који има врат налик диплома, гушав), *жврџав* (кржљав), *жџембав/жџебав/зџебав/џџебав* (кржљав, неразвијен као жгембе), *жмарав* (жмара – чварак), *жмиџав*, *жоџав* (ситан, слаб, жгоџав), *кеџав* (безуб), *клаџав/кломиџав/клоџав* (клемпав), *климав*, *круџуџав* (дебелкаст), *круџуџав* (дебелкаст), *куџав* (који има велику куљу, трбушаст), *љоџав* (слаб, болешљив), *млеџав* (млоџав, млиџав), *мозуџичав* (који има мозуџице, бубуџице), *мрџав*, *јресмиџав* (погр. дуг и мршав), *рњав* (који има разрезане усне), *роџав*, *салав* (који има сало), *слабуџав*, *ћуџав* (који има мале уши), *херав* (разрок, зрикав), *џоџав* (тал. који цота, ћопав), *чиџав* (који је малих сиса), *чуџав* (који има мале или одсечене, осакаћене уши), *џоџав/џорџав* (мршав, кошчат), *џорав* (сличан џори, мршавој свињи, мршав), *шкџембав* (трбушаст), *шкџобав* (покр. мршав, сувоњав), *шмиџав* (шкиљав), *шкиљав* (жмирав; разрок), *кврџав*, *беџуџав*, *рундав*, *крезав*, *кљакав*, *дежмекав*, *бледикав*, *зрикав*, *жмиркав*, *ћелав*, *наћелав*, *јроћелав*, *јолућелав*, *маџав*, *кржљав*, *чкиљав*, *жџоџав*, *врџав*, *буџав*, *мршуџав*, *сувоњав*, *слабуњав*, *бледуњав*, *здеџав*, *ћоџав*, *жмирав*, *ћорав*, *жмурав*, *ћосав*, *шаниџав*, *јруниџав*, *кљасџав*, *муџав*, *јрћав*, *бубуџичав*.

Б) Придеви који означавају непожељну људску духовну особину: *басрџав* (несигуран), *блеџав* (глуп, блесав), *варав/варукав* (варљив), *вр-*

̑ї̑ликав (несталан, превртљив), ̑рин̑їав (чангризав), зверкав, лоћкав (увенуо, учмао), лоћикав (неотпоран, лоћика – салата), љїав, мр̑ївичав, ̑резав (бојажљив, плашљив), слу̑їав (будаласт), ̑їїїав (спор, неспретан, пипав), хилав (лукав, препреден), хвас̑їав (хвалисав), хулав (пун хуле, погрдан), ̑мољав (који је без енергије, без воље), ̑р̑їав, рђав, чан̑̑ризав/чан̑̑ризав, нећкав, лукав, злобињав, ̑уњав, ̑луїав, ̑уїїав, недо̑їуїав, зверав, блесав, хвалисав, блен̑їав, си̑їничава, сумњичав.

В) Придеви којима се описује непожељно понашање, стање, навике: ̑лавињав (главињати – лутати), ̑њейїав (гњецав), зебљичав (који се лако разбољева), језав (пун језе, страха), кланцав (кланцати – ходати с напором), књезав (кењкав), кукуљав (скукуљен, згурен), крвав, миїав, накрвав, ̑рекрвав, соїїїав (задихан), ћуслав (покр. који је ошишан до коже), хрњав (који има разрезану усну), хриїав/хриїїав (праћен хрипом, ропцем), ̑рвав, чворуїав, ̑њидава, ландава, зврндава, дрндава, чађав, ̑унђав, буђав, квржав, кезав, кмезав, крзав, мрзав, ̑їрзав, сузав, знојав, зебљикав, бодљикав, болешљикав, кењкав, кљокав, шљокав, варкава, шмркава, ̑їрескава, шљискава, мљацкава, ̑њецкава, ̑лачкава, алав, балава, жвалава, килава, ̑њилава, бодљав, кревељав, кркељав, меїиљав, шмокљав, кркљав, дрољав, шей̑їїљав, бауљав, мр̑ївуљав, живуљав, муљав, дрмава, бенава, слинава, мрцинава, рањав, мрцињав, шоњав, крњав, куњав, ̑лачкуњав, луњав¹ (повијен), ̑уњав, шуњав, ̑їрайав, клейав, ̑їейав, шейав, клам̑їав/клем̑їав, шойав, ̑миздрава, ждерава, ̑урав, ̑їей̑урав, кусав, млиїїав, махниїїав, ̑їрейїїав, мр̑їїав, крас̑їав, бљуїїав, ниїиїав, врїиїав, шиїиїав, млохава, клецав, ̑њецава, брецава, ̑рцава, шмрцава, ̑еїуцава, кашљуцава, муцава, ̑ркавичав, језичав, сузичав, бујичав, кашљичав, ̑измичав, ниїиїичав, мољчав, ̑ецава, ̑линцава.

Г) Придеви који означавају неуредност, запуштеност човека: буђав (покр. неочешљан, чупав), барусав (рашчупан), ̑ун̑їїав (изгужван), дрехав (покр. дроњав, одрпан), дрљав (крмељив, неуредан), балеїав, бљузїав, ̑либав (упрљан глибом, блатњав), кушљав (замршен, о човеку замршене косе и браде), скрнав (скрнаван, упрљан, нечист), слиїав (умрљан нечим масним, лепљив), чаїљав (пун чагљева, блатњав), каљуїав, ̑рљуїав, каљужав, флекава, аљкава, дроњкава, ш̑їрокава, крмељав, каљав, брљав, мрљав, ̑рљав, музїав, ̑рей̑рљав, немиришљав, ̑овнава, воњав, дроњав, дрїав, крїав, черуїав, чуїав, мусав, блаїїав, риїїав, ̑рњав, драїав, блаїњав.

Д) Придеви којима се описује непожељан начин говора: врскава (врскати – запињати у говору), јек̑їав (који јечи, јауче), крискава (криска – вриска, дрека), лаїарава (који много лапара, брбљив), ̑иликава (који циличе, који има оштар тон), шушљеїїав (који шушљеће, шушкава), лајав,

блејав, брундав, зврјав, кмекав, дрекав, церекав, крекав, йискав, цикав, уњкав, йискав, врискав, јаукав, кукав, мумлав, муцкав, брбљав, мрмљав, мумљав, чанййрав, блебеййав, йракййав, сикййав, рокййав, хуњкав (који хуњка, говори кроз нос), брбоййав, йрйоуййав, кикоуййав, цвокоуййав, клокоуййав, клоуйоуййав, шййойоуййав, йрохоуййав, хохоуййав, шайййав, јецав, цичав.

Б) Придеви којима се означавају болести: йубав, кркав (који стално кашље, сушичав), мрасав (који има мрасе, оспице), йолуйубав, мренав (који је оболео од мрене), сййрокав/шййирокав (болестан од строке), шйрихињав (заражен трихином), улоуав (који је оболео од улога, костобољан), францав (заражен францом), френуав (болестан од френге, сифилиса), чумаव (заражен чумом), шорав (богињав), рохав (богињав), шуљав (захваћен шуљевима), шайав (оболео од шапа), шууав, йнојав, кашљав, боуињав, чирав, шйифусав, йришййав, йубавичав, йадавичав, брадавичав, кијавичав, врййоулавичав, йљивичав, осйичав, јекййичав, јекфййичав, йришййичав, сушичав.

Е) Придеви којима се означава непожељна особина која није људска: баурав (покр. баура – овца без рогова), жацав (1. који жаца, боцкав, оштар; 2. који се лако вређа), крљав (крњ), медљикав (оштећен медљиком, течношћу биљних ваши), муњав (који се претворио у муњак – о јајету), ојкав (који подсећа на ојкање), йрелав (покварен, о намирницама), рескав (резак, оштар, пискав – о звуку), шйоуиркав (оном. налик на ударање детлића – о звуку), шйрйикав (који је мало трпак, оштар, резак), хабав (похабан), шкрбав [оштећен, искруњен (о зубу)], шукав (који је без рогова), шйруцкав, йрауљав, йужвељав, шкриуав, шљамуав, смежурав, дречав.

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Класификација ексцерпираних придева из *Образној речника* потврђује запажање проф. М. Николића да скоро сви придеви на -ав у српском језику имају непожељно значење и указује на одређене закључке.

1. Највећи број ових лексема односи се на људске особине (посебно физичке), стања и понашање. Преовлађују придеви којима се одређује утисак о човековом изгледу или, чешће, стању или делању. Мање је придева којима се исказују људске духовне особине.

Као и кад се посматрају све лексеме које се односе на живот човека, па и све лексеме у српском језику уопште, много је више придева на -ав који су негативно маркирани од оних који су позитивно маркирани. Од физичких особина посебно се негативно вреднује мршавост, разроност, бубуљичавост. На то указује велики број синонима који означавају те особине. Такође се пажња обраћа и на људе који имају проблеме у ходу, на оне који су неуредни и на оне који говоре на упадљив начин. Од ду-

ховних особина пажњу привлаче нарочито глупост и лицемерје. Један од разлога због којих су многи придеви на -ав негативно маркирани треба тражити у томе што се њима означавају својства човека, а највећи број таквих лексема има непожељно значење, што показују бројна истраживања на материјалу српског и других језика.

2. Важно питање које се овде поставља јесте да ли суфикс -ав, упркос очекивањима да спада у неутралне форманте, уноси у придеве непожељну/негативну маркираност. Одговор на ово питање је степенаст. Први степен. Улога овог суфикса је пре свега трансформациона. Он служи за грађење придева (пре свега) од именица, затим од глагола и, ретко, од других придева. Значење ових придева зависи пре свега од мотивних речи. Тако, захваљујући семантици мотивних речи, придев *љубав* има непожељну конотацију, а придев *блискав* – пожељну. Исто запажа и бугарска лингвисткиња Василка Радева за бугарски језик. Она каже, а ми се слажемо и потврђујемо на српским примерима, да је то очигледно код придева на -ав који потичу од именица које означавају болест: исп. буг. *грипав*, *хремав*, *крастав*, *шугав*, *килав*, *жљтеничав* и срп. *љубав*, *шула*, *јнојав*, *јифусав*, *јришијав*. Међутим, када придеви на -ав означавају боју, запажа В. Радева, они у бугарском језику немају непожељно значење јер је нема ни мотивна реч: исп. буг. *бозав*, *лилав*, *кремав*, *морав*, *кафјав*. У српском језику није тако. Као што смо већ констатовали, придеви *бледичав*, *жутињикав*, *жућелав*, *жућкав*, *жућљав*, *жућљикав*, осим што означавају умањен степен особине (што је потврђено и у бугарском: *жљтеникав*, *червеникав*, *кафеникав*, *синкав*, *сивкав*), носе и компоненту непожељног, па се често употребљавају у контекстима у којима се описује боја коже болесника. Овај случај разилажења бугарског и српског језика у вези са употребом и значењем придева на -ав указује на други степен у развоју употребе суфикса -ав у српском језику, а то је тенденција да се творбене основе са непожељним значењем, по аналогiji, чешће везују за -ав него за -ан у грађењу придева. Као један од резултата тог процеса видимо и чињеницу да чак и стране мотивне речи непожељног значења у обликовању придева „траже” баш суфикс -ав: *ћелав*, *ћојав* итд. Трећи степен, за који можемо рећи да је тек у настајању у српском језику, јесте да бисмо чак и придеве на -ав чије нам је значење непознато протумачили као лексеме са непожељном маркираношћу. Да таква могућност у језику као систему постоји, потврђује именички суфикс -ло. Ни он не спада у суфиксе субјективне оцене, али, када означава човека, има пејоративну семантику. Тако, на пример, *јричало* има непожељну маркираност иако је мотивна реч сасвим неутрална. Ово се одвија под утицајем

именица *стирашило*, *мазало*, *иискарало*, које имају непожељно значење и које побуђују очекивања код говорника српског језика да све именице на *-ло* спадају у пејоративе ако се односе на људе.

3. Из тачке 2 видимо да чести спојеви творбене основе пожељно или непожељно маркираних мотивних речи са неутралним суфиксима могу да изазову тенденцију сталних спајања тако маркираних творбених основа са одређеним суфиксом, тј. да суфикс, наизглед, добија значење субјективне оцене. У ствари – пре би се рекло да ту тенденцију не треба схватити као значењску (семантичку), већ као употребну (прагматичку). Запазили смо још једну склоност придева на *-ав* која би могла бити у вези с описаном склоношћу ка специјализацији употребе суфикса с одређеним типом творбене основе, а то је тежња ономатопејских основа (које убедљиво најчешће служе за именовање неког непожељног покрета или звука) да се везују за суфикс *-ав* у грађењу придева. Већ простим ишчитавањем грађе изнесене у овом раду, запазићемо бројне примере за такве придеве необичне, звучне формалне структуре којима се људи експресивно описују кроз карактеристичне покрете или звукове. Ову склоност придевског суфикса *-ав* да се везује за ономатопејске творбене основе запажамо и у осталим јужнословенским језицима, посебно у словеначком језику.

4. На самом крају, изнећемо и једно занимљиво запажање В. Радеве које се односи на све јужнословенске језике. Придеви на *-ав* типично означавају обиље, опскрбљеност, а циљ настајања деривата често јесте тежња да се обележи оно што одступа од уобичајеног, просечног. Ако се томе дода и склоност да се по том одступању од уобичајеног чешће обележава оно што је изразито негативно од оног што је изразито позитивно, онда је логично очекивати грађење много више придева на *-ав* који означавају негативно одступање од просечног, тј. придева са непожељним значењем. Ово запажање у потпуности важи и за српски језик и сасвим је примењиво у разумевању негативне маркираности скоро свих придева на *-ав* у српском језику.

5. На основу класификације придева на *-ав* у српском језику у 17 тематских група и на основу прегледа релевантне литературе о творби речи у другим јужнословенским језицима, закључујемо да је проф. М. Николић правилно запазио да највећи број придева на *-ав* има непожељну маркираност. Ово важи и за остале јужнословенске језике, што значи да тенденција везивања суфикса *-ав* за творбене основе непожељног значења већ дуго траје. Репертоар ових придева у свим јужнословенским језицима је сличан. Сви они настају од именичких, глаголских и, ретко,

придевских, основа. Те основе су често ономотопејске. Само у бугарском језику има мало придева на -ав, за разлику од осталих јужнословенских језика, у којима је тај творбени модел врло продуктиван.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Zagreb: HAZU, Nakladni zavod Globus.
- Бајец 1952:** A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika II*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Драгићевић 1998:** Р. Драгићевић, „О ономотопејским именицама са суфиксима -аић, -еић, -оић, -уић”, *Јужнословенски филолоџ* LIV, 1998, 121–130.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део: суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Конески 2003:** К. Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Филолошки факултет „Блаже Конески”.
- Радева 2007:** В. Радева, *В света на думите*, структура и значење на производните думи, Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”.

Извори

- Николић:** М. Николић, *Обрајни речник српскога језика*, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Палчић, 2000.
- Речник Матице српске:** *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Скок:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА

I. УВОД. Повод за овај рад јесте једно мало неслагање између проф. Радмила Маројевића и ауторке овог текста. Разлог за неслагање заснован је на различитим теоријским концепцијама које подржавамо, а које се тичу појма *семантичка деривација*.

Кренућемо од примера који је подстакао неспоразум. У питању је тумачење односа између примарног и секундарног значења лексеме *ручица*. У Речнику Матице српске, *ручица* у свом примарном значењу представља **1. дем. и хий. од рука**. – Дјечица се држе за ручице. Значење обележено као **2. а.** гласи: *део њредметиа (њољојривредној, ручној алаџа, њосуђа, оружја и сл.) који се држи или хваџа руком, држак, дршка: ручица плуга, ручица ножа, погонска ручица*.

Р. Маројевић сматра да су *ручица-деминуџив* и *ручица-њредмети* некада припадали истој полисемантичкој структури. Та структура се распала, па су данас *ручица-деминуџив* и *ручица-њредмети* две засебне лексеме у хомонимичном односу. Процес настајања хомонима цепањем некадашње полисемантичке структуре Р. Маројевић (2005: 685–686) назива *семантичком деривацијом* и убраја је у један од начина творбе речи.

Наше мишљење о овој интерпретацији изнели смо у раду Драгићевић (2008): „Ако су *ручица* као мала рука и *ручица* као део предмета у односу хомонимије, онда се поставља питање постоје ли уопште вишезначни деривати. Шта је са значењима **2. б.** и **3** – да ли су и они хомоними? Ни у једном речнику неког словенског језика овај однос није представљен као хомонимијски. Било би необично очекивати да се четири очигледно повезана значења *ручице* представе у Речнику Матице српске као *ручица*¹, *ручица*², *ручица*³ и *ручица*⁴. И многи други деривати субјективне

оцене су вишезначни (исп. нпр. *їлавица: издвојено и заобљено брдо, бреї у каквој равници; врх брда, бреїа, їланине; исїуїчење, неравнина на земљи; кайїишел, їорњи, їроширени део сїуба; цвасїї лойїїасїїої облика.*) Да ли се може рећи да ни њихова значења нису значења, већ посебне лексеме? Друго. Евентуално постојање *ручице*¹ и *ручице*² отвара и сложено питање критеријума хомонимичности. Како доказати да су *ручица*¹ и *ручица*² хомоними? Р. Маројевић то доказује лексемом *їечење*, иако је случај ове лексеме сасвим другачији. Јасно је да су *їечєње* и *їечєње* две лексеме, да је једна постала од друге, али различити акценти доказују да су у питању две лексеме. Оне чак нису ни прави хомоними, већ хомографи.¹ *Ручица*¹ и *ручица*² имају исти акценат, значењски су повезане лексеме, лако се може објаснити настанак *ручице* као дела предмета од *ручице* као мале руке. Па чак и да је *ручица* као део предмета настала деривацијом од именице *рука*, а не полисемијом од деминутивног значења *ручице*, може ли се однос између две *ручице* прогласити хомонимијским? Питање односа полисемије и хомонимије једно је од најсложенијих питања у лексикологији (исп. Драгићевић 2010: 322–324). Чињеница је да распадом неких полисемантичких структура настају хомоними, али да ли је *ручица* пример за то?

Мишљење проф. Р. Маројевића није, међутим, усамљено и базира се на једном од тумачења појма (и термина) *семантичка деривација*. Овај рад посветићемо том појму јер се показује да се његовим осветљавањем фокусирају нека од фундаменталних питања лексичке семантике.

II.1. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА КАО ГЕНЕРАТОР ХОМОНИМИЈЕ. Теоријско полазиште проф. Маројевића утемељено је на схватањима значајних руских лингвиста Л. В. Шчербе, А. А. Потебње и, у потпуности, на размишљањима В. В. Виноградова. Л. В. Шчерба (2009: 16) је 1940. године објавио рад који се сматра првим текстом посвећеним теоријској лексикографији, где је написао да је „неправилно мислити да речи имају више значења: то је формална и чак типографска тачка гледишта. У ствари, има онолико речи колико дата реч има значења (тако су се и штампали стари речници: одредница се понављала онолико пута колико има значења).” Исто мишљење имао је и А. А. Потебња (1958: 15–16), који је

¹ Насупрот именици *їечење*, која се заиста семантички раздвојила у две лексеме, неке друге глаголске именице задржале су значења у оквиру једне полисемантичке структуре. Такав је случај са именицом *їримање*. У Речнику Матице српске она је забележена у четири значења: 1. *їл. им од їримаїи (се).* 2. *дочек, їријем.* 3. *скуй или сасїїанак їозваних особа (обично званичних) у знак їочасїи коїа или чеїа, їријем.* 4. *а. оно шїїо се їрима као зарада или накнада за нешїїо. б. дневни оброк хране или нешїїо друїо шїїо коме їриїада їо їройисима.* Ова значења су очигледно повезана и представљају једну полисемантичку структуру.

сматрао да не постоји вишезначност, већ само истозвучност различитих речи. В. В. Виноградов (1977) је писао о лексичко-семантичком типу творбе речи који се изводи тако што се распадом једне полисемантичке структуре формирају хомоними, као две нове лексеме. Баш на овај начин семантичкој деривацији приступа и проф. Р. Маројевић.

II.2. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА КАО ГЕНЕРАТОР ПОЛИСЕМИЈЕ. Ј. Д. Апресјан (1995: 188–189), међутим, третира семантичку деривацију као генератор полисемије и запажа да је у науци дошло до ревидирања односа према хомонимији (нпр. у радовима О. С. Ахманове), што је утицало на промену приступа према полисемији, деривацији, као и семантичкој деривацији. Новонастале промене у другој половини XX века Ј. Д. Апресјан повезује у два основна приступа. Према првом, полисемија је блиска деривацији и семантички и формално, а према другом, полисемија је блиска деривацији у семантичком смислу, али не и формално.

У истраживаче који полисемију повезују са деривацијом и семантички и формално, Апресјан убраја Џ. Лајонса и, као пример, наводи његово тумачење енглеских глагола *close*, *move*, *split* итд. Сви ови глаголи данас имају и каузативно и некаузативно значење, док су у прошлости, према Лајонсу, некаузативни глаголи имали своје каузативне парњаке у лексикализованом виду. Тако, на пример, наспрам *die* (умреџи) постоји *kill* (убиџи), наспрам *see* (видеџи) постоји *show* (показати) итд. Џ. Лајонс сматра да могућност глагола да развијају каузативна значења представља семантичку промену, али и морфолошку („посредством морфолошког процеса нулте модификације”).

Према Апресјану (1995: 189), Д. Н. Шмељов спада у лингвисте који уочавају семантичку везу између полисемије и деривације, и то у метонимијским преносима. Говорећи о регуларности метонимије, тј. о чињеници да сви чланови једне тематске групе лексема подлежу истом метонимијском моделу (нпр. *Цео њрад/село/варош/крај сјава*), он запажа да је та регуларност карактеристична за деривацију, па овакав процес назива *семантичком деривацијом*. Слично је размишљао и В. Г. Гак, који је запазио да у француском језику често долази до семантичких промена лексема које нису праћене морфолошким, па ову појаву назива *семантичком конверзијом*.

У српској лингвистици на овај начин семантичкој деривацији приступа Ј. Матијашевић (1987), која сматра да се као резултат семантичке деривације добија ново значење лексеме, а не нова лексема.

Дакле, на крају овог одељка закључујемо да су неки лингвисти посматрали семантичку деривацију као семантички процес унутар једне

лексеме који доводи до настајања а) нове лексеме/хомонима (исп. В. В. Виноградов, Р. Маројевић) или б) новог значења у оквиру једне полисемантичке структуре (исп. Ј. Д. Апресјан, Ј. Матијашевић).

III. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА КАО ВЕЗА ПОЛИСЕМИЈЕ И ДЕРИВАЦИЈЕ. Испитујући семантичку деривацију као генератор полисемије, примећено је да је тај однос сложен и да о њему можемо говорити бар на два начина. С једне стране, као резултат семантичке деривације настају нова значења (тј. полисемија је резултат семантичке деривације) и, с друге стране, полисемија и деривација су сродни процеси који су засновани на сличним принципима и дају сличне резултате.

Ј. Д. Апресјан (1995: 189) уочава аналогiju између деривације и полисемије која се огледа у сличним појавама које карактеришу оба процеса, а то су регуларност – нерегуларност, продуктивност – непродуктивност итд. Ј. Д. Апресјан показује на бројним примерима продуктивне и непродуктивне типове регуларне полисемије, која се постиже углавном метонимијом, а у ретким случајевима и метафором.

У српској лингвистици је на сличан начин размишљала Д. Гортан Премк (2004: 136–139). Она употребљава заједнички термин за полисемију и деривацију, а то је *семантичко варирање*. Употребом заједничког термина (термина хиперонима) за ове две појаве Д. Гортан Премк наглашава сличност у њиховом функционисању. „Полисемија (семантичка деривација) је семантичко варирање у оквиру једне лексеме [...] Деривација (семантичко-морфолошка деривација) је семантичко варирање између двеју лексема” (Гортан Премк 2004: 137). Д. Гортан Премк наводи као пример чињеницу да као што *глава* може да се односи на главу човека и главу животиње, тако, у даљем варирању, дериват *главоња* (онај који има велику главу) може да се односи и на човека и на животињу (*глава дечака* и *глава мачора* : *главоња дечак* и *главоња мачак*). Према Д. Гортан Премк (2004: 138–139), „регуларност је семантичког варирања истовремено – несумњива и вероватна. Несумњива је што се семасиолошких процеса тиче; они су исти и у полисемији и у деривацији. Ови се процеси у оба типа варирања заснивају на платисемији, метонимији, синегдохи и метафори. Несумњива је регуларност и што се резултата ових процеса тиче; и у једноме и у другоме варирању резултат је нова лексичка јединица, у полисемији – ново значење исте лексеме, у деривацији – нова лексема добијена од старе, полазне, и каквог творбеног форманта. Вероватна је што се тиче могућности прогнозе циљне, секундарне лексичке јединице, оне која се добија као резултат семантичког варирања.”

IV. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА КАО ВЕЗА СИНХРОНИЈСКИХ И ДИЈАХРОНИЈСКИХ СЕМАНТИЧКИХ ПРОЦЕСА. Према А. Зализњак (2001: 16), синхронијски однос међу различитим значењима вишезначне речи и однос између изворног и добијеног значења у дијахронијској перспективи представљају две стране исте појаве. Ово су запазили и О. Н. Трубачов, В. В. Виноградов, Н. И. Толстој и многи други. Један од важних појмова у вези с овом појавом јесте појам *семантичка паралела*, а то је факт аналошког семантичког развоја лексеме с тим истим значењем у другом језику. Термин се користи у етимологији, често као аргумент у корист претпостављене семантичке везе међу језичким јединицама. А. Зализњак наводи пример руског придева *наглый*, који Трубачов изводи из словенског корена *nag-* (*īo*), имајући у виду дијалекатско значење *чисѿ*, *йрави* и то поткрепљује чињеницом да у немачком језику *bar* (*īo*) и *bargeld* (*чисѿ*, *йрави*) имају исти корен.

У наставку свог рада, А. Зализњак предлаже *Каталој семантичких деривација*, чији би циљ био да опишу регуларне семантичке измене за потребе даљих типолошких истраживања. Циљ је инвентаризација, а не класификација, наглашава А. Зализњак. Она констатује да идеја о таквом каталогу није нова и да је још 1964. године О. Н. Трубачов предлагао *Словарь семантических переходов*. Кључно теоријско питање у вези са оваквим подухватом јесте *скала измене*, која у различитим примерима може бити мања или већа. Зато је А. Зализњак поставила неке критеријуме: различитим значењима сматраће се она за које постоје синоними у виду једне речи; најудаљенија значења су у односу хомонимије.

Јединица каталога јесте *семантичка деривација*. Она се схвата као двострана појава, тј. јединица која има план садржаја и план израза. Прво се наводи лексички пар који је повезан односом семантичке деривације ($a \leftrightarrow b$), а затим реализације дате семантичке трансформације, тј. списак речи у којима је он реализован (синхронијски и дијахронијски). Као пример навешћемо обраду једне јединице, тј. једне семантичке деривације из Каталога, а то је семантичка деривација *плохой* (*лош*) $\leftrightarrow$ *злой* (*йакостѿан*, *љуйѿ*) (исп. Зализњак 2001: 17).

Нпр. *плохой* $\leftrightarrow$ *злой*
 русск. *зло* ('плохое'); *злой* ('злой')
 нем. *das Böse* ('зло' = 'плохое'); *böse* ('злой')
 итал. *cattivo* ('плохой'; 'злой')
 франц. *mauvais* ('плохой'; 'злой')
 исп. *malo* ('плохой'; 'злой').

Ако није у потпуности јасан смер семантичке деривације, тј. податак о томе које је значење старије, онда се, као у наведеном примеру, приказује двосмерна стрелица, а ако је процес јасан, онда се стрелицом указује на чињеницу које је значење изворно, а које је настало као резултат семантичке деривације. Међутим, утврђивање смера стрелице представља велики проблем. Ево примера (А. Зализњак 2001: 18), ‘быстро передвигаться’ (*брзо се крећашћи*) ↔ ‘течь’ (*ићећи*):

‘быстро передвигаться’ ↔ ‘течь’

др.-руск. *течи* ‘быстро передвигаться’, ‘течь’

руск. *течь* ‘течь’, ‘плавно передвигаться’

Ср. *стечение народа (обстоятельств), наутек; течение времени, скоротечный, быстroteкущий, текущий момент.*

А. Зализњак коментарише да је из угла савременог језика у овом примеру дошло до метафоричке употребе глагола *ићећи* и да је процес ишао у овом смеру: $a \leftarrow b$, а историјски (тј. реално) процес је ишао у обрнутом смеру $a \rightarrow b$, дошло је до спецификације (сужавања) значења. А. Зализњак наводи и бројне друге проблеме, који се могу претпоставити у изради једног оваквог каталога, а посебну пажњу посвећује проблему семантичког калкирања, које може да поквари слику реалних, регуларних семантичких деривација, које су настајале као резултат покретања унутрашњих језичких механизма.

Приступ семантичкој деривацији Ане Зализњак, који се заснива на уочавању блискости синхронијских и дијахронијских творбено-семантичких процеса, као и семантичких процеса у различитим језицима заступа и Зузана Тополињска и у неколико својих радова последњих година истражује семантичку деривацију на различитим примерима у више словенских језика. „Процес семантичке деривације”, каже З. Тополињска (у штампи), „разумем као трансфер значења једне лексеме на другу, што се на површини испољава као формална деривација, тј. као рађање нове лексеме која представља дериват лексеме-даваоца. Значи, формално гледано, процес се одвија у оквиру деривационог гнезда, а његова је функција ширење одређених семантичких компоненти у датом гнезду.” У неким радовима, З. Тополињска анализира творбено-семантичке процесе у основи семантичке деривације, а у неким истраживањима фокус ставља на резултате семантичких процеса до којих је дошло под утицајем одређених процеса.

V. РАЗМАТРАЊЕ ИЗЛОЖЕНИХ ПРИСТУПА И ЗАКЉУЧАК. Кроз овај најкраћи преглед приступа семантичкој деривацији, кроз различите де-

финиције и критеријуме за њено разумевање, изложили смо и нека од фундаменталних питања лексикологије.

Прво смо изложили она схватања која семантичку деривацију дефинишу као процес унутар једне лексеме. Захваљујући активности неких семантичких компонената, унутар лексеме настаје нови лексички резултат – неки аутори тај резултат тумаче као ново значење (резултат полисемије), а други га схватају као нову лексему (хомоним). Ова два погледа нису тек две нијансе истог виђења семантичке деривације, већ су у питању два приступа полисемији и хомонимији и граници међу њима. Сматрамо да се хомонимији не може приступати као појави која настаје системски, активношћу семантичких компонената лексеме. Ако постоји значењска веза између два семантичка садржаја, не може се говорити о хомонимији. У потпуности прихватамо оцену Д. Гортан Премк (2004: 150) да хомонимија није системска појава, да је она само факат у лексичком систему и да представља „само могућност постојања двају или више диверзних семантичких садржаја у формално, по спољашњем изгледу, истоме облику.” Ако бисмо прихватили идеју да *ручица* (мала рука) и *ручица* (предмет) спадају у хомониме, онда бисмо практично укинули полисемију, која је један од најважнијих покретача свих процеса у лексичком систему. Ипак, сматрамо корисним и важним стално преиспитивање и разматрање границе између полисемије и хомонимије, јер не треба сметнути с ума ни чињеницу да у неким случајевима хомонимија заиста настаје распадом некадашњих полисемантичких структура, али о тој појави можемо говорити само у оним ретким случајевима када између два семантичка садржаја нема никакве семантичке повезаности из угла савременог језика.²

Изложили смо и она схватања семантичке деривације која подразумевају уочавање паралела у семантичком понашању између две лексеме. Изнели смо размишљање да проста реч и њен дериват развијају полисемантичку структуру по истом моделу, као и став да синхронијски однос међу различитим значењима вишезначне речи и однос између изворног и добијеног значења у дијахронијској перспективи представљају два лица исте појаве. И овакви приступи семантичкој деривацији драгоцени су јер у први план износе важне појаве које одржавају лексик

² Тако су, на пример, лексеме *конац*¹ (*нић, жица, влакно*), *конац*² (*завршни, последњи њренућак некој временској њериода*) и *конац*³ (*ілежањ, чланак*) повезани истим индоевропским кореном **kep-* са општим значењем *потикања*, порекла и настале су распадом некадашње полисемантичке структуре, али из угла савременог српског језика међу њима не постоји никаква семантичка веза (исп. Гортан Премк 2004: 152).

једног језика као систем, а то су законитости регуларности, аналогije, продуктивности итд. Износећи неке поставке о семантичкој деривацији, имали смо прилику да нагласимо значај, на пример, *регуларности* за успостављање везе између полисемије и деривације, између синхрониских и дијахрониских семантичких процеса, као и између семантичких процеса у лексичким системима различитих језика.

Наша намера није да се опредељујемо за један одређени приступ семантичкој деривацији, већ да укажемо на необично важне закључке о организацији лексичког система који произлазе из различитих приступа семантичкој деривацији.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995:** Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика*. Синонимические средства языка. Избранные труды, том I, Москва: Языки русской культуры, Восточная литература, РАН.
- Виноградов 1977:** В. В. Виноградов, „Основные типы лексических значений слова”, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва: Наука, 162–189.
- Гортан Премк 2004:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичкој сисџема у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2008:** Р. Драгићевић, „Творбени и семантички статус једног значења именица типа *ручица*, *Српски језик* XIII/1–2, 2008, 203–215.
- Драгићевић 2010:** Р. Драгићевић, *Лексиколоија српској језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Зализњак 2001:** А. А. Зализняк, „Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект *Каталога семантических переходов*”, *Вопросы языкознания* № 2, 13–25.
- Маројевић 2005:** Р. Маројевић, „Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1)”, *Српски језик* X/1–2, 685–780.
- Матијашевић 1987:** Ј. Матијашевић, „Око неких питања у творби речи”, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане*, 16/1, 109–119.
- Потебња 1958:** А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, I–II, Москва: Учпедгиз.
- Тополињска 2018:** З. Тополињска, „Термална обработка на храна: полски-македонски (лингвистичко претставување)”, *Језик као зајис кулџуре у ејнолошкој и линџивистичкој анализи на релацији Србија–Македонија*, главни и одговорни уредници П. Пипер и М. Марковић, Београд: САНУ, МАНУ, 15–27.
- Тратникова 2015:** А. В. Тратникова, „Понятие семантической деривации”, *Актуальные вопросы филологических наук: материалы III Междунар. Науч. Конф.* (г. Казань, октябрь 2015 г.), Казань: Бук.

Шчерба 2009: Л. В. Щерба, „Опыт общей теории лексикографии”, *Лексикография русского языка*, составители: Л. А. Ивашко, И. С. Лутовинова, Д. М. Поцепня, М. А. Тарасова, Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 5–25 (рад је прештампан из неколико ранијих издања).

ИЗБОР

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

III. Лексика у огледалу семантике

О МОГУЋИМ ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА СЕМАНТИЧКОГ ОДНОСА ПРИДЕВА ГРД И ГОРД

1. Предмет овог рада је семантички однос придева *īrd* и *īord* у српском језику. Придев *īrd* је српски, а *īord* је руски придев примљен у српски језик у XVIII веку (Речник ЈАЗУ: [III] 398–399). Обе лексеме потичу од прасловенског придева *gъrdъ* (Скок 1971: 613). У осталим словенским језицима овај придев дао је рефлексе углавном са руским значењем на словенском северу и српским значењем на словенском југу. Изузетак је старословенски језик у коме је придев *grъdъ* преузео руско значење. Исп. О. Н. Трубачев (1963: 206–207) „болг. диал. *гърдъ*, *grъдъ*, прилаг. *страшный*, *безобразный*, *плохой*, макед. *грд* – *уродливый*, *безобразный*, сербохорв. *грд* прилаг. *страшный*, *безобразный*, словен. *grd*, *grda*, прилаг. *гадкий*, *безобразный*, *противный*” према „ст.-слав. *grъdъ*, *-и* – *гордый*, *заносчивый*, *величественный*, *страшный*, чеш. *hrdý*, прилаг. *гордый*, *высокомерный*, *величественный*, в.-луж. *hordy* – *гордый*, *великопный*, н.-луж. *gjardy* – *гордый*, *роскошный*, *благородный*, русск. *гордый*, *-ая*, *-ое* – *сохраняющий* свое достоинство; *величественный*, *величавый*, *высокомерный*, *спесивый*, укр. *гордый*, *-а*, *-е* *гордый*, *спесивый*, *надменный*, *величественный*, блр. *горды* – *гордый*, *надменный*”. Исто показује и Е. Бернекер (1908–1913: 370).

Одлучили смо се за анализу ових придева због тога што је формално, структурно одвајање лексеме *īrd* од *īord* прозирно, етимолошки јасно, док осамостаљивање семантичких садржаја ових лексема и њихов данашњи семантички статус у нашем језику допушта неколико различитих интерпретација.

2. Суштина проблема је у томе што се међулексемски семантички односи најрепрезентативније одсликавају и испитују у међусобном кон-

такту примарних семантичких реализација лексема. Међутим, примарна значења лексема *īrd* и *īord*, изгледа, није лако одредити. То закључујемо на основу више или мање различитих дефиниција примарних значења ових лексема у нашим речницима. Лексикографска неслагања су повод за писање овог рада. Различит приступ примарним значењима подразумева и различиту интерпретацију односа између ових лексема.

3.1. Прво могуће тумачење заснива се на синхронијском приступу примарним семантичким реализацијама лексема *īrd* и *īord*, утемељеном на данашњем језичком осећању.¹ По овом критеријуму, лексема *īrd* значи *ружан*; *наказан*, а лексема *īord* значи *јоносан*, *достојанствен*. *Грд* је, према томе, физичка, негативна особина, а *īord* је позитивна, духовна особина, бар је као такву осећају многи говорници.²

3.2. Настанак различитих семема³ придева *īrd* и *īord* могао би се, ако прихватимо ова значења као примарна, објаснити енантисемијом.⁴ Дакле, унутар полисемантичке структуре придева *gr̥dъ*, вероватно још у прасловенском језику, развила су се супротна значења. Супротност се састоји у томе што у једној семеми имамо негативну физичку особину, која имплицитно подразумева, у мањој или у већој мери, елеменат духовне нагрђености (исп. *Церио се їрдно и злобно їрдни слуїа, ухватиивши за рамена лијеју жену*),⁵ а у другој имамо позитивну, духовну особину, која имплицитно подразумева физичку лепоту, а она, опет, произилази из величанствености, узвишености (исп. *їорди лик* у примеру *А лик јој їорди сјајем кристїала / Поносно у ноћ млјечну се кочи*).⁶

¹ Данашње језичко осећање проверили смо малом анкетом коју смо спровели међу говорницима српског језика, Београђанима, који имају између 25 и 35 година.

² Наведено значење лексеме *īrd* обрађено је у Речнику САНУ (*Речник срѣскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности) тек у тачки 5. а., а у Речнику Матице српске (*Речник срѣскохрватској књижевној језика* Матице српске) у другој тачки са квалификатором покр., док је значење лексеме *īord* о коме овде говоримо, у Речнику САНУ обрађено као примарно, док у Речнику МС уопште није обрађено. Оваква обрада нас је, наравно, изненаладила.

³ Термин семема у овом раду ће се употребљавати са значењем – семантички садржај реализоване лексеме. Исп. Д. Гортан Премк (1997: 36).

⁴ Енантисемија је способност лексеме да развије антонимски супротстављена значења унутар своје полисемантичке структуре (исп. *їозајмиїи* – дати некоме нешто и *їозајмиїи* – узети од некога нешто). Исп. Новиков 1973, Иванова 1982. И у несловенским језицима има примера за енантисемију. Л. Згуста (1991: 75–76) даје примере из арапског језика у којем реч *ašga* може значити *весео* и *шужан*, *sadfātun* означава *свеїло* и *їаму*, *bāna* може да значи *їојавио се* и *несїао је*.

⁵ Сви примери уз које не стоји извор преузети су из Речника САНУ.

⁶ Да се придевом *īord* означава позитивна особина у многим нашим крајевима, показује и врло популарно и често женско име *Гордана*. За ово име М. Грковић (1977: 237) каже да је грчког

Специфичност овог лексичког односа у поређењу са типичном енантиосемијом јесте у формалном раздвајању ових супротстављених значења у двама лексемама истог прасловенског порекла. Овако добије-не лексеме сличног формалног састава и бројних заједничких сема нижег ранга можемо сврстати у парониме. Ова енантиосемија није типична ни по томе што се између супротстављених значења, са синхронијског становишта, не успоставља права антонимија, већ неправда или квази-антонимија, бар према нашем схватању антонимије (Марковић 1994: 209–218). Квазиантонимичност се састоји у несиметричној супротности примарних значења. Придев *йорд*, и поред имплицитних сема, није синоним придева *лей*, а самим тим ни антоним придева *йрд*, нити је придев *йрд* прави антоним придева *йорд*. Неприхватањем правог антонимичног односа између ових лексема, не споримо њихову семантичку супротстављеност, већ наглашавамо да свака супротност не мора бити антонимична.

4.1. Однос семема *йрд* : *йорд* може се тумачити и другачије. Наши речници (Речник МС и Речник САНУ) наводе да *йрд* значи исто што и *йрдан* и као прво и основно значење ове лексеме наводе *који је изузетно великих димензија, ојроман* (исп. *Али се од један йуџи йрже, видећи на сџољу йрдну, црвенкасџу, масну мрљу*). Можда се семема придева *йорд* развила и осамосталила од наведене семеме коју у савременом језику имамо код придева *йрд* трансформацијом семе *велик* у *висок* – *који се високо уздиже, висок; величансџивен*⁷ (исп. *Љубе слободу лудо... као орли йорде висине*).

4.2. У овом случају однос значења, семема *йрд* : *йорд* могли бисмо објаснити процесом платисемије (широкозначности).⁸ На то упућују сва

порекла, а да „народ ово име везује за придев *йорд*, па је због тога у новије време у групи најчешћих имена”. М. Грковић бележи још и *Гордијана, Горда, Горданка, Гордена, Горденка, Гордијана, Гординка, Гордица*. По угледу на женско име *Гордана* настала су и нека мушка имена *Гордан, Горданко, Гордијан, Гордин, Гордислав, Гордо* (ibid: 66).

⁷ Ово значење обрађено је у Речнику САНУ у тачки 3. а. са квалификатором фиг., а у Речнику МС у тачки б. са ознаком песн.

⁸ „Платисемија је широкозначност, способност примарне (просте, неизведене) лексеме да у својој номинационој реализацији (нагласимо, увек су у питању номинациона, основна значења) именује два веома слична појма, референта”, нпр. лексема *глава* у својој примарној семантичкој реализацији означава и главу човека и главу животиње (Гортан Премк 1997: 60). Издвојићемо и придев *велик*, који је, између осталих примера, послужио И. Грицкат (1967: 224) да илуструје платисемију. „Немогуће је утврдити да је придев *велик* м о р а о некада да означава просторну величину па се тек после претворио и у ознаку за нематеријалне димензије. У Речнику САНУ придев *велик* има у 14 тачака укупно 29 придевски дефинисаних значења, од којих ни једно није обележено као фигуративно, што је и сасвим исправно; сва значења.... у

значења лексеме *їрд* под тачком 1. у Речнику САНУ. Значења 1. б., 1. в., 1. г. настала су платисемијом према значењу 1. а. Исп. 1. б. *који се истїиче мноїобројношїу или великом количином: їолики їрдни свейї. 1. в. врло снажан, јак: їрдан їлас. 1. г. који се истїиче стїейеном, инїензиїейїом, їежак: їрдна нейїрилика*. Сва ова значења подразумевају изражени степен неког својства, као што су количина, јачина и др. Можда је и изражени степен висине спадао у ову групу значења. Затим се, можда, ово значење одвојило и потпало под данашњи семантички садржај лексеме *їорд* у руском језику. Она је, затим, метафором формирала своју полисемантичку структуру, која се базира на изразито позитивном вредновању висине, па отуда *величанстївен*, па *силан*, *моћан*. Значења су се даље развијала уз додавање одређених сема, па је *їорд* и онај *који је свестїан своје вредностїи* (Речник САНУ), а преко тога и *охол*, *сујетїан*, *надмен* (Речник САНУ).

5.1. Могуће је још једно тумачење односа семема *їрд* : *їорд*. На то нас упућује П. Скок (1971: 613) који под одредницом *їрд* наводи и ово: „*sveslav. i praslav. gьrdь 1. ohol (samo u knjigama pisanim crkvenim jezikom),*^[9] 2. *strašan (u dubrovačkih pisaca), 3. izobličen, neprikladan, neugodan, ružan (danas općenito)*”. Исти распоред значења наводи се за придев *їрд* и у Речнику ЈАЗУ, уз напомену дату уз примарно значење да је оно најстарије и прасловенско. То значи да се придевом *gьrdь* примарно означавала негативна духовна особина, што даље значи да семема садашњих придева *їорд* и *їрд* нису биле семантички супротстављене (исп. *Он је їорд и нейїристїуїачан*).

5.2. Могуће је да се семема данашњег придева *їорд* развила у процесу формалног осамостаљивања овако схваћеног примарног значења прасловенске лексеме *gьrdь* цепањем њеног значењског система. Ово је, иначе, чест начин добијања хомонима (Гортан Премк 1997: 150–156, Риђановић 1988: 293–297). Затим се, преко значења *охол*, развио и остатак семантичког система садашње лексеме *їорд*.

ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира.” Овај пример показује да И. Грицкат, за разлику од Д. Гортан Премк, не везује платисемију само за примарно значење лексеме.

⁹ Да се придевом *їорд* може означавати и негативна духовна особина показују и речници савременог српског језика. То нарочито потврђује Речник МС, у коме је ово значење дато као примарна семантичка реализација лексеме *їорд*: *охол; надмен, нейїристїуїачан; їиносан*. У Речнику САНУ ово значење обрађено је у тачки 2. На овој особини базирају се имена *Грдан, Грданац, Грде, Грдеша, Грдман, Грдо, Грдоман, Грдомил, Грдоња, Грдош, Грдус*, као и женска имена *Грда и Грдана*, која наводимо према М. Грковић (1977: 68, 238).

6. Ево како бисмо табеларно приказали сва три тумачења о којима смо говорили.

	<i>гърдѣ</i>		семантички однос
	грд	гoрд	
1. тумачење	који је ружан, наказан	који је поносан, достојанствен	енантиосемија
2. тумачење	који је великих ди- мензија, оџроман	који се високо уздиже; висок	латисемија
3. тумачење	који је охол, сујетан, надмен	који је охол, сујетан, надмен	осамостаљивање примарног значења лек- семе <i>гърдѣ</i>

Дакле, у сва три случаја, настанак различитих семантичких садржаја, семема етимолошки истих лексема *грд* и *гoрд* објашњавамо семантичким осамостаљивањем једног од значења придева *гърдѣ*. По првом и другом тумачењу руски придев *гoрд* развијао се захваљујући осамостаљивању једног од секундарних значења придева *гърдѣ*, а по трећем тумачењу осамосталило се основно значење. Око оваквог значења развио се остатак полисемантичке структуре придева *гoрд*.¹⁰

7. И сва три образложења валидна су са становишта уобичајених лексичких процеса. За сва три случаја можемо наводити још примера.

7.1. Енантиосемија често доводи до отцепљења једног од значења и формирања нове лексеме са сличним морфолошким саставом. Дешавало се да се енантиосемија развија у оквиру истог прасловенског корена од којег се, затим, добијају две лексеме додавањем два различита суфикса. Лексеме *ѡдан* и *ѡздав* истог су порекла (*gad* је превојем прешло у *gyzd-*). *Диваљ* и *диван* воде порекло од прасловенске речи *див* (чудо). *Покреѡљив* и *круѡи* воде порекло од прасловенског глагола *креѡѡиѡи се* (придев *круѡи* је настао превојем).¹¹ Ови примери нам још једном потврђују велику семантичку блискост антонима, јер да те блискости нема, енантиосемија не би била могућа. Очигледно је и то да заједничко порекло лексема *грд* и *гoрд* није никакав изузетак, и да однос између ових лексема можемо објашњавати енантиосемијом унутар лексеме *гърдѣ*.

¹⁰ Јасно је да наша три тумачења нису једина тумачења којима се однос између испитиваних придева може објашњавати. Тако нас, на пример, подаци из речника М. Фасмера (1964: 440) могу, можда, упутити ка још једној интерпретацији. У овом речнику се за придев *гордый*, стсл. *гърдѣ*, као највероватнија етимолошка смерница даје лат. *gurdus* „тупой, глупый”.

¹¹ Сви примери су из речника П. Скока.

7.2. Платисемија је, такође, уобичајена чињеница лексичког система. Платисемијом се, на пример, објашњавају различита значења лексеме *ићи*. „Нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некада значити само ход помоћу ногу, а да је казивање као 'иду дани' нека врста пренесене представе о ходу на персонифицирано 'дан'. *Ићи* је највероватније имало првобитно широко значење самоиницијативног или самониклог кретања” (Грицкат 1967: 224). На сличан начин развијала су се значења лексеме *гърдѣ*, с тим што се у односу на ширење значења глагола *ићи* или придева *велик* уз нека значења лексеме *гърдѣ* везивала и позитивна конотација. Тако је могло настати и значење *који се високо уздиже, висок*, које је затим постало једно од значења лексеме *іорд*. Развој полисемантичке структуре ове новодобијене лексеме већ смо објаснили.

Дакле, и платисемија је регуларан пут којим се може објаснити однос *ірѣ* : *іорд*.

7.3. И трећа наведена теза теоријски је могућа. Једно се значење из полисемантичке структуре неке лексеме може одвојити, а затим развити око себе нов систем значења. Лексеме *сенка* и *сијајџи* имају исти, некада заједнички, корен. *Коса* (на глави), *коса* (падина) и *коса* (алатка) имају заједничко порекло.¹² Некадашња заједничка полисемантичка структура лексеме *коса* се распала, и значења су се слободно самостално развијала. Пошто је фонетски облик овако добијених лексема остао непромењен, дакле, исти за све, називамо их хомонимима и као хомоними се обележавају у речницима савременог језика – степеновањем.

8. Како је заправо текао процес добијања различитих семема лексема *ірѣ* и *іорд* тешко је рећи. Ствари би биле јасније када бисмо са сигурношћу могли да утврдимо примарна значења ових лексема. Прву хипотезу могли бисмо да прихватимо ако бисмо утврдили да је основно значење лексеме *гърдѣ* – *који је ружан*. На то нас упућује и П. Скок (1971: 543), јер под одредницом *іад*, објашњавајући да је у словенским језицима *gad* превојем прешло у *gyzdѣ*, он каже и следеће: „To protivno značenje razvilo se kao u *gord* 'ponosit' prema *grd* 'gadan'”.

Друго објашњење прихватили бисмо ако је с правом у Речнику САНУ и Речнику МС изједначено *ірѣ* са *ірѣдан*, и као примарно значење ових лексема правилно наведено *који је изузетно великих димензија, оћроман*.

А трећу хипотезу прихватили бисмо ако је у време одвајања семема лексема *іорд* и *ірѣ* основно значење придева *гърдѣ* било *охол*. Ова хипотеза се аутору ових редова чини највероватнијом. Потврђује је Реч-

¹² Примери су преузети од Гортан Премк (1997: 63, 149).

ник ЈАЗУ, у коме уз придев *горд* стоји: „Mnogi pisci već od prošloga vijeka upotrebljavaju ovu riječ sa značenjem: oho, ponosit”. Дакле, у осамнаестом веку код нас је гордост била негативна особина. А била је таква у дубљој прошлости и у руском језику из кога је преузета.¹³ У прилог овој хипотези иде и већ наведена чињеница коју износи Трубочев (1963: 206) да је у старословенском језику овај придев имао руско значење. А из свега овога може се закључити да је придев *gъrdъ* у прасловенском заиста означавао негативну духовну особину.

Ова мала историјско-семантичка анализа показује колико је тешко анализирати семантичке процесе, ако не знамо притом примарна значења лексема о којима говоримо. Примарне семантичке реализације су тачке ослонаца у лексичкој анализи, и ако их не узмемо у обзир, може нам се догодити да изгубимо компас у истраживању.

ЛИТЕРАТУРА

- Бернекер 1908–1913:** Е. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Гортан Премк 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој система у срјскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат 1967:** И. Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик* XVI, 217–235.
- Грковић 1977:** М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Згуста 1991:** L. Zgusta, *Priručnik leksikografije*, D. Šipka (prev.), Sarajevo: Svjetlost.
- Иванова 1982:** В. А. Иванова, *Антонимия в системе языка*, Кишинев.
- Марковић 1994:** Р. Марковић, „О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица”, *Јужнословенски филолој* L, 209–218.
- Новиков 1973:** Л. А. Новиков, *Антонимия в русском языке*, Москва.
- Риђановић 1988:** М. Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo: M. Riđanović.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РСМ:** *Речник срјскохрватској књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РРЈ:** *Словарь русского языка XI–XVII века*, Москва: Академия наук СССР, 1977.
- РСАНУ:** *Речник срјскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: САНУ, 1959–.
- Скок 1971–1974:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- Трубочев 1963:** О. Н. Трубочев, *Этимологический словарь славянских языков*, Москва: Проспект. Пробные статьи.
- Фасмер 1964:** М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Прогресс.

¹³ Ево како значења лексеме *гордый* бележи *Словарь русского языка XI–XVII века*: 1. надменный, высокомерный 2. дерзкий 3. грозный, страшный, жестокий.

О ЗНАЧЕЊСКОЈ ПОДСПЕЦИФИКОВАНОСТИ НА ПРИМЕРУ ЛЕКСЕМЕ ОСНОВА

1. Полазиште и инспирацију за овај рад пронашли смо у истраживању Милке Ивић о значењској подспецификованости лексеме *сѣвар* (Ивић 2005: 73–81). Ауторка истиче да главну заслугу за усмеравање пажње меродавних на проблем значењске подспецификованости (енгл. *semantic underspecification*) има Џ. Пустејовски (J. Pustejovsky). Како оцењује Милка Ивић, он је први продубљеније размотрио чињеницу да у многим језицима постоје појединачне лексеме које се појављују у упадљиво различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том су свакоме од њих, у значењском погледу, на одговарајући начин прилагођене. Таква прилагодљивост ових јединица проиходи из њихове недовољно специфичне значењске природе, због које их је и почео називати *семантички подспецификованим лексемама*. Милка Ивић је запазила да именица *сѣвар* својим семантичко-синтаксичким понашањем на најтипичнији начин егземплификује семантичку подспецификованост. Ова лексема се може односити и на конкретне предмете који су померљиви с места (нпр. *Донела ми је разне сѣвари*) и на апстрактне појаве (нпр. *Исѣричала ми је разне сѣвари*). М. Ивић (2005: 76) констатује да је „*сѣвар* као врста речи именица, али таква чије је лексичко значење довољно широко, уопштено, да по себи не представља препреку околином свођењу те именице на парипрономен, а, кад се то догоди, она ступа у својеврсну корелацију или (1) са којом од анафорско-демонстративних заменица или (2) са заменицом *нешѣо*.”

2. Именицама са уопштеном, неодређеном семантиком бавили су се у српској лингвистици (свако на свој начин и са различитим циљем) и М. Дешић (1990), В. Петровић (1994), Е. Фекете (2002).

Пажњу М. Дешића (1990: 9) привлаче речи са више значења која су повезана једним општим, широким значењем које се конкретизује само у контексту. Тако су, скоро сва значења именице *кора* повезана општим значењем *омоџач*, које се различито конкретизује (нпр. *љуска јајейџа* или *оклой корња-че*). За кору на неким предметима не постоји специфичнији назив, па се она дефинише као *омоџач око сџабла дрвейџа, сџољашињи, џџврђи део хлеба* итд.

В. Петровић (1994: 443) пише о могућим функцијама именице *чињеница* у реченици и запажа да је „њена употреба уопште везана по правилу за неиспустиви детерминатор, што важи и за друге именице апстрактне семантике у нашем језику”, јер се количина семантичке обавести коју оне носе приближава нултој вредности.

Е. Фекете (2002: 65–66) примећује да реч *сџвар*, захваљујући својој општости, универзалности и неконкретности, представља неку врсту цокера у језику. „Таквих речи-цокера има у нашем језику још; у сличној употреби су и речи као: *џиџање* (национално *џиџање*, *џолиџичко џиџање*, *женско џиџање*, *џиџање надлежностџи*, *џиџање инвестџиција*, *џоруђе џиџање*, *џекуђа џиџања* итд.), затим реч *џредмеџ* (*џредмеџ исмевања*, *џредмеџ љубави*, *судски џредмеџ*, *џредмеџ за размџшљање* итд.), па именица *џроблем* (у скоро синонимичној паралели с именицом *џиџање*).” Е. Фекете у овакву лексику убраја и именице као што су *живоџиња* или *биђе* и констатује да су оне „производ интелектуалне перцепције и апстракције (*живоџиња*, рецимо, као отелотворење нечег одређеног, ван конкретне реализације не постоји), тј. такве речи не означавају никакав конкретни ентитет, већ само номенклатурну информацију о појму. С обзиром на такву своју семантику, овакве лексеме имају широко обухватно поље.”

3. Ако узмемо у обзир лексеме о чијој су широкој и неодређеној семантици писали наведени аутори, можемо запазити велику разновродност семантички подспецификоване лексике, као и различите нивое подспецификованости. Тако су, на пример, *живоџиња* и *биђе* лексеме које илуструју различит ниво уопштености на истој вертикалној појмовној равни, али на различитим хоризонталним равнима, јер је *биђе* уопштенији појам (па самим тим и семантички неодређенија лексема) од *живоџиње*. Лексема *сџвар* спада у оне које имају најширу семантику у српском језику за разлику од лексеме *џиџање* или *чињеница*. Оне имају семантички одређено примарно значење које се, међутим, може проширити и остварити огроман број семантичких реализација у различитим реченичним контекстима. Дакле, већ на првом кораку запажамо да семантичка подспецификованост има много манифестација. Степен њене изражености зависи од нивоа категоризације појма исказаног лексемом. Познато је да су појмови категоризовани у нашем мишљењу (и лексеме

које их именују у језику) по принципу субординираности. Џ. Р. Тејлор (1991: 46–51) наводи пример једног таквог хијерархијски заснованог низа: *стиолица* → *намешијај* → *њредмеи* → *њојава*. Ова четири појма представљају четири нивоа категоризације. Највиши ниво категоризације припада *њојави*, испод ње је *њредмеи*, затим *намешијај*, а на најнижем нивоу категоризације је *стиолица*. Како се иде надоле, свака категорија поседује све карактеристике оне више и неколико специфичних црта. Према Крузу (1991: 145), обично нема више од пет нивоа категоризације. У језику има бар онолико хипонимских система лексема колико има хијерархијских система у природи и друштву, а то значи да их практично има непребројиво много. Једна иста лексема обично се може уврстити у више хипонимских односа по више различитих критеријума (детаљније о овоме исп. Драгићевић 2007: 294–295). Семантички подспецификована лексика поседује различит степен значењске уопштености због тога што лексеме које се испитују могу припадати различитим нивоима категоризације. Нивои категоризације су, опет, условљени типом појаве на коју се односе, што често нема везе са организацијом лексике у језику, већ са организацијом реалија у стварности. Због тога је тешко одредити строге параметре за убрајање једне лексеме у значењски подспецификовану лексику. Не може се рећи да је подспецификована лексема, рецимо, она која именује појам на четвртном нивоу категоризације, јер су неке појаве устројене на три нивоа, а неке на пет. Зато лексику не можемо поделити на ону која је семантички подспецификована и на ону која то није, већ се може говорити о нижем или вишем степену подспецификованости и о бољим и лошијим примерима за значењски подспецификовану лексику. У том смислу, лексема *стивар*, о којој је писала Милка Ивић, представља један од најбољих примера за овакву лексику у српском језику, али се и остале лексеме којима су се бавили наши аутори (В. Петровић, Е. Феке-те, М. Дешић) такође могу уврстити у групу подспецификоване лексике. Неки примери су, наравно, репрезентативнији од неких других.¹

4. Поставља се питање да ли се свака семантички подспецификована лексема мора односити на апстрактне појаве, тј. да ли припада лексичи са апстрактним значењем. Да ли је то што именица *чињеница* и друге лексеме са апстрактним значењем захтевају детерминатор изазвано само

¹ М. Ивић цитира рад Џ. Пустејовског из 1998. године који је он посветио проблему семантичке подспецификованости. Успели смо да дођемо до (како сам Пустејовски каже) нешто измењене верзије тога рада, објављеног 2002. године у зборнику радова *The Lexicon in Focus*, чији су уредници Л. Беренс и Д. Цеферер. Проблема значењске подспецификованости Пустејовски није пришао из угла лексичке семантике, већ са становишта формалне генеративне семантике, која се добрим делом ослања на синтаксу и компјутерске науке.

својством апстрактности, јер им је због тог својства мала семантичка информативност? Подспецификованост је у вези са широком семантиком. То значи да независно од контекста није јасно шта лексема значи и на који се објекат из стварности она односи. Ово својство могу имати и многе лексеме које, најшире гледано, припадају конкретної лексичи. Таква је, рецимо, именица *кора*, о којој је писао М. Дешић, или *живоџиња*, коју наводи Е. Фекете. Денотат лексеме *сѣвар* може бити и конкретан предмет и апстрактна појава, док је денотат лексеме *живоџиња* увек биће (дакле, нешто конкретно). Подспецификована лексема се, дакле, не мора односити само на апстрактне појаве, већ и на конкретне. Важно је само то да се већ својим примарним значењем односи на велики број предмета и појава који не морају припадати истој класи. Кад то кажемо, имамо у виду чињеницу да се и лексема *сѣолица* односи на велики број различитих предмета, да чак можемо говорити и о столицама за љуљање, о зубарској столицама, трпезаријској, канцеларијској итд. Ипак, *сѣолица* није значењски подспецификована лексема, јер се односи на предмете исте врсте који су повезани неким елементима изгледа, функције итд., док лексема *сѣвар* јесте значењски подспецификована, јер се може односити на неограничен број предмета и појава које не морају бити повезиве по изгледу, употребној вредности и другим својствима.

5. Нашу пажњу привлачи семантичка подспецификованост лексема које се односе на структуру конкретних предмета или апстрактних појава које се састоје из сегмената. Такве су, на пример, лексеме: *основа*, *џодлоја*, *облоја*, *омоџач*, *ојна*, *слој*, *ниво*, *комад*. Примарна значења многих од ових лексема дефинишу се у речницима као *оно шѣо...* Већ је и из дефиниције која тако почиње јасно да лексема која се дефинише нема себи надређену лексему и да поседује висок степен уопштености. Овога пута пажњу ћемо усредсредити на лексему *основа*. Заинтересовало нас је како анализирати значење лексеме тако широке семантике. Показало се да метод концептуалне анализе може бити од велике помоћи.

6. Лексема *основа* спада у лексеме најшире семантике у српском језику. Ипак, она има уже значење од именице *сѣвар*, јер поседује сему базичности која повезује сва значења ове лексеме. Значење именице *основа* може се одредити само на основу контекста у којем је употребљена. Она може имати конкретно и апстрактно значење. Нема поузданих показатеља да јој је конкретно значење примарније од апстрактног (иако, вероватно, јесте). Ако и јесте, немогуће је одредити које конкретно значење је примарно. Тешко је утврдити да ли је то, на пример, *основа куће* или, рецимо, *основа џроуила*. Све ово говори да је *основа* значењски подспецификована

лексема. Врло је фреквентна. О томе сведоче подаци из корпуса савременог српског језика.² Само у облику номинатива јединине ова именица је у корпусу потврђена 1031 пут. Навешћемо неколико примера, свдећи их углавном на синтагме, да бисмо показали дистрибуционе могућности ове лексеме: *основа храма, основа кошарке, основа њређраживања, основа срђској језика, основа зђраде, основа Беођрада, основа војске, основа њрођрама, основа лађинице, основа друшђива, основа уђовора, основа електђронској образовања, основа њроуђла, основа хришћансђива, ѡраматђичка основа, основа илузије, основа ѡеорије, основа међусобној ѡверења, лажна основа морала, основа или зачеђајак ѡредања, основа књије, основа ѡолиђичкој делања, сировинска основа, основа свеђа, основа за будуђи ѡривредни расђи, основа за филм, основа за наредну ѡсловну ѡдину, основа за обнову итд.*³

Наведене синтагме показују да лексема *основа* има широку дистрибуцију, што је карактеристично за подспецификовану лексику, јер се оваква лексика семантички обликује тек у контексту. Изнесени примери, као и многи други кођи овде нису приказани, показују да о веђини конкретних и апстрактних појава размишљамо као о објектима кођи имају одређену структуру. У том смислу, појаве имају основу и на одређен начин устројен остатак. Поставља се питање како концептуализујемо основу појава око нас и у нама. Да ли је она увек иста за сваки ентитет или постоји више појмовних метафора кођима се служимо у сагледавању? Ако откријемо како се концептуализује ОСНОВА, наметнуће се закључци у вези са начином на кођи концептуализујемо структуру целих ентитета.⁴

7. Недовољно опрезна анализа наводи на закључак да се ОСНОВА обавезно концептуализује као нешто што је доле, а да се остатак појаве разуме као нешто што је изнад ње. Међутим, не мора увек бити тако. ОСНОВА може бити на почетку нечега или у центру. Тај почетак се разумева као стартна тачка појаве која се простире вертикално или хори-

² Реч је о корпусу савременог српског језика кођи се израђује на Математичком факултету у Београду, под руководством професора Д. Витаса.

³ Иако то није од значаја за овај рад, напоменућемо да грађа из електронског корпуса показује да именица *основа* у савременом српском језику има знатно ширу употребу од њене варијанте *основ*. Наиме, *основ* се све чешће везује за административни функционални стил: *основ за доношење уредбе, основ за ѡкређање ѡсђиујка, основ за решавање несђоразума, законски основ, усђавни основ, ѡравни основ, ѡензиђски основ, основ реформи, ођанизациони основ, основ демократђске и ѡравне државе, основ за забрану увоза итд.*

⁴ Податке на основу кођих ће се доносити закључци у вези са концептуализацијом именице *основа* прикупљени су из *Речника синонима П. Ђосића* и сарадника, *Синонима и сродних речи срђскохрвајској језика М. Лалевића*, *Речника срђској језика Матице српске*, *Речника срђскохрвајској књижевној језика Матице српске*, а пре свега из електронског корпуса савременог српског језика.

зонтално. Ако се простире хоризонтално, онда се ОСНОВА често концептуализује као ИЗВОР, а остатак појаве као РЕКА која тече из извора. Ако се појава простире вертикално, онда је ОСНОВА обично на дну. У том случају се прототипично концептуализује као ТЕМЕЉ, као КОРЕН или као ПОДЛОГА, ПЛАТФОРМА. Ако је у центру појаве, ОСНОВА се концептуализује у виду тачке (као СРЖ, СЕМЕ) или у виду осовине (као СТОЖЕР, СТУБ), а сама појава се у првом случају разумева као ПЛОД БИЉКЕ, а у другом као ГРАЂЕВИНА.

7.1. Независно од тога да ли се ОСНОВА концептуализује као нешто што се налази на почетку појаве или у њеном центру, она се увек схвата као нешто што је базично, од чега зависи цела појава. Језик пружа доказе за све наведене просторне метафоре. У најтипичнијем случају, појава која има основу концептуализује се као нешто што се простира вертикално, а на њеном дну налази се основа. Тако се ОСНОВА конкретизује као ТЕМЕЉ, нпр.: *основа (= темељ) куће, основа (= темељ) храма, крстолика основа здања*. Овај механизам се преноси и на апстрактне појаве, нпр.: *основа друштвених односа*. И друштвени односи се, дакле, метафоризују као грађевина која има темељ. Кевечеш (2002: 17) потврђује да су зграде и грађење један од најчешћих изворних домена за појмовне метафоре. Конкретне и апстрактне појаве које имају основу метафоризовану као ТЕМЕЉ концептуализују и друге своје сегменте у виду делова грађевине. Такве појаве разумемо као ентитете који се могу градити од грађевинских блокова. Поред темеља оне имају и кров. Могу се срушити ако нису добро сазидане, а ако јесу, оне дуго трају.

7.2. Има и оних ОСНОВА које се концептуализују као КОРЕН. Потврду налазимо, на пример, у *Речнику српскога језика* Матице српске. Једно од секундарних значења лексеме *корен* јесте *основа*: *корен (= основа) немачког империјализма, корен (= основа) њој зла*. Појаве које имају ОСНОВУ концептуализовану као КОРЕН и друге своје сегменте метафоризују као ДЕЛОВЕ БИЉКЕ. Оне се могу гранати, цветати, развијати, увећавати, али и сушити, венути, умирати. И биљка је, према Кевечешевим (2002: 17) компетентним налазима, један од типичних изворних домена за појмовне метафоре.⁵

⁵ Иако се метафоризација ОСНОВЕ као КОРЕНА и као ТЕМЕЉА често преплићу (што показују дефиниције у нашим речницима, нпр. значење **3. а.** именице *корен* у Једнотомнику: *оно што је главно, најважније, темељ, основа*), КОРЕН би требало да буде основа појаве која се може гранати, а ТЕМЕЉ би требало да буде основа појаве која се увећава низањем истоврсних замишљених грађевинских блокова које се не могу делити у мање целине.

7.3. И корен и темељ су укупани и зато представљају најдубљу основу конкретних или апстрактних појава. Понекад, међутим, та заснованост није толико дубока, па се ОСНОВА метафоризује као ПОДЛОГА, ПОТПОРА, ПОДУПИРАЧ. Доказе проналазимо у дефиницијама неких секундарних значења ових лексема у нашим једнојезичким речницима:⁶ *њодлоја* (= *основа*) *ѡеорије*, *основа за сумњу*, *основа међусобној ѡверења*, *основа за будући ѡривредни расѡи*, *основа закона*, *основа за заједнички живоѡи*.

Појаве које имају подлогу у свом доњем делу могу се конципирати на више начина. Један од њих је метафоризација у виду торте. На њеном доњем делу налази се најдебља кора која служи као подлога (тј. основа) за низање филова и тањих кора. Поверење, сумња и друге појаве обично имају неку основу која се „филује” и на тај начин надограђује. Ова метафора спада у такође чест изворни домен појмовних метафора, а тај извор је кување и храна (исп. Кевечеш 2002: 18).

7.4. ОСНОВА се концептуализује и као ИЗВОР. Појава чија се основа метафоризује као ИЗВОР може се простирати вертикално или (чешће) хоризонтално.⁷ Извор се може разумети као место под земљом у којем вода настаје и вертикално се креће ка површини земље, а затим избија изнад површине земље или као место изнад површине земље са којег вода отпочиње своје хоризонтално кретање у виду текуће воде (реке или потока) ка ушћу. У оба случаја ИЗВОР је почетна тачка, место на којем појава настаје, а затим се, понекад и неплански, неорганизовано, спонтано, без контроле, креће у неком правцу, нпр.: *извор* (= *основа*) *ѡује*, *извор* (= *основа*) *здравља*, *извор* (= *основа*) *ѡрофиѡа*.⁸

7.5. У свим случајевима које смо побројали ОСНОВА је концептуализована као некакав ентитет који се налази на хоризонталном или вертикалном почетку неке појаве. Вертикално – у дубини (рецимо, испод

⁶ Исп., на пример, дефиниције у *Речнику срѡскоја језика* Матице српске: *њодлоја*, значење број 2: *уојѡиѡе: основа на којој се неѡиѡ ѡдиже, заснива; ѡлаѡформа*, значење број 2: *основна начела, ѡроѡрамска начела каквој ѡкретѡа, сѡранке и сл.*

⁷ Да се појаве које имају основу могу простирати и хоризонтално а не само вертикално, потврђује и *ѡворбена* или *ѡрамаѡичка основа речи*. Она је обично на почетку, а на њу се хоризонтално надовезује суфикс или граматички наставак. ОСНОВА речи се може налазити и у центру, ако реч поседује префикс.

⁸ У *Речнику синонима* Павла Ђосића и сарадника проналазимо мноштво синонима именице *основа* који указују да се *основа* концептуализује као *извор*, *ѡлазиѡиѡе: ѡлазиѡиѡе, зачеѡак, ѡчеѡак, ѡлазиѡиѡа, извориѡиѡе, исходиѡиѡе, ѡчело, нуѡѡа ѡачка, ѡчеѡѡна ѡачка, ѡраѡчеѡѡак, врѡло*. Издвојѡћемо и један врло илустративан пример из електронског корпуса: *Смаѡѡрамо да је основа или зачеѡак ѡредања о ѡосѡѡањау ѡамне Земље ѡѡеѡау у вези са сѡварним ѡосѡѡањем ѡларних ноѡи*. У овом примеру се *основа* недвосмислено поистовећује са *зачеѡком*, тј. са полазном тачком.

земље) или на дну (рецимо, ослоњена на земљу), а хоризонтално – као почетна тачка појаве која се, затим, даље простире уздужно. ОСНОВА се, међутим, може концептуализовати и као део предмета који се налази у његовом средишњем делу. Тако се она може разумети као мања честица (СРЖ, ЈЕЗГРО) у центру неког обично округластог предмета. У *Речнику српскога језика* Матице српске наводи се пример *срж проблема*, а дефинише се као *оно што је основно, најважније у нечему*. Под истом дефиницијом именице *срж* у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* читамо: *То је заправо срж и језро самога појма суверености. Ми бисмо унели нешто светлости у саму срж историје света*. Именица *језро* се у истом речнику представља и као основни, централни део ћелије, атома, колектива, друштва, организације или било чега другог: *географско језро, језро поезије, језро чети, језро скијачичког живота, језро народа, језро мога представљања*. Изрази *ићи на срж, ући у срж* значе *ићи на оно, ући у оно што је основно, најважније, а бити (чинити, представљати, садржавати) срж нечега* значи *представљати основу, суштину нечега*. Именица *основа* може се употребити као синоним именицама *језро* и *срж* у скоро свим наведеним примерима, а ту синонимичност потврђују и речници синонима. ОСНОВА се у овим случајевима концептуализује као УНУТРАШЊИ ДЕО (СРЖ, ЈЕЗГРО) У ПЛОДУ БИЉКЕ. И биљке, према Кевечешу (2002: 17), спадају у један од тринаест основних изворних домена за концептуализацију стварности.

Веза између ОСНОВЕ концептуализоване као СРЖИ (ЈЕЗГРА) и ОСНОВЕ као ТЕМЕЉА (или КОРЕНА) лежи у томе што је ОСНОВА у свим овим концептима смештена у дубини. Из те дубине проистиче фундаменталност. О дубини у којој је смештена СРЖ у језичкој слици стварности говорника српског језика сведоче речници српског језика који бележе примере: *до сржи увредиши, бити до сржи љокварен, до сржи довести, љодрећи, љоознаши. До сржи значи до крајњих ираница*. Дакле, продирањем кроз слојеве долази се до центра који се налази у највећој дубини (на пример, плода биљке). Значи, ОСНОВА се у просторном погледу често концептуализује као део предмета који је смештен у дубини. Некад је ОСНОВА најдубљи део предмета који је садржава (као језро у плоду), а некад ОСНОВА представља део предмета који је смештен у дубини неке друге материје (као што су корен биљке или темељ куће смештени у земљи).⁹

⁹ Још једном наглашавамо да не мора увек бити тако. ОСНОВА се понекад концептуализује као ПОДЛОГА која није у дубини (нпр. *основа цроула*) или као почетак неке појаве која се водоравно распростире (нпр. *основа, шј. извор идеје, шуге, обичаја, здравља*).

7.6. *Срж* се у *Речнику срѣскохрвајскоѡ књижевноѡ језика* дефинише као *унуѡрашњи део, средина (ѡлода, семена)* и о томе је управо било речи. Међутим, у истој дефиницији примарног значења *срж* се дефинише и као *мекана садржина у шуѡљинама костѡију; средњи мекани део у сѡабла*. Дакле, *срж* не мора увек бити округласта језгрена честица, већ се може пружати и као средишњи стуб окружен различитим тврдим опнама. ОСНОВА се може концептуализовати и као централни, носећи СТУБ, СТОЖЕР неког предмета. Претпостављамо да је изворни домен пре свега у вези са зградом и грађењем, а не у вези са средишњим меканим стубом у костима човека или стаблу биљке, али је могуће и преплитање домена, јер оба стуба представљају базичне сегменте појава на којима се она заснива и од којих зависи. Једно од секундарних значења лексеме *сѡожер* у *Речнику срѣскохрвајскоѡ књижевноѡ језика* гласи *оно на шѡо се нешѡо ослања, од чеѡа ѡлази, ѡемељ, основа*. Ово значење се илуструје примером: *Знање и ѡошѡење, ѡо су два сѡожера нашеѡа сѡаса*. Још једно секундарно значење у блиској је вези са наведеним: *осовина, оно шѡо је основно, ѡавно, ценѡрална личносѡ, око коѡа, чеѡа се сѡварају и развијају доѡађаји: Око Гаја окреѡао се, као око своѡа ѡавноѡ сѡожера, сав осѡали јуѡсловенски свијетѡ. Ниједна ѡаква држава није моѡла биѡи сѡожер народноѡ уједињења*. И ова концептуализација наглашава важна својства *основе*, а то су базичност, централност, улога ослонца.

8. На крају се могу систематизовати појмовне метафоре помоћу којих се концептуализује ОСНОВА: 1) ОСНОВА ЈЕ ТЕМЕЉ ЗГРАДЕ; 2) ОСНОВА ЈЕ СТУБ ЗГРАДЕ; 3) ОСНОВА ЈЕ КОРЕН БИЉКЕ; 4) ОСНОВА ЈЕ СРЖ У ПЛОДУ БИЉКЕ; 5) ОСНОВА ЈЕ ИЗВОР РЕКЕ; 6) ОСНОВА ЈЕ ПОДЛОГА (нпр. торте или неког другог слојевитог предмета). Све ове појмовне метафоре још једном потврђују да су изворни домени за концептуализацију увек у непосредном човековом окружењу: кућа у којој живи, биљке које гаји, храна коју једе итд. Човек и његово окружење налазе се у центру нашег менталног, али и лексичког света. Највише значења и деривата имају лексеме које означавају појмове из ове сфере. То је узроковано чињеницом да је људско непосредно окружење непресушан извор асоцијација за ментална, а затим и језичка повезивања.

9. Анализа показује и могућност концептуалних преплитања. Из речничких дефиниција се види да *срж* може имати облик централне округласте честице (језгра), али и централног стуба. То даје основа за ментално укрштање ОСНОВЕ као стубасте СРЖИ у стабљници биљке и као СТУБА на некој грађевини. Наведимо још један пример: речници показују да *срж* у центру плода биљке може представљати и *семе* биљке. СЕМЕ као

зачетак нове биљке ментално се преплиће са ИЗВОРОМ реке, јер се и једна и друга појава разумеју као почетне тачке из којих се нешто развија. Даље, ИЗВОР као почетна тачка хоризонталног кретања преплиће се са ТЕМЕЉОМ и КОРЕНОМ као почетном тачком вертикалног кретања, јер ни ИЗВОР ни ТЕМЕЉ нису само почетне тачке, већ и базичне тачке. Дакле, има и оних концепата са фази границама. Могуће је да се број концептуалних преплитања увећава са степеном подспецификованости појма чија се концептуализација испитује. Оно што повезује скоро све наведене појмовне метафоре јесте и просторна димензија на којој се заснивају. ОСНОВА је, видели смо, увек на почетку или у центру. Ова анализа показује важност просторних појмовних метафора и потврђује теорију семантичких локализација П. Пипера (1997).

10. Ова концептуална преплитања доводе до још једног закључка – концептуалном анализом може се доћи и до сема лексеме која се односи на појам подвргнут концептуалном испитивању. Сви испитани концепти указују на сему базичности лексеме *основа*. Иако је она семантички подспецификована, па јој се значење препознаје само у контексту, семантичка компонента базичности присутна је у свим семантичким реализацијама. Врло је мало семантички подспецификованих лексема које поседују толико широку семантику да им је немогуће открити бар једну сему или неколико њих. Очигледно је да је концептуална анализа један од путева за њихово разоткривање. Вероватно би се до сличних резултата дошло и применом других семантичких метода, пре свега колокацијске методе, коју у српској лингвистици развија Б. Хлебеш (2007; 2008).

11. Концептуална анализа ОСНОВЕ омогућава нам да осмотримо и начин на који разумемо значајан број појава које нас окружују. Наиме, већина конкретних и апстрактних појава поседује структуру. Свака појава која поседује структуру готово неминовно се састоји из некакве ОСНОВЕ и преосталих делова који се на неки начин везују за њу. Сада нам је јасно да већину појава које имају структуру концептуализујемо као ГРАЂЕВИНУ, као БИЉКУ или ЊЕН ПЛОД, као ТОРТУ. Занимљиво је колико често прибегавамо овим појмовним метафорама у свакодневном животу, односно колико је таквих концептуалних биљака, плодова, грађевина, река у нашим мислима (тј. у нашој пројекцији стварности), а да их ми уопште нисмо свесни. Вероватно је ограничен број појмовних метафора којима разумевамо структуру појава. Претпостављамо да их нема много више од оних које су побројане у овом раду.¹⁰

¹⁰ Тако, на пример, структуру појава које се састоје од мноштва истоврсних елемената понекад концептуализујемо као РИБАРСКУ МРЕЖУ. Она има чвориће који представљају језгра за неко-

Тако смо у овом раду пошли од истраживања професорке Милке Ивић о семантичкој подспецификованости именице *сйвар*, па преко семантичке подспецификованости именице *основа*, стигли до концептуализације појава које поседују некакву структуру. И остали радови професорке Ивић подједнако су инспиративни и наводе на потребу за даљим истраживањем.

ЛИТЕРАТУРА

- Дешић 1990:** М. Дешић, „Из српскохрватске полисемије”, *Из српскохрвайске лексике*, Никшић: Универзитетска ријеч, 3–9.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексиколоија српскоја језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 2005:** М. Ивић, „Значењска подспецификованост лексеме *сйвар*”, у: *О речима*, Београд: XX век, 73–83.
- Кевечеш 2002:** Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Круз 1991:** D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Петровић 1994:** В. Петровић, „Синтаксичке улоге именице *чињеница* у сложеној реченици”, *Зборник Мајице српске за филолоију и линйивисйику XXXVII*, 443–449.
- Пипер 1997:** П. Пипер, *Језик и йросйор*, Београд: XX век.
- Пустејовски 2002:** J. Pustejovsky, „Polysemy and Underspecification”, in: L. Behrens and D. Zaefferer (eds.), *The Lexicon in Focus*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 187–209.
- Тејлор 1991:** J. R. Taylor, *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, New York: Oxford University Press.
- Фекете 2002:** Е. Фекете, „Да ли је љубав ствар”, у: Д. Ђупић, Е. Фекете, Б. Терзић, *Слово о језику*, књига друга, Београд: Партенон, 65–67.
- Хлебец 2007:** В. Hlebcs, *English Semantics*, Beograd: Ћigoja štampa.
- Хлебец 2008:** Б. Хлебец, „Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице *йажња*)”, у: М. Радовановић и П. Пипер (ур.), *Семанйичка йроучавања српској језика*, Београд: САНУ, 65–81.

лико појава мањег значаја који се рачвају из тог чвора и то ка следећем чвору, где се рачвање наставља даље. На овај начин се, на пример, према једној семантичкој теорији објашњава организација лексике у нашој меморији. Неке појаве разумевамо као систем КОНЦЕНТРИЧНИХ КРУГОВА, неке као ПАУКОВУ МРЕЖУ, а неке као РЕШЕТКУ. Вероватно има и оних концепата који се узајамно прожимају или су једни сводљиви на друге. Запажамо много сличности између концепата ПЛОДА и ПАУКОВЕ МРЕЖЕ или, на другој страни, између концепата ПАУКОВЕ МРЕЖЕ и РИБАРСКЕ МРЕЖЕ.

ИЗВОРИ

- Витас:** Д. Витас и сарадници, *Електронски корпус српског језика*: <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu>
- Лалевић 2004:** М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватског језика*, фототипско издање, Београд: Нолит.
- Ћосић 2008:** П. Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Корнет.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

О ЗНАЧЕЊУ НЕКИХ ПРИДЕВА КАО УСЛОВУ И ПОСЛЕДИЦИ ЊИХОВЕ ЛЕКСИЧКЕ СПОЈИВОСТИ

Утицај најближег лексичког окружења на значење лексема незаобилазно је питање семантичких истраживања. У савременој семантици углавном су превазиђена два екстремна схватања о односу између најближег контекста (колокације) и лексичког значења. Без намере да детаљно разрађујемо ово питање и проучавамо његов историјат, подсетићемо само да по првом таквом схватању, чији су представници, рецимо, Џ. Фирт (1957), С. Улман (1962) и М. А. К. Халидеј (1976), значења лексеме стварају се у колокацијама у које она ступа. Због тога што се употребљавају у одређеном лексичком окружењу, лексеме поседују одређена значења. Према Џ. Фирту (1957: 196), „једно од значења речи *night* (ноћ) јесте њена колокабилност са *dark* (мрачан, џаман), а речи *dark* наравно колокација са *night*”. Дакле, не само што се значење једног колоката може успешно описати једино помоћу другог колоката, већ се значење, према Фирту, чак изједначава са колокабилношћу. У српској лингвистици, велику пажњу овом питању посветио је Б. Хлебеш (2007: 69–95; 2008), који је осмислио колокацијску методу семантичке анализе.

Према другом схватању, чији су представници, на пример, Џ. Кац и П. М. Постал (1967), значење лексеме представља услов њене колокабилности. Од њеног значења зависе колокације у које она може ступити. Да би ово показао, Џ. Лајонс (1979: 307) наводи примере непостојећих синтагми *male lioness* (мушка лавица) и *female lioness* (женска лавица). Инкомпатибилност лексема у овим синтагмама објашњава се тиме што лексема *лавица* садржи сему женског пола, па је семантички садржај

придева *женски* редундантан, а придева *мушки* опречан у односу на значење лексеме *лавица*.

Ова схватања помирена су трећим приступом, чији су представници Џ. Лајонс, Ф. Р. Палмер и већина савремених семантичара, по којима је лексичко значење и услов и последица њихове лексичке спојивости. Тако, Џ. Лајонс (1979: 265) констатује да не треба ићи из једне крајности, тврдећи да су колокације неке лексеме одређене њеним значењем у другу крајност, свodeћи значење неке речи само на скуп колокација у које она ступа.¹

Подржавајући умерено схватање које се заснива на међуутицају лексичког значења и контекста у којем се лексема употребљава, покушаћемо да одговоримо на низ питања о природи овог прожимања. Да ли је могуће да контекст утиче на значење неких лексема у мањој, а неких у већој мери? Ако је тако, од чега то зависи? Даље: које то колокације остављају трајне последице на значење лексема и од чега то зависи? Неке лексеме ступају у велики број колокација, а неке у ограничени број. Од чега то зависи и да ли лексема која може ступити у ограничени број колокација трпи већи утицај лексичког окружења од оне која се употребљава уз много других лексема?

Бар делимичне одговоре на наведена питања, као и инспирацију и полазиште за ово истраживање, пронашли смо у неким правилностима уоченим у вербалним асоцијацијама српских и немачких студената у истраживању спроведеном 2009. и 2010. године. Српски испитаници су студенти Филолошког факултета Београдског универзитета, чији је матерњи језик српски, а немачки испитаници су студенти Хумболтовог универзитета у Берлину, чији је матерњи језик немачки. У обе групе било је по 75 студената. Српски студенти студирају српски језик и књижевност, а међу немачким студентима било је доста оних који студирају јужнословенске језике, али и неке друге дисциплине. Испитаници су добили анкету у којој се налази 20 лексема. Немачки студенти попуњавали су анкету на немачком језику, а српски студенти – на српском.² Од испитаника је тражено да, без много размишљања, попуне анкету тако што

¹ Језгровит приказ ових схватања наводи Љ. Готштајн (1986: 5–12), која примећује да су се она низала хронолошки и да је прво најконзервативније, јер не полази од значења, већ од употребе, а треће најобјективније.

² За преводјење анкете са српског на немачки језик захвалност дугујемо Јелени Арсић са Катедре за германистику Филолошког факултета у Београду, а за преводјење асоцијација немачких студената са немачког на српски језик захваљујемо Зорану Шикањи, докторанду Филолошког факултета у Београду.

ће на сваку од задатих лексема написати прву лексему која им падне на памет.³

За потребе овог истраживања узели смо у обзир вербалне асоцијације српских и немачких испитаника на осам придева којима се исказују људске особине: *џлуџ* (*dumm*), *леџ* (*schon*), *добар* (*gut*), *сџар* (*alt*), *моћан* (*machtig*), *сџроџ* (*streng*), *веран* (*treu*) и *срећан* (*glücklich*). За сваки придев прикупљено је по седамдесет пет асоцијација, а овде ће се навести првих пет најфреквентнијих:

- срп. ГЛУП – човек, паметан, дечко, ноћ, јадан;
нем. DUMM – туп, ограничен, лукав, паметан, Парис Хилтон;
- срп. ЛЕП – дечко, ружан, цвет, дан, младић;
нем. SCHON – ружан, згодан, жена, девојка, љубазан;
- срп. ДОБАР – човек, лош, дан, драг, пријатељ;
нем. GUT – лош, зао, бољи, одличан, леп;
- срп. СТАР – деда, млад, Библија, боре, немоћан;
нем. ALT – млад, баба, нов, баба и деда, глас;
- срп. МОЋАН – новац, јак, богат, Мишковић, политичар;
нем. MACHTIG – краљ, велик, јак, моћ, САД;
- срп. СТРОГ – професор, отац, опасан, намргођен, намрштен;
нем. STRENG – наставник, зао, опуштен, дисциплина, родитељи;
- срп. ВЕРАН – пас, дечко, друг, муж, неверан;
нем. TREU – брак, пас, љубав, неверан, однос;
- срп. СРЕЋАН – насмејан, љубав, осмех, тужан, човек;
нем. GLUEKLICH – радостан, задовољан, љубав, весео, сунце.

Анализу пет најфреквентнијих асоцијација на наведене стимулусе пратила су одређена очекивања. Прво. У досадашњим истраживањима утврђено је да лексеме које имају антониме садрже управо њих међу својим најучесталијим асоцијацијама (исп., нпр. Рајбле 1981; Драгићевић 2010а). Ово врло очигледно потврђују и асоцијативна поља у *Асоцијативном речнику српскога језика*. Друго. Према Т. Анштат (2006), антоними у асоцијативном пољу одликују стимулусе пре свега германских језика, а у знатно мањој мери стимулусе словенских језика. Ова ауторка поредила је вербалне асоцијације немачких, енглеских, руских и пољских испита-

³ Подаци добијени у овој анкети користе се за различита лингвокултуролошка и семантичка истраживања. Реч је о истраживању етнокултурних стереотипа Срба и Немаца (Драгићевић 2010б). Та истраживања се раде у оквиру пројекта *Ушпицај немачке и српске културе на језик Срба и Немаца*, под покровитељством Немачке фондације за науку (Deutsche Forschungsgemeinschaft) и Хумболтовог универзитета у Берлину.

ника и запазила да међу асоцијацијама немачких и енглеских испитаника заиста има много антонима, али да у одговорима пољских и руских испитаника преовлађују синтагматске асоцијације. Према мишљењу Т. Анштат, један од узрока за ту појаву лежи у чињеници да словенски језици имају флексију и да богата морфологија утиче на значајан број синтагматских одговора.

Ако су наведене две полазне основе тачне и ако се узме у обзир да сви придеви-стимулуси које истражујемо поседују антониме, очекивало би се да ће основна разлика у асоцијацијама српских и немачких испитаника бити у томе што ће немачки испитаници најчешће одговарати антонимима, а српски испитаници синтагматским асоцијацијама.

Одговори испитаника указују, међутим, на чињеницу да тип добијених асоцијација не зависи толико од језика, колико од придева-стимулуса. Наиме, у оба језика, један од два најфреквентнија одговора на придеве *ілуї* (*dumm*), *лей* (*schon*), *добар* (*gut*) и *сїар* (*alt*) представља њихов антоним. Лексеме *моћан* (*machtig*), *сїрої* (*strengh*), *веран* (*treu*) и *срећан* (*glücklich*) такође поседују антониме, али, у оба језика, најучесталији одговор на ове придеве представља нека синтагматска асоцијација. Код неких од њих, уопште нема антонима међу првих пет најфреквентнијих асоцијација, а код неких он заузима тек четврто или пето место (нпр. на придев *веран* у српском, односно *treu* у немачком, и *срећан* у српском језику).

Распоред асоцијација у испитиваним асоцијативним пољима у некој мери ипак потврђује налаз Тање Анштат (2006) да су у словенским језицима чешће синтагматске асоцијације од парадигматских, јер је најфреквентнија асоцијација на све испитане придеве у српском језику редовно синтагматске природе, тј. обавезно је то именица, али за четири испитана придева (*ілуї*, *лей*, *добар*, *сїар*) на високом другом месту је антоним, а за преостала четири придева (*моћан*, *сїрої*, *веран*, *срећан*) антоним се не појављује међу најфреквентнијим асоцијацијама.⁴ У немачком језику, како је већ речено, за прва наведена четири придева најфреквентнија асоцијација је парадигматске природе и представља је антоним датог придева, а за преостала четири придева најфреквентније асоцијације су синтагматске, баш као у српском језику. Дакле, поседовање флексије у српском језику заиста утиче на укупно већи број синтагматских асоцијација на задате стимулусе у српском језику, али тај фактор није једини од

⁴ У *Асоцијативном речнику српског језика* резултати су релевантнији, јер је прикупљено по 800 асоцијација на сваки стимулус. Још убедљивије се приказује наведено запажање, јер су антоними најфреквентније асоцијације на придеве *ілуї*, *лей*, *добар* и *сїар* и по правилу то нису за придеве *моћан*, *сїрої*, *веран* и *срећан*.

значаја. Са правилом које је открила Т. Анштат укршта се још нека законитост асоцијативног повезивања, која мора бити изазвана семантиком и употребом датих придева.

Показало се да је та законитост у вези са фреквенцијом испитиваних придева. Наиме, четири придева на која су српски и немачки испитаници најчешће одговорили антонимом представљају изузетно фреквентне придеве. Изузетак је само придев *ілуї*. Преостала четири придева на које су и српски и немачки испитаници најчешће одговарали синтагматском асоцијацијом не представљају фреквентне придеве ни у српском ни у немачком језику. Ево и статистичких података: према *Фреквенцијском речнику* Ђорђа Костића, придеви *добар* и *сїар* спадају у десет најфреквентнијих придева у српском језику,⁵ а овако су, према фреквенцији у том речнику, распоређени остали: *добар* 2045, *сїар* 1961, *лей* 1106, *срећан* 358, *веран* 190, *моћан* 127, *сїрої* 105 и *ілуї* 37.

Закључујемо да су антоними најучесталије асоцијације на најфреквентније придеве у српском и немачком језику (независно од чињенице да ти језици припадају различитим групама индоевропских језика и да их одликује другачија морфолошка структура). Истовремено, најчешће реакције у оба језика на придеве са ниском фреквенцијом јесу именице.

Зашто је то тако? Вербалне асоцијације на задате стимулусе само су одраз семантичких својстава задатих придева и њихових семантичких односа са другим лексемама. Лексеме које су фреквентне у неком језику обично имају способност ступања у колокације са великим бројем других лексема. Претпостављамо да постоји узајамна зависност између фреквенције лексеме и њених колокационих способности – што је лексема фреквентнија, она ступа у контакт са већим бројем других лексема и обрнуто: што је лексема способнија да ступи у контакт са већим бројем лексема – она се чешће употребљава. Семантика такве лексеме је широка, разуђена, усмерава се контекстом, али он на њу не оставља трајне последице. О трајним последицама може се говорити онда када лексеме из уобичајеног лексичког окружења остављају утицај на испитивану лексему чак и онда када се она употребљава самостално. Конкретније: леп, добар или стар може бити предмет, човек, догађај итд. Значење ових придева обликоваће се у контексту, међутим, независно од контекста, ти придеви неће трпети утицај именица уз које се обично користе. Вербалне асоцијације на те придеве у виду антонима, а не у виду именице, управо су последица те чињенице. Да именице које се користе уз испити-

⁵ Овај податак потврђује и *Фреквенцијски речник савременог српског језика* Смиљке Васић и Драгољуба Васића (исп. Васић 2004).

ване придеве имају трајнији утицај на њихово значење, говорници би их морали фреквентно асоцијативно повезивати са тим придевима. Још ако се има у виду да исту законитост примећујемо у два несродна језика, она мора имати упориште у стварним односима међу лексемама.

Управо супротно стоје ствари са нефреквентним лексемама. Нефреквентна лексема обично нема способност ступања у велики број колокација. И обрнуто: што је лексема мање способна да ступи у контакт са већим бројем других лексема, она је мање фреквентна. Смањена фреквенција и смањене колокационе способности као резултат дају сужену, усмеренију семантику такве лексеме. Уобичајено лексичко окружење на њу оставља трајне последице, а то значи да утиче на њено значење и онда када се лексема употребљава самостално. Тај снажан утицај на лексему чак и када се она употребљава независно од контекста показују вербалне асоцијације. На пример: толико је јако семантичко зрачење именице *йас* на придев *веран* (уз који се она често употребљава) да је и српским и немачким говорницима једна од најфреквентнијих асоцијација на придев *веран* управо именица *йас*.

Снажан семантички утицај именица које се често везују за нефреквентне придеве огледа се чак и у речничким дефиницијама примарних значења таквих придева. Тако се, на пример, примарно значење придева *моћан* у *Речнику српскога језика* овако дефинише: *који йоседује велику војну, йолийичку, економску и др. моћ, силу, власй.* Иако се моћ може манифестовати у свим сферама живота, лексикографи су дефинисали придев *моћан* имајући у виду прототипичне сфере живота у којима се моћ испољава, а то су политика, војска, економија. Та прототипичност сфере живота или ситуације у којој се нека особина испољава одређује се кроз узајамно дејство језика и стварности: зато што се у некој ситуацији или сфери живота често испољава нека особина, зато се и придев којим се исказује та особина често употребљава уз именицу којом се исказује дата ситуација или њени носиоци. И обрнуто: због тога што се у језику често појављују одређене синтагме у којима се одређена особина приписује некој ситуацији или њеним учесницима, говорници интензивније асоцијативно повезују неку особину са одређеним ситуацијама и њеним носиоцима. Тако се, захваљујући језичко-стварносној вези, моћ везује за политику, економију, војску, а то се, како смо видели, одражава и на дефиниције у описним речницима и на вербалне асоцијације. Због тога је за српске испитанике честа асоцијација на придев *моћан* – *Мишковић* или *йолийичар*, а за немачке испитанике – *краљ* и *Сједињене Америчке Државе*.

Слично важи и за друге придеве из ове групе нефреквентних придева. У Речнику српскога језика, примарно значење придева *веран* такође се везује за прототипичну ситуацију и њеног носиоца, и гласи: *јосијан у пријатељству, одан, привржен*. Везивање верности за пријатељство показује се и кроз вербалне асоцијације, па су и српски и немачки испитаници на овај придев одговарали именицом *јас* или неким другим именицама које указују на брак, љубавну везу или пријатељство. Слично важи и за придев *сирој*, који се и у речничким дефиницијама и примерима, али и у вербалним асоцијацијама везује за подучавање, родитељство, суђење, односно за наставника, оца, судију.

ЗАКЉУЧАК. На почетку рада изнесено је данас општеприхваћено становиште да значење лексема представља истовремено и услов и последицу њене колокабилности (тј. лексичке спојивости). Другим речима, лексема гради колокацију уносећи у њу свој семантички садржај, али и сама колокација има способност утицаја на значење лексемâ које је сачињавају. Овај закључак отвара нова питања, а једно од кључних је да ли је јачина семантичког деловања колокације на значење лексема увек иста и ако није, а вероватно није, од чега то зависи? Могући одговор на ово питање или бар правац којим треба ићи да би се одговорило на њега понудиле су најфреквентније асоцијације српских и немачких испитаника на осам придева у српском односно немачком језику у описаној асоцијативној анкети. Испоставило се да на придеве високе фреквенције и српски и немачки испитаници најчешће одговарају парадигматском асоцијацијом, прецизније – антонимом (*добар* – *лош*, *сир* – *млад*), док на придеве ниске фреквенције најчешће одговарају синтагматском асоцијацијом, прецизније – именицом која именује појам који се, у прототипичном случају, квалификује датим придевима (*сирој* – *јрофесор*, *веран* – *јас*). Сматрамо да овакав распоред вербалних асоцијација није случајан и да одражава семантичка својства задатих придева-стимулуса.

Колокација врши приметно јачи семантички утицај на значење нефреквентних лексема. Последице тог утицаја уочљиве су чак и онда када се лексема употреби независно од контекста. Такво стање ствари потврђују и асоцијације на нефреквентне лексеми, које су синтагматске управо због снажног утицаја најчешћих колокација у које дата нефреквентна лексема ступа и због тога што се тај утицај шири и изван сфере употребе језика у сферу асоцијација говорника. Показали смо у раду да је тај снажан утицај колокације на значење нефреквентних лексема видљив и у речничким дефиницијама, у којима се, неретко, лексема дефинише доводећи се у везу са другим лексемама с којима се она често по-

везује у језичкој употреби. С друге стране, фреквентне лексеме обично ступају у мноштво колокација и често поседују врло неодређену и широку семантику, коју употреба у колокацији уобличава, али тај утицај важи само за дати контекст и не оставља трајније последице на значење таквих лексема. Независно од контекста утицај колокације не постоји и због тога говорници асоцијативно не повезују фреквентне лексеме са онима с којима оне могу градити колокацију, већ се асоцијације пребацују на парадигматски план – пре свега на антониме. Чињеницу да асоцијације приказују реалну слику, коју, свакако, треба узети у обзир у доношењу закључака потврђује то што оне дају исте резултате у два несродна језика, од којих је један германски (немачки), а други словенски (српски).

Дакле, колокација, очигледно, уобличава значење лексема из којих се састоји, али не увек у истој мери. Знатно јачи семантички утицај колокација врши на нефреквентне лексеме него на фреквентне. Остаје да се испита који још фактори, осим фреквенције лексема, утичу на деловање лексичког споја на јединице из којих је састављен.

ЛИТЕРАТУРА

- Анштат 2008:** T. Anstatt, „Wer ‘dunkel’ hört, muss nicht ‘hell’ sagen: Wortassoziationen in slavischen und germanischen Sprachen”, in: D. Weiss (ed.), *Slavistische Linguistik* 2006, 11–34.
- Васић 2004:** С. Васић и Д. Васић, *Фреквенцијски речник савременој српској језика*, полазне основе новије српске прозе, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Готштајн 1986:** Lj. Gotštajn, *Sinonimija i kolokacijama (na primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексиколоија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010а:** Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2010б:** Р. Драгићевић, Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошкој факултету* 22, 201–214.
- Кац и Постал 1967:** J. J. Katz and P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Костић 1999:** Ђ. Костић, *Фреквенцијски речник савременој српској језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Лабораторија за експерименталну психологију.
- Лајонс 1979:** J. Lyons, *Semantics*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press.

- Пипер и др. 2005:** П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- Рајбле 1981:** W. Raible, „Von der Allgegenwart des Gegensinns”, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 97, 1–40.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Улман 1962:** S. Ullmann, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford: Blackwell.
- Фирт 1957:** J. R. Firth, *Papers in Linguistics 1934–1951*, London: Oxford University Press.
- Халидеј 1976:** M. Halliday, *System and Function in Language*. Selected Papers, ed. by G. R. Kress, London: Oxford University Press.
- Хлебец 2007:** B. Hlebec, *English Semantics*, Beograd: Čigoja štampa.
- Хлебец 2008:** Б. Хлебец, „Колокацијска метода семантичке анализе”, М. Радовановић и П. Пипер (ур.), *Семантичка ѡроучавања српског језика*, Београд: Српска академија наука и уметности.

НЕКА ЗАПАЖАЊА О ПРИДЕВСКОЈ КОНТЕКСТУАЛНОЈ СИНОНИМИЈИ

1. Од ученичке грешке до теоријског питања. Непосредну инспирацију за овај рад представља један задатак у годишњем тесту из Српског језика за ученике трећег разреда Филолошке гимназије.¹ Више од самог задатка, пажњу привлаче грешке које су ученици правили решавајући га. Задатак гласи:

Измуче се деца шешким њуђовањем.

У низу подвучи синонине придева подвученог у реченици изнад:

найорним, узбудљивим, мучним, неочекиваним, заморним, мукоџрјним, дујо-џрајним.

Задатак је јасно формулисан. Задат је контекст у којем се налази придев *шежак*, а то је *шешко њуђовање*. Ученици су, углавном, правилно подвлачили синонимске придеве: *найорно*, *мучно*, *заморно*, *мукоџрјно*. У наведеном контексту придев *шежак* се без већих проблема може заменити наведеним придевима. Међутим, ученици су изузетно често правили грешку у решавању овог задатка тако што су подвлачили и придев *дујоџрајан*. Придеви *шежак* и *дујоџрајан* нису заменљиви један другим ни независно од контекста, а ни у наведеном контексту. Ученици су непогрешиво подвлачили остале придеве, што сведочи да знају шта је синонимија. Откуда онда придев *дујоџрајан* међу синонимима придева *шежак*? Како је то овај лак задатак постао компликован?

¹ Више о овом тесту и анализи ученичких грешака у другим школским тестовима из лексикологије, исп. Драгићевић 2012: 104–120.

Одговор лежи у томе што тешко путовање обично дуго траје. То је, у прототипичном случају, карактеристика дугог путовања, а самим тим и семантичка компонента (сема) придева *шежак* када се њиме одређује путовање. Синоними су лексеме које имају сличан семантички садржај, тј. углавном деле исте семе, али им разликују неке семе нижег ранга. Ученици су у процесу декомпоновања семантичког садржаја придева *шежак* (када се њиме описује именица *јушовање*) установили да он има заједничке семе са придевима *најоран*, *мучан*, *заморан*, *мукошриан*, али и *дуошрајан*. Нису водили рачуна о степену семантичке блискости, односно нису проценили да придев *дуошрајан*, ипак, нема довољно заједничких сема са придевом *шежак* да би му могао бити синоним.²

2. КОНТЕКСТУАЛНА СИНОНИМИЈА. Ова ученичка грешка представља праву инспирацију за теоријску разраду придевске контекстуалне синонимије. Још када јој се додају и друге ученичке грешке сличног типа у вези са синонимијом (нпр. велики број ученика је придев *леј* у служби квалификатора именице *реч* изједначио са придевом *йрави*: *леја реч* = *йрава реч*), могла би се, можда, поставити хипотеза о високој толеранцији говорника српског језика у процени сличности двају придевских семантичких садржаја: ако се тежина пута манифестује кроз дуготрајност, онда су *дуошрајан* и *шежак* синоними; ако се прави избор нечијих речи мери кроз њихову лепоту (или обрнуто), онда су *леј* и *йрави* синоними. Ово би ваљало даље теоријски испитивати, јер језичке чињенице, правила и поделе не би смели бити само теоријски конструкти, него би, у некој мери, морали имати упориште у језичком осећању говорника.

Случај синтагме *дуошрајно*, *шешко јушовање* указује на спрегу семантичких утицаја лексема у неком лексичком споју. Придеви утичу на значење именице, именице утичу на значења придева, а затим, ако је тих придева више, они међусобно утичу један на другог. Тако се сви чланови синтагме *дуошрајно*, *шешко јушовање* ослањају једни на друге и обликују семантички садржај један другом. Именица *јушовање* чини придеве *шешко* и *дуошрајно* синонимима, иако они то, у ствари, нису. Слика путовања се попуњава заједничким, допуњавајућим дејством ова два придева на њу. Њихово заједничко семантичко зрачење на именицу

² Према Љ. Готштајн (1986: 39–40), „значење синонима не може се одредити ако се они посматрају изоловано, већ једино ако се контрастирају са другим синонимима. Ако би се један од синонима из неког разлога изгубио, други би морали да преузму његово значење. Другим речима, ако би постојала само реч *beautiful*, а не и реч *pretty*, онда би она морала да обухвати и значење речи *pretty*, те не би могла да се исказе танана разлика у значењу.”

и узајамно зрачење један на другог чини слику путовања употпуњеном и јединственом.³

Не треба, међутим, испустити из вида да семантичко приближавање два или већег броја придева којима се квалификује нека именица није условљено само њиховом употребом у колокацији, већ и њиховим значењем независно од колокације. Да не постоји одређена семантичка компатибилност међу лексемама које граде колокације, оне никада не би ни могле заједнички да се употребе. Тај важан предуслов заједничке лексичке употребе Д. А. Круз (1986: 16) назива *синтагматски афинитет* и констатује да „значење једне речи можемо замислити као шему афинитета и неафинитета према свим другим речима у језику.” Међу придевима који се заједнички употребљавају постоји синтагматски афинитет који се често манифестује у виду постојања мањег или већег броја заједничких сема. Контекст, затим, утиче на то да се значења таквих лексема још више приближе. Не могу се заједно употребити било која два придева. Према речима Б. Хлебеца (2008: 67), „број колокација је ограничен, па макар он у неким случајевима био огроман.”

Да закључимо. Да би се употребила нека конструкција (у овом случају та конструкција садржи именицу и два или више придева),⁴ мора постојати синтагматски афинитет међу придевима, као и афинитет између именице и одабраних придева. Када колокација настане, онда њени чланови семантички утичу један на други и прилагођавају значење један другом. У том међуделовању формира се значење конструкције која, као целина, са своје стране, утиче на значења употребљених јединица. Сви ови процеси као последицу имају оно што је тема овог рада, а то је семантичко приближавање чланова придевског низа, понекад чак у тој мери да их говорници доживљавају као синониме, иако они то нису.

³ У истраживању које смо вршили на материјалу српског и немачког језика (исп. Драгићевић 2011) испоставило се да колокација, свакако, врши утицај на значење колоката из којих се састоји, али да тај утицај није у свим случајевима подједнак. Она врши приметно јачи утицај на значење нефреквентних лексема. То се потврђује тиме што се нефреквентне лексеме често обрађују (дефинишу или егземплификују) у описним речницима позивањем на уобичајене колокације у којима се употребљавају, а говорници српског и немачког језика на ове лексеме као стимулусе по правилу дају синтагматске одговоре који заједно са задатим стимулусом представљају њихове најчешће колокације. Показало се да фреквентне лексеме у асоцијацијама говорника, али и у дефиницијама и примерима у речницима, нису фиксирани за уобичајене спојеве у које ступају.

⁴ За потребе овог рада важно је само то да су придеви у напоредном односу и да квалификују именицу, а од мањег значаја је њихова синтаксичка функција. Највише примера имамо за придеве у служби атрибута, али они понекад имају и функцију именског дела предиката или апозитива.

Како то изгледа може се видети на конкретном језичком материјалу који следи у наставку рада.

3. ПРИМЕРИ ЗА ВЕЗАНУ УПОТРЕБУ ПРИДЕВА И ЊИХОВ УЗАЈАМНИ СЕМАНТИЧКИ УТИЦАЈ. Анализирајући придеве са значењем људских особина (Драгићевић 2001: 245–249), установили смо да се у грађи коју сачињавају примери за значења ових придева у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, именице које означавају особе често одређују заједничком употребом два или више придева. Њихова скупна употреба уз именице са значењем човека по правилу их семантички приближава, усмерава им значење једно ка другом и чини их семантички различитим у односу на случај када се самостално употребљавају, независно од других придева у том низу и именице коју детерминишу. Оно што повезује те придеве јесте синтагматски афинитет.⁵

Понекад два или више придева представљају један другом одговарајућу семантичку позицију за остваривање одређеног значења. У Речнику МС, у примерима у којима се илуструју дефиниције придева *чил* и *чио* јављају се ове напоредне конструкције: *чил и здрав, чил и свеж, чил и бодар, безбрижан и чео*. У оваквим семантичким позицијама прецизирају се значења оба придева. Чилост се испољава кроз здравље и здравље кроз чилост, безбрижност се испољава кроз чилост и чилост кроз безбрижност (тј. реч је о таквој безбрижности када је човек чео, пун енергије, без тешких мисли и реч је о таквој чилости која је изазвана безбрижношћу). Придев *чил* се у Речнику МС дефинише као *јак, снажан, крейак; жив, живахан; одморан, свеж, оран*. У везаној употреби са придевом *здрав*, придеву *чио/чил* осветљавају се семе *јак, снажан, крейак*, дакле, оне које се односе на физичко стање, а занемарују се семе које се односе на духовно стање. У везаној употреби са придевом *безбрижан*, испољава се онај део семантичког садржаја придева *чио/чил* који се односи на духовно стање, а занемарује се онај део садржаја који се односи на физичко стање.

Уз дефиниције придева *чврст* у Речнику МС читамо примере: *здрав и чврст младић; Буди храбар, буди чврст*. У првом примеру, захваљујући придеву *здрав*, јасно је да се придев *чврст* односи на физичку

⁵ О великој моћи контекста да две лексеме несинонимичног значења учини синонимима писала је Б. Петровић (2005: 196–202), која указује на случајеве када се чак и хипероним и хипоним у одговарајућем контексту могу понашати као синоними. Међу примерима које ауторка наводи налази се и овај којим је показала синонимичност именица *длан* и *рука* у одговарајућем контексту: *Кад положише длан на тај дио тијела, осјећашћу ћеше како њиме сјрују тлојлима. И када руку макнеште, крајко ћеше вријеме и даље осјећашћу тлојлину*.

особину младића, а из другог примера се види да се придев *чврст* односи на духовну особину. Из примера *Бијаше то човјек и једар и лијей*, иако се двоструком употребом везника и наглашава свако својство понаособ, примаоцу информације изгледа као да се лепота испољава кроз једину. Наглашава се тај вид лепоте, а не, рецимо, складне црте лица.

Придев *јорд* може означавати и пожељну и непожељну особину, али на основу примера: *Нису га волели јер је био јорд, њрек и нейриситијачан*, закључујемо да је гордост, у овом случају, непожељна особина (*ароантиан*). Такође, придев *јросит* може значити пожељну и непожељну особину, а на које се значење мисли, такође може бити експлицирано захваљујући везаној употреби овог придева са другим придевима. Пример *Посијаде јросит и осоран* указује на значење придева *јросит* означено бројем 4. а. у Речнику МС: *јруб, неодјојен, неотјесан, неучитив, неуљудан, јроситачки*, док пример *Она је чиста и јросита душа* показује да придев *јросит* овога пута има значење пожељне особине *који није лукав, јревејан, који је безазлен, ошворен, нейосредан, јприродан, јроситодушан*, како стоји у Речнику МС.

У неким случајевима заједничка употреба придева може се објаснити узрочно-последичном везом. Иако је везник и најчешће саставни везник, понекад распоред придева и њихов семантички однос, и поред саставног везника, сугерише каузалност. Пример *Одијеа шежак и шеитурав* можемо интерпретирати као *Одијеа шежак и зато шеитурав*. Слично је и са примером: *Мада носорог изгледа јломазан и шрајав, он муњевишо реије*. Саставну напоредну конструкцију *јломазан и шрајав* тумачимо као *јломазан, па стога шрајав*. Слично интерпретирамо и конструкцију у примеру *Био је и као дете овако шежак, шрунџав*.

У неким примерима чини се као да се одређени придеви употребљавају само да би се појачало значење другог. У примеру *Сви смо ми васиитани и добри* значење конструкције *васиитани и добри* тумачимо као *васиитани*. Чини се да се придевом *добар* само појачава, наглашава значење придева *васиитан* или да се употребом уз придев *васиитан* значење придева *добар* потпуно изједначило са *васиитан*. Слично је и са значењем придева *добар* у конструкцијама *добар и џаметан јошез* или *добри и милоситиви људи*, које разумевамо као *џаметан јошез* и *милоситиви људи*.

Често се заједно употребљавају придеви од којих се један семантички реализује у примарном значењу, а други у секундарном, па се значење оног придева који је употребљен у секундарном значењу тумачи преко оног који се налази у свом основном значењу. У исто време, метафоричност секундарно употребљеног придева утиче на придев у основном значењу у том смислу што га чини експресивнијим. Такве су, на

пример, придевске конструкције у примерима: *Осјеџио се момачки свеж и бодар. Круџи и сџироџ, он није знао за инџелекџиуалну нежностџ. Сазнао сам колико смо били свежи и неискусни. Молиџива је била џоџила и срдачна. Не личи на ону меку и кмежаву девоџицу. Нека сам низак и џодао. О дуџо, мека и џануџљива.*

Понекад су оба придева употребљена у секундарном значењу. У примеру *џрабљиви и џрождрљиви џрџовачки сџалеж* и један и други придев се у секундарним значењима употребљавају као *џохлеџан*. На нивоу основних значења ови придеви нису синонимни. Навешћемо још неколико примера за ову појаву: *широко и меко срце, Наш народ воли џешку и сџору реч. Није био сув и хладан као џџо су обично дидакџичари. Изашао је муџан, разбијен. Поџлед му је био џразан, мрџав*. У већини ових примера придеви су синонимни на нивоу секундарних значења. Занимљив је у овом смислу пример којим се у Речнику МС илуструје значење обележено бројем **2. а.** придева *џбак*: *који се лако џрилаџођава, сналажљив*. – *Веома Вам је удворан, сладак, џладак, џбак*. На нивоу примарних семантичких реализација ови придеви имају сасвим оделита значења, али на нивоу одговарајућих секундарних значења, сви се они своде на први у низу – *удворан*. Овај пример нам изгледа као један од бољих показатеља утицаја колокације на значење појединачних лексема.

У посебну групу могли би се сврстати примери у којима се употребљавају устаљене колокације, а ако баш и нису устаљене, јесу очекиване. У ову групу спада и пример с почетка овог рада: *џешко, дуџоџрајно џуџовање*. Тако се, на пример, очекује да је ситна особа вероватно и мршава, па нас не чуди пример: *Сиџина и жџољава, Николина маџер још се више скуџила*. Такви су још и примери: *Палика је био буџмасџи и румен; све саме крџине момчине, високи и џлећасџи; слабуњава, сиџина џлавуџа; сиџина жџољава женица; мали, мршав, вечиџо кашљуџав*. У последњем примеру, деминутивом *кашљуџав* појачава се слика мршавости и ниског раста.

4. НЕУТРАЛИЗАЦИЈА СЕМАНТИЧКИХ РАЗЛИКА. Пажња семантичара до сада је углавном била усредсређена на чињеницу да ће се у случају замене једне лексеме њеном блискозначницом у одређеном контексту избрисати семантичка разлика између две блискозначне лексеме. Тако, на пример, лексеме *умреџи* и *џоџинуџи* спадају у блискозначнице. Очекивано би било рећи: *Он је џоџинуо у саобраћајној несређи*, али ако кажемо *Он је умро у саобраћајној несређи*, неутралисаће се семантичка разлика између глагола *умреџи* и *џоџинуџи*, па ће они, захваљујући употреби у том контексту, постати истозначнице. Ову појаву Ј. Д. Априесјан (1995: 239–243) назвао је *неуџтрализација*. Пажња се, међутим, није усмеравала на чиње-

ницу да до семантичких прилагођавања и неког вида неутрализације долази, као што овде видимо, и онда када се две лексеме заједно употребе у истом контексту, у истој семантичкој и синтаксичкој функцији.

5. РЕДОСЛЕД ПРИДЕВА И ЊИХОВ УЗАЈАМНИ СЕМАНТИЧКИ УТИЦАЈ. Семантичко приближавање придевског низа којим се квалификује нека именица сасвим се сигурно не односи на било која два или више придева којим се може одредити нека именица. Тако, на пример, тешко би се могло рећи да се придеви у синтагми *црна кожна йашина* семантички приближавају један другом и неутралишу међусобне разлике. Дакле, јасно је да се ово својство не односи на било која два придевска квалификатора, али није лако одредити на које се односи. Примери са придевима који означавају људске особине лако би нас могли одвести у погрешно уопштавање да се то обавезно тиче само придева који припадају једној врсти – описних, градивних, присвојних, временских или просторних. Овакву могућност недвосмислено демантује *дубокоурајно, йешко йушовање*. Ученици су, као што смо видели, један временски и један описни придев доживели као синониме. Очигледно је само то да нека заједничка семантичка црта (или већи број њих) мора постојати као карика која их чини повезивим. Према речима М. Ивић (2002: 28), у новије време јавља се „пажње вредна опаска о томе да се, кад је о уланчавању именичких одредби реч, *йринций йојмовне блискосйи* (енгл. *The Proximity Principle*) јавља као незаобилазан оперативни фактор.” Прихватимо ову неодређену оцену (јер је тешко дати одређенију) и констатоваћемо да *йринций йојмовне блискосйи*, који условљава уланчавање придева, омогућава, у спрези са другим факторима, њихово узајамно семантичко приближавање, па и синонимизацију.

У вези са међусобним семантичким утицајем заједно употребљених придева намећу се два питања. Прво се односи на утицај распореда придева у именичкој синтагми, а друго на утицај употребе везника на њихов однос.

Према М. Ивић (2005: 27), „атрибутски низови су постали атрактиван предмет дискусија онда када је почетком деведесетих, коначно широко усвојено гледиште међу језичким стручњацима да су граматичке структуре својеврсни одрази концептуалних структура.” М. Ивић у наставку рада наводи запажања неких аутора по којима постоји преферирани редослед атрибутски употребљених придева. Такав немаркирани редослед придева у енглеском језику изгледа овако: прво се исказује евалуација (*добар* и сл.), па димензија (*велики* и сл.), па брзина (*сйор* и сл.), па инхерентно својство датог ентитета као таквог (*йлуи* и сл.), па

квалификација по дужини постојања (*млад* и *сл.*), па боја (*бео* и *сл.*). У *Грамаџици енглеског језика* (Кверк и др. 1985: 1338–1339) стоји да се у атрибутским низовима прво наводи недеривирани придев, затим девербални, па онда деноминални придев. У низовима недеривираних придева прво се наводи придев са значењем величине, затим дужине, па висине. Каже се, на пример, *a small round table*, а не *round small table*. М. Ивић (2005: 29) примећује да нешто слично важи и за српски језик. Њена мала анкета је показала да ће говорници српског језика радије рећи: *Купила је леју, црну, кожну торбу* него *Купила је леју, кожну, црну торбу*. По речима М. Ивић, ово је тек запажање које захтева подробну анализу, али поставља се питање одакле склоност да се придев који означава материјални састав (градивни придев) обично налази најближе именици. Да ли то нешто говори о семантичком односу између придева и именице и да ли се на основу редоследа придева може нешто рећи о њиховом међуодносу? За сада само претпостављамо да распоред истоврсних придева (нпр. оних којима се исказује људска особина) зависи, ипак, пре свега, од намере говорника. Придев који означава упечатљивије или за обавештење важније својство смешта се испред онога који означава мање важно својство и обично је на њему информативно тежиште. Остали му се прилагођавају, али, истовремено, и обликују његово значење (исп. *Веома Вам је удворан, сладан, љадан, њбак*).

6. УТИЦАЈ ВЕЗНИКА. Друго питање које ће овде бити само отворено, јер заслужује подробну анализу, јесте утицај начина на који су придеви повезани када су распоређени у низу и одређују именицу. Према Б. Петровић (2005: 171–180), асиндетска повезаност синонимичних елемената очитује се употребом зареза (што је најчешћи случај), заграда, косе црте и цртице. Ако се међу синонимима користи неки везник, најчешће је то *и*, *или* и конектор *и*о *јес*и. Занимљиво је следеће запажање Б. Петровић (2005: 175): „Odvajanje dvaju elemenata veznikom *i* po svoj prilici odgovara kognitivnoj diferencijaciji, jer se njihova značenja na neki način „zbrajaju”, za razliku od nizanja značenja sinonimičnih elemenata u asidentskoj vezi. Kada su dva sinonimična elementa povezana veznikom *i*, relativiziraju se semantičke komponente koje čine razliku u značenju među dvama elementima.” Нисмо запазили (иако то остаје проблем за нека даља истраживања) да везник *и* међу придевима отежава њихово семантичко приближавање један другом, већ их, напротив, како каже Б. Петровић за синонине, повезује и брише значењску разлику међу њима.

Питање утицаја контекста на формирање одређених парадигматских односа међу лексемама које независно од контекста нису у том од-

носу представља широку тему која у српској лексикологији тек треба да добије пажњу какву заслужује. У овом раду тек су постављене неке могуће смернице.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995:** Ю. Д. Апресян, *Избранные труды, том I, Синонимические средства языка*, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Готштајн 1986:** Lj. Gotštajn, *Sinonimija u kolokacijama (na primerima engleskog jezika na-иће argumentacije)*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Драгићевић 2001:** Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, творбена и семантичка анализа, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2011:** Р. Драгићевић, „О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости”, *Јужнословенски филолоџ* LXVII, 109–119.
- Драгићевић 2012:** Р. Драгићевић, *Лексикологија и прамајшика у школи*, Београд: Учитељски факултет.
- Ивић 2002:** М. Ивић, *Ред речи*, Београд: XX век.
- Кверк и др. 1985:** R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech and J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of English Language*, London – New York: Longman.
- Круз 1986:** D. A. Cruse, *Lexical semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Петровић 2005:** В. Petrović, *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Хлебџ 2008:** Б. Хлебџ, „Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице *јажња*)”, у: М. Радовановић и П. Пипер (ур.), *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 65–81.

ГРАМАТИКА У ОГЛЕДАЛУ СЕМАНТИКЕ

Резиме

1. О ПАРТИКУЛАРИЗАТОРИМА-САДРЖАВАЧИМА

У раду се скреће пажња на партикуларизацију помоћу посебног типа партикуларизатора које смо назвали *партикуларизаторима-садржавачима*. Наглашава се да синтагме с овим партикуларизаторима представљају, у синтаксичком и семантичком смислу, неразложиве лексичке јединице, нијансирају се могућа значења оваквих синтагми и наводе њихови типови који су засновани на семантичком и синтаксичком критеријуму. Предлаже се и начин лексикографске обраде ових јединица.

Кључне речи: партикуларизација, партикуларизатор, метонимија, партитивна синтаagma, српски језик.

2. О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ПАРТИКУЛАРИЗАТОРА-УОБЛИЧИВАЧА

У раду се анализирају синтагме са партикуларизаторима-уобличивачима (*букеи цвећа, људва снеја, њласи сена*). Овим партикуларизаторима материја се у исто време партикуларизује и уобличава. У раду се говори о неким особеностима семантичких односа у овом типу партитивних синтагми.

Кључне речи: партикуларизација, партикуларизатор, партитивна синтаagma, српски језик.

3. О НАЧИНСКИМ ПРИЛОЗИМА СУБЈЕКАТСКЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ

У раду се говори о начинским прилозима који у реченици обављају службу глаголске одредбе за начин, али, у семантичком смислу, поред глагола, квалификују и именску реч у служби субјекта, тј. квалификују радњу и вршиоца радње. Закључује се да степен квалификовања вршиоца радње зависи од семантичких својстава начинских прилога, од семантике именица у служби субјекта, од граматичких и семантичких особина глагола и од семантичке компатибилности начинског прилога и именичке речи у служби субјекта, с једне стране, и прилога и глагола, с друге стране.

Кључне речи: начински прилог, субјекат, квалификовање, семантика, српски језик.

4. ЗАПАЖАЊА О ЛЕКСИЧКОЈ НЕГАЦИЈИ ГЛАГОЛА

У раду се износи претпоставка да глаголска негација није само граматички показатељ одричности глагола, а самим тим и реченице у којој је глагол употребљен, већ може имати последица и на његово значење, тј. може творити антониме са потврдним глаголима истог корена. Наводи се преглед досадашње литературе којим се ова хипотеза донекле оповргава или подржава, а затим се износи и примерима поткрепљује пет семантичких могућности утицаја речце *не* на значење глагола.

Кључне речи: синтаксичка негација, лексичка негација, антонимија, глагол, српски језик.

5. О ОНОМАТОПЕЈСКИМ ИМЕНИЦАМА СА СУФИКСИМА -АТ, -ЕТ, -ОТ, -УТ

Предмет овог рада јесте творбена и семантичка анализа ономатопејских именица са суфиксима -аџи, -еџи, -оџи, -уџи у српском језику. Наводе се напомене о пореклу именица с овим суфиксима, анализирају се значења творбених основа и утицај суфикса на значење ових речи, а затим се испитују њихове полисемантичке структуре и деривациони системи.

Кључне речи: дериват, деривација, суфикс, ономатопеја, српски језик.

6. ПРАВОПИСНА РЕШЕЊА НОВИХ РЕЧИ У СРПСКИМ ШТАМПЕНИМ МЕДИЈИМА

У савременом српском језику расте број двочланих лексичких јединица које се састоје из две именице, од којих је прва непроменљива и понаша се као семантички детерминатор друге (нпр. *меџафон диџиломаџија*). У српским штампаним медијима ове јединице пишу се одвојено (као две речи) или са цртицом (као полусложенице). Да би се ова правописна недоумица решила, мора се одредити семантички, синтаксички и творбени однос између чланова оваквих јединица. Њима се у славистици приступа на два начина. У раду се они описују, коментаришу, а на крају рада аутор износи сопствени предлог.

Кључне речи: неологизми, непроменљиви детерминатор, правопис, творба речи, српски језик.

7. АКТУЕЛНА ПИТАЊА НАУКЕ О ТВОРБИ РЕЧИ (на материјалу радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета)

У раду се представљају нека актуелна питања савремене науке о творби речи. Теме, грађа из различитих словенских језика, анализе и закључци представљени у раду прикупљени су из неколико зборника радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета. Циљ овог рада је указивање на савремене токове у овој дисциплини и усмеравање наших лингвиста ка испитивању неких творбених проблема у српском језику које су страни дериватолози покренули или решили у другим словенским језицима. Посебна пажња посвећује се семантичкој и функционалној страни творбе речи.

Кључне речи: творба речи, творбена семантика, лексикологија, српски језик.

8. СТАТУС ДЕРИВАЦИОНИХ ОДНОСА У ЛЕКСИКОЛОГИЈИ

У раду се говори о статусу деривационих односа у лексикологији. Насупрот неким мишљењима по којима је деривација искључиво парадигматски однос јер је Де Сосир парадигматске односе објаснио на дери-

вационим (али и на неким другим) односима, у раду се констатује да је Де Сосир и синтагматске односе објаснио на деривационим односима. Пошто су деривациони односи дијалектички спој синтагматских и парадигматских односа и пошто се они разликују од осталих парадигматских и синтагматских односа, не треба их сврставати ни у један од тих типова, већ их треба анализирати засебно.

Кључне речи: деривациони односи, синтагматски односи, парадигматски односи, творба речи, лексикологија.

9. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ДЕСУПСТАНТИВНИХ ПРЕДЛОГА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о десупстантивним предлозима у савременом српском језику. Основни задатак био је испитивање конверзије као типа творбе речи из угла семантичких промена које доводе до преласка лексема из једне врсте речи у другу (у овом случају из именица у предлоге). Анализа семантичког садржаја свих седам полазних именица понаособ и предлога добијених од њих показала је да се приликом попредложивања не врши десемантизација, тј. граматикализација именица (како се то често објашњава у литератури), већ пресемантизација њиховог семантичког садржаја. Закључено је да се однос између полазне именице и добијеног предлога не може третирати као хомонимија, већ као граматикална (граматичка/лексичко-граматичка) полисемија. Да би се именице могле попредложити, морају испуњавати одређене семантичке услове, који су описани у раду.

Кључне речи: конверзија, предлози, именице, граматикална полисемија, граматикализација, српски језик.

10. ПРЕФИКСАЦИЈА У СРБИСТИЦИ И СЛАВИСТИЦИ

Теоријско полазиште по којем се српска наука о творби речи највише разликује од уобичајених поставки у остатку славистичког света јесте третирање префиксације као врсте композиције. У раду се износи приступ префиксацији у србистици и у славистици, износи се опредељење да је префиксација ипак посебан начин творбе и наводе се аргументи за такав приступ.

Кључне речи: префиксација, композиција, творба речи, србистика, славистика.

11. НЕГАТИВНА МАРКИРАНОСТ ПРИДЕВА НА -АВ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ С ПОГЛЕДОМ НА СИТУАЦИЈУ У ДРУГИМ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У раду представљамо истраживање у коме проверавамо запажање проф. М. Николића, до којег је дошао израђујући *Образни речник српскога језика*, да скоро сви придеви на -ав у српском језику имају непожељно/негативно значење. Циљ рада је да се на грађи из *Образног речника* утврди да ли је ово запажање тачно и чиме се објашњава ситуација у вези са придевима на -ав у српском језику.

Кључне речи: творба речи, деривација, суфикс -ав, придеви, српски језик, јужнословенски језици.

12. СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА

У раду се говори о појму *семантичка деривација*. Наводи се неколико схватања руских лингвиста, а затим и како су српски лингвисти, под утицајем руских, на различите начине усвајали овај појам и термин. Семантичка деривација спада у фундаменталне лексиколошке појмове и од његовог одређења зависи приступ и другим базичним појавама у лексичкој семантици, као што су полисемија, хомонимија, веза између полисемије и хомонимије, веза између полисемије и деривације итд. Ауторка овог рада подржава већину схватања јер се узајамно преплићу и не искључују се, а једно од њих изричито одбацује.

Кључне речи: семантичка деривација, полисемија, хомонимија, семантичка паралела, лексикологија, српски језик.

13. О МОГУЋИМ ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА СЕМАНТИЧКОГ ОДНОСА ПРИДЕВА ГРД И ГОРД

У раду се анализира значењски однос лексема *јорд* и *јрд* са становишта три различита тумачења семантичког развоја прасловенског придева *gъrdъ*. По првом и другом тумачењу прво се осамосталило једно од секундарних значења овог придева, а по трећем осамосталило се основно значење. Осамостаљивањем једног од значења отпочео је самостални развитак данашњих придева *јрд* и *јорд*.

Кључне речи: придев, прасловенски језик, српски језик, семантика, дијахронијска семантика.

14. О ЗНАЧЕЊСКОЈ ПОДСПЕЦИФИКОВАНОСТИ НА ПРИМЕРУ ЛЕКСЕМЕ *ОСНОВА*

О појму и термину *значењска йодспецификованост*, који је у лингвистику увео Џ. Пустејовски, прва је у српској лингвистици писала Милка Ивић. У раду се даље разрађује тај појам, говори се о степену значењске подспецификованости лексема, а затим се на примеру лексеме *основа* показује како је концептуална анализа прикладна семантичка метода за испитивање лексема са најширом (подспецификованом) семантиком.

Кључне речи: семантика, значењска подспецификованост, концептуална анализа, појмовна метафора.

15. О ЗНАЧЕЊУ ПРИДЕВА КАО УСЛОВУ И ПОСЛЕДИЦИ ЊИХОВЕ ЛЕКСИЧКЕ СПОЈИВОСТИ

У раду се полази од теоријског становишта да је значење лексеме услов и последица њене лексичке спојивости. Циљ рада јесте анализа деловања ова два фактора. Уобичајени контекст у којем се лексеме употребљавају може јаче или слабије утицати на њихово значење, чак и када се користе самостално. У раду се доказује да контекст слабије утиче на фреквентне лексеме и не оставља трајне последице на њихово значење, а да јаче утиче на нефреквентне лексеме и да оставља трајнији утицај на њихов семантички садржај. Трајн(и)ји утицај огледа се у могућности деловања контекста на значење лексеме и онда када се она употребљава самостално. Показује се како чак и у два несродна језика (српском и немачком) најчешће асоцијације на нефреквентне придеве представљају именице са којима се они често употребљавају, што значи да синтагме које се често користе врше утицај и независно од контекста. Чак се и у лексикографским дефиницијама нефреквентних придева запажа деловање најчешћих колокација у које ступају те нефреквентне лексеме. С друге стране, најчешће вербалне асоцијације српских и немачких испитаника на изузетно фреквентне придеве никада нису именице с којима они граде синтагме, већ њихови антоними, што значи да контекст не врши утицај на значење ових придева када се употребе независно од контекста. Закључује се да значење лексеме јесте услов и последица колокабилности, али да је утицај колокације на значење лексема јачи уколико је лексема мање фреквентна.

Кључне речи: лексичко значење, лексичка спојивост, колокација, вербалне асоцијације, фреквенција, придеви.

16. НЕКА ЗАПАЖАЊА О ПРИДЕВСКОЈ КОНТЕКСТУАЛНОЈ СИНОНИМИЈИ

У раду се износе запажања о семантичком утицају придева једних на друге у придевском низу. У неким случајевима долази до неутрализације семантичких разлика међу њима, чак и до синонимизације. Наводе се примери и објашњења за ову појаву и отвара се питање утицаја редоследа придева у придевском низу и употребе везника на њихове семантичке односе.

Кључне речи: семантичка неутрализација, синонимија, колокација, придевски низ, синтагматски афинитет.

GRAMMAR IN THE MIRROR OF SEMANTICS

Summary

1. ON CONTAINER-PARTICULARISERS

The article draws attention to particularisation using a special type of particularisers, which the author refers to as container-particularisers. It emphasises that phrases featuring these particularisers are syntactically and semantically unparsable lexical units, explains the subtle nuances in meaning of such phrases and lists their types based on the semantic and syntactic criteria. The article also proposes a method of lexicographic processing of such units.

Key words: particularisation, particulariser, metonymy, partitive phrase, Serbian language.

2. ON SOME DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF SHAPER-PARTICULARISERS

The article analyses phrases featuring shaper-particularisers (*buket cveća* [a bunch of flowers], *grudva snega* [a ball of snow], *plast sena* [a stack of hay]). These particularisers at the same time itemise and shape matter. The article discusses some distinctive features of semantic relations established in this type of partitive phrases.

Key words: particularisation, particulariser, partitive phrase, Serbian language.

3. ON SUBJECT-QUALIFYING ADVERBS OF MANNER

The article is concerned with adverbs of manner which function as adverbials of manner and, semantically speaking, in addition to modifying the verb, qualify the nominal word functioning as the subject of the sentence, e.g. qualify both the action and the agent. The author concludes that the level of agent qualification depends on the semantic properties of the adverbs of manner, the semantics of nouns functioning as subjects, the grammatical and semantic properties of verbs and the semantic compatibility of the adverb of manner and the nominal word functioning as the subject, on the one hand, and the adverb and verb, on the other.

Key words: adverb of manner, subject, qualification, semantics, Serbian language.

4. SOME OBSERVATIONS ON THE LEXICAL NEGATION OF VERBS

The paper puts forward the hypothesis that verbal negation is not only a grammatical marker of the verb's negativity, and hence of the negation of the sentence in which the verb is used, but that it can also influence the verb's meaning, i.e. it can generate antonyms with affirmative forms of the verb of the same root. The author first includes an overview of the existing references which either reject or confirm this hypothesis to a certain extent, and then presents and illustrates five ways in which the Serbian particle *ne* can influence the meaning of a verb.

Key words: syntactic negation, lexical negation, antonymy, verb, Serbian language.

5. ON ONOMATOPOEIC NOUNS FEATURING SUFFIXES -AT, -ET, -OT AND -UT

This article analyses the word-formation and semantics of Serbian onomatopoeic nouns featuring suffixes *-at*, *-et*, *-ot* and *-ut*. It presents notes on the origin of such nouns, analyses the meanings of their base forms and the effect of these suffixes on the meaning of the derived words, and finally, it investigates their polysemantic structures and derivative systems.

Key words: derivative, derivation, suffix, onomatopoeia, Serbian language.

6. ORTHOGRAPHIC SOLUTIONS FOR NOVEL WORDS IN THE SERBIAN PRINT MEDIA

The contemporary Serbian language has witnessed a rise in the number of two-member lexical units composed of two nouns, the first of which is indeclinable and acts as the second noun's semantic determiner (e.g., *megafon diplomatija* [megaphone diplomacy]). In the Serbian print media, these units are written as either open compounds (two separate words) or hyphenated compounds. In order to solve this orthographic dilemma, the semantic, syntactic and word-formation relationships between the members of such lexical units must be determined. In Slavic linguistics, this problem is approached in two ways. The author of this article describes and discusses these two approaches, finally offering her own solution.

Namely, she considers that the members of *megafon-diplomatija* or *evroskeptik* [Eurosceptic] should not be treated as two lexemes, but as one lexeme. The only difference is that a lexical unit consisting of components that can both function as separate lexemes (e.g. *megafon-diplomatija*) should be treated as a hyphenated compound and written with a hyphen, while a unit with a prefixoid (e.g. *evroskeptik*) should be treated as a prefixoid compound and written as a closed compound (i.e. together).

Key words: neologisms, indeclinable determiner, orthography, word formation, Serbian language.

7. CURRENT TOPICS IN WORD FORMATION

(Based on a Corpus of Articles by the Word-Formation Commission of the International Committee of Slavists)

This article summarises some current research topics in the field of contemporary word formation. The research topics, material from different Slavic languages, analyses and conclusions presented in the article have been collected from several proceedings published by the Word-Formation Commission of the International Committee of Slavists. The article aims to highlight the current research tendencies in this discipline and encourage Serbian linguists to explore some word formation problems existing in the Serbian language which foreign scholars have already addressed or solved in other Slavic languages. Special attention is paid to the semantic and functional aspects of linguistic derivation.

Key words: word formation, derivational semantics, lexicology, Serbian language.

8. THE STATUS OF DERIVATIONAL RELATIONS IN LEXICOLOGY

The article deals with the status of derivational relations in lexicology. Contrary to some views which consider derivation a purely paradigmatic relation because De Saussure specifically explained paradigmatic relations on the basis of derivational ones, the conclusion of the article is that De Saussure used derivational relations to explain syntagmatic relations too. Since derivational relations are a dialectical combination of syntagmatic and paradigmatic relations, and since they differ from other paradigmatic and syntagmatic relations, they should not be categorised in either class, but should rather be analysed independently.

Key words: derivational relations, syntagmatic relations, paradigmatic relations, word formation, lexicology.

9. A SEMANTIC ANALYSIS OF DENOMINAL PREPOSITIONS IN THE SERBIAN LANGUAGE

The article is concerned with denominal prepositions in the contemporary Serbian language. The main task was to examine conversion as a type of word formation from the perspective of the semantic changes causing the conversion of lexemes from one part of speech to another (in this case, the conversion of nouns to prepositions). The analysis of the semantic content of each of the seven initial nouns and the prepositions derived from them showed that prepositionalisation does not involve noun desemanticisation, i.e. noun grammaticalisation (as it is frequently explained in the literature on this topic), but the resemanticisation of the semantic content. The author concludes that the relation between the initial noun and the derived preposition cannot be understood as homonymy but rather as grammatical (grammar/lexico-grammar) polysemy. A noun can be prepositionalised if it meets certain semantic requirements, which are described in the article.

Key words: conversion, prepositions, nouns, grammatical polysemy, grammaticalisation, Serbian language.

10. PREFIXATION IN SERBIAN AND SLAVIC LINGUISTICS

The treatment of prefixation as a type of composition is a theoretical starting point which presents the greatest difference between Serbian linguistics and that of the other Slavic languages. The article presents the linguistic approach to prefixation in both Serbia and other Slavic countries, arguing that prefixation is a special kind of derivation and providing arguments in favour of this approach.

Key words: prefixation, composition, word formation, Serbian linguistics, Slavic linguistics

11. THE NEGATIVE MARKEDNESS OF ADJECTIVES ENDING IN -AV IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE AND THE COMPARISON WITH THE SITUATION IN THE OTHER SOUTH SLAVIC LANGUAGES

The paper presents a study whose aim was to investigate the observation which Professor Miroslav Nikolić made while working on *Obratni rečnik srpskoga jezika* [The Reverse Dictionary of the Serbian Language] that virtually all Serbian adjectives ending in *-av* bear a derogatory/negative meaning. The aim of this article is to use the corpus extracted from this dictionary to determine whether Nikolić's observation is accurate and account for this phenomenon related to adjectives ending in *-av* in the Serbian language.

Key words: word formation, derivation, suffix *-av*, adjectives, Serbian language, South Slavic languages.

12. SEMANTIC DERIVATION

This article studies the concept of semantic derivation. It presents several views of Russian linguists and explains how these views influenced Serbian linguists to adopt this term and concept in various ways. Semantic derivation is a fundamental lexicological concept whose definition dictates the approach to other basic phenomena of lexical semantics, such as polysemy, homonymy and their interrelation, the relation between polysemy and derivation, etc.

Although the author supports most of these definitions as they are closely intertwined and mutually non-exclusive, she explicitly rejects one definition.

Key words: semantic derivation, polysemy, homonymy, semantic parallelism, lexicology, Serbian language.

13. ON POSSIBLE INTERPRETATIONS OF THE SEMANTIC RELATION BETWEEN THE ADJECTIVES *GRD* AND *GORD*

The article investigates the semantic relation between the lexemes *grd* and *gord* in terms of three different interpretations of the Proto-Slavic adjective *gordъ*'s *semantic development*. According to the first two explanations, one of the secondary meanings first became independent, and according to the third one, it was the primary meaning that became independent. This divergence triggered the independent development of the modern-day adjectives *grd* [*ugly*] and *gord* [*proud, vain*].

Key words: adjective, Proto-Slavic language, Serbian language, semantics, diachronic semantics.

14. ON SEMANTIC UNDERSPECIFICATION: THE CASE OF THE LEXEME 'OSNOVA'

Coined by J. Pustejovsky, the term *semantic underspecification* was first introduced to Serbian linguistics by Milka Ivić. This article brings a further explanation of this concept by investigating the level of semantic underspecification of lexemes. Using the Serbian lexeme *osnova* [*base*] as an example, the author shows that conceptual analysis is an appropriate semantic method for investigating lexemes with the broadest (underspecified) semantics.

Key words: semantics, semantic underspecification, conceptual analysis, conceptual metaphor.

15. ON THE MEANING OF ADJECTIVES AS THE CONDITION AND CONSEQUENCE OF THEIR LEXICAL COLLOCABILITY

The initial premise of this article is the theoretical stance that a lexeme's meaning is both the condition and consequence of its lexical collocability. The aim of the article is to analyse the influence of these two factors. The usual context in which a certain lexeme is used can influence its meaning to a greater or lesser extent, even when it is used independently. The article proves that context has lesser impact on lexemes with higher frequency, not having permanent consequences on their meanings, whereas it has greater impact on less frequent lexemes, exerting a longer lasting effect on their semantic content. The (longer) lasting effect is reflected in the ability of context to influence the meaning of a lexeme even when it is used independently. It is shown that even in two unrelated languages (Serbian and German), the most frequent associations triggered by infrequent lexemes are the nouns which are often used together with them, which means that the influence of frequent phrases is independent from context. Moreover, lexicographic definitions of infrequent adjectives indicate the influence of the strongest collocations of such infrequent lexemes. On the other hand, the most frequent associations to highly frequent adjectives of both Serbian- and German-speaking subjects are never nouns that collocate with them, but their antonyms, which means that the context does not affect the meaning of these adjectives when they are used out of context. The overall conclusion is that the meaning of a lexeme is both the condition and consequence of its collocability, and that the effect of collocation on the lexeme's meaning is greater in case of less frequent lexemes.

Key words: lexical meaning, lexical collocability, collocation, verbal associations, frequency, adjectives.

16. SOME OBSERVATIONS ON THE CONTEXTUAL SYNONYMY OF ADJECTIVES

This article presents some observations on the manner in which adjectives in a string of adjectives semantically influence each other. In some cases, the semantic differences between these adjectives are neutralised, to the point of them becoming synonyms. The author provides examples of and explanations for this phenomenon and analyses how the order of adjectives

in a string of adjectives and the use of conjunctions in such a string influence their semantic interrelations.

Key words: semantic neutralisation, synonymy, collocation, string of adjectives, syntagmatic affinity.

БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА

I. Граматика у огледалу семантике

1. О партикуларизаторима-садржавачима, *Српски језик* V/1–2, 2000, 427–447.
2. О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача, *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане*, 31/1, Београд, 2003, 137–146.
3. О начинским прилозима субјекатске квалификације, *Грамаџиџика и лексика у словенским језицима* (зборник радова са међународног симпозијума), Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2011, 379–393.
4. Запажања о лексичкој негацији глагола, *Српски језик* XVI, 2011, 41–55.
5. Правописна решења нових речи у српским штампаним медијама, *Нови ѣрилози српском ѣравойису*, приредио Милош Ковачевић, Нови Сад – Вишеград: Матица српска, Андрићев институт, 2019, 141–155.

II. Творба речи у огледалу семантике

1. О српско-хрватским ономотопејским именицама с елементом -т- у суфиксу, *Јужнословенски филолоџ* LIV, 1998, 121–130.
2. Актуелна питања науке о творби речи (на материјалу радова Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета), *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане* 36/3, 2008, 61–71.
3. Статус деривационих односа у лексикологији, *Славистиџика* XIII, 2009, 89–94.

4. Семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта), главни уредник Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, Чигоја штампа, 2012, 73–89.

5. Префиксација у србистици и славистици, *У њросџору линџивисџичке слависџичке* (зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера), приредили Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Нوماћи, Београд, Филолошки факултет, 2015, 353–367.

6. Негативна маркираност придева на -ав у савременом српском језику с погледом на ситуацију у другим јужнословенским језицима, *Наш језик* XLVIII/3–4, 2017, 19–30.

7. Семантичка деривација, *Српски језик* XXIII, 2018, 169–179.

III. Лексика у огледалу семантике

1. О могућим интерпретацијама семантичког односа придева *јрд* и *јорд*, *Јужнословенски филолоџ* LV, 1999, 29–36.

2. О значењској подспецификованости на примеру лексеме *основа*, *Јужнословенски филолоџ* LXIV, 2008, 123–134.

3. О значењу придева као узроку и последици њихове лексичке спојивости, *Јужнословенски филолоџ* LXVII, 2011, 109–119.

4. Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији, *Научни сасџанак слависџича у Вукове дане* 41/3, *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, 2012, 185–193.

РЕГИСТАР ИМЕНА

Аврамова, Цветанка 81, 81фн, 85, 86.
Андрейчин, Любомир 138.
Антанюк, Любовь Адамовна 140.
Апресян, Юрий Деренкович 165–166, 210.
Атраховіч, Кандрат Крапива 140.
Ахманова, Олга Сергеевна 165.

Балтова, Юлия 85.
Белић, Александар 57, 59, 83, 94, 115, 119,
133, 138, 143–144.
Бошков, Дана 66фн.
Бошњаковић, Жарко 57.
Булахаў, Міхаіл Гапеевіч 140.
Бунин, Иван Алексеевич 108.

Василевъ, Стефанъ 138.
Виноградов, Виктор Владимирович 164–167.
Витас, Душко 187фн.

Гак, Владимир Григорьевич 165.
Георгиева, Цветелина 138.
Гортан Премк, Даринка 18, 18фн, 19,
19фн, 28фн, 43фн, 70, 97фн, 104, 166,
169, 169фн, 176фн, 177фн, 178, 178фн,
180фн.
Грицкат, Ирена 22, 49, 51, 52фн, 54, 54фн,
57, 57фн, 59, 60, 64фн, 65–66, 66фн,
68–69, 69фн, 120, 177фн, 178фн, 180.
Грковић, Милица 176фн, 177фн, 178фн.

Дешић, Милорад 108, 183–186.
Драгићевић, Рајна 18, 18фн, 45фн, 46фн,
47фн, 50–51, 66, 77, 81фн, 103фн,
106фн, 109–110, 113, 116, 125, 128фн,
144, 145фн, 15–153, 156, 163–164, 185,
197, 205фн, 207фн, 208.

Ермакова, Ольга Павловна 128фн.

Жутић, Радмила 100фн.

Зализняк, Анна Андреевна 167–168.

Иванова, Вера Андреевна 65, 71, 176фн.
Ивић, Милка 7, 11, 16, 16фн, 17, 17фн,
18фн, 20фн, 24фн, 26, 26фн, 27, 29,
30фн, 37, 37фн, 40, 49–50, 50фн, 52фн,
54фн, 58фн, 60, 60фн, 61, 68, 68фн,
106фн, 183, 185, 185фн, 193, 211–212.
Ивић, Павле 11.

Калиущенко, Владимир Димитриевич
109–110.

Караџић, Вук 127фн, 130фн, 133фн.
Клајн, Иван 10, 65, 100фн, 137–138, 140–
141, 141фн, 142фн, 143, 145–146, 152.

Кликовац, Душка 93фн, 120, 137.
Књазев-Адамовић, Светлана 65фн.
Ковачевић, Милош 64, 64фн, 68–69, 72–
73, 113–115, 117–118.

Којен, Леон 16, 37фн.
Конески, Кирил 140, 153.
Копривица, Верица 107.
Коряковцева, Елена Ивановна 78, 108.
Кубрякова, Елена Самуиловна 104–105,
106фн, 109–110, 117фн.

Лалевић, Миодраг 187фн.
Леков, Иван Димитров 138.
Лома, Александар 127.

Марковић, Рајна 177.
Маројевић, Радмило 163–166.
Матијашевић, Јелка 109, 165–166.

- Младеновѣ, Стефанъ 138.
Мршевић, Драгана 72.
- Немченко, Василий Николаевич 140.
Нещименко, Галина Парфеньевна 105.
Никитевич, Алексей Васильевич 108.
Николић, Мирослав 10, 83, 151, 153, 158, 160.
Новиков, Лав Алексејевич 64, 72, 176фн.
- Оташевић, Ђорђе 26фн, 66, 69фн.
- Павловић, Миливој 66.
Панов, Михаил Викторович 81, 82, 82фн, 83-84, 86.
Петровић, Владислава 49, 55, 56фн, 183–185.
Петровић, Гајо 65фн, 72–73.
Пипер, Предраг 16фн, 45, 49–50, 57, 63фн, 67, 141, 192.
Плѳтнікаў, Браніслаў Аляксандравіч 140.
Попов, Димитър 138.
Поповић, Љубомир 17, 20фн, 66, 95, 137.
Потебня, Александр Афанасьевич 164.
- Радева, Василка 142, 152, 159–160.
Радић-Дугоњић, Милана 40фн.
Радовановић, Милорад 30фн.
Реформатский, Александр Александрович 81–82.
Ристић, Стана 49–50, 50фн, 51, 57, 64фн, 66, 67фн, 69фн, 108.
Розенталь, Дитмар Эльяшевич 22, 47фн.
Русановский, Виталий Макарович 139, 143фн, 147.
- Стакић, Милан 95.
Станојчић, Живојин 66, 95, 137.
- Стевановић, Михаило 28фн, 31, 66–67, 67фн, 95, 115, 125–126, 128, 129фн, 130–131, 137, 142фн.
Стоянов, Стоян 140.
Стренина, Марина Абрамовна 134фн.
- Теодоров-Балан, Александър Стоянов 138.
Толстой, Никита Ильич 167.
Тополинська, Зузана 168.
Трубачёв, Олег Николаевич 167, 175, 181.
Текучѣв, Алексей Васильевич 22, 47фн.
Тулина, Татьяна Александровна 15фн, 19фн, 22, 47фн.
- Ђорић, Божо 104, 108.
Ђосић, Павле 187фн, 189фн.
- Улуханов, Игорь Степанович 105–106, 106фн, 107, 144.
Ушаков, Дмитриј Николајевич 94.
- Фасмер, Максимилиан Романович 179фн.
Фекете, Егон 66, 183–186.
- Харитончик, Зинаида Андреевна 105.
Химик, Василий Васильевич 78.
Хлебѣц, Борис 152, 192, 195, 207.
- Чепасова, Антонина Михайловна 128фн.
- Шведова, Наталия Юльевна 140, 142, 146.
Шипка, Данко 116.
Шмелѣв, Дмитрий Николаевич 165.
Щерба, Лев Владимирович 164.

- Aitchison, Jean 117fn.
 Anstatt, Tanja 197, 198, 199.
- Babić, Stjepan 65, 95, 138, 141, 143, 146, 151, 152.
 Bajec, Anton 153.
 Bally, Charles 38fn.
 Barić, Eugenija 138.
 Behrens, Leila 185fn.
 Berneker, Erich 175.
 Bučar, Mirjana 133.
- Chomsky, Noam 117fn.
 Cruse, David Alan 65, 185, 207
 Crystal, David 98fn, 114.
- De Saussure, Ferdinand 9, 12, 93, 113–115.
 Derossi, Zlata 58fn.
 Dokulil, Miloš 107, 141.
- Feleszko, Kazimierz 15fn, 19fn, 20fn, 29fn.
 Firth, John R. 38, 195.
- Gotštajn, Ljiljana 38, 196fn, 206fn.
 Grzegorzczkova, Renata 141, 146.
 Gutschmidt, Karl 81fn.
- Hajnšek-Holz, Milena 94.
 Hale, Moris 117fn.
 Halliday, Michael 38, 195.
 Havránek, Bohuslav 141.
 Hudeček, Lana 142.
- Jakopin, Primož 94.
 Jedlička, Alois 141.
 Jespersen, Otto 68.
- Karłowicz, Jan 94, 99.
 Katz, Jerrold Jacob 38, 66fn, 195.
 Košutar, Petra 142, 146–147.
 Kövecses, Zoltán 188–190.
 Králik, Jan 94.
 Kryński, Adam 94, 99.
- Leech, Geoffrey 38.
 Lyons, John 38, 66fn, 165, 195–196.
- Maldjieva, Vyara 108.
 Martine, Andre 98.
 Matešić, Josip 95.
 Mihaljević, Milica 142, 147.
 Murphy, Lynne 65.
- Nagórko, Alicja 140, 145.
 Niedźwiedzki, Władisław 94, 99.
- Ohnheiser, Ingeborg 81fn.
- Palmer, Frank R. 38, 196.
 Pete, István 15fn, 16fn, 19fn, 24fn, 29fn.
 Petr, Jan 94, 140, 144, 144fn.
 Petrović, Bernardina 208fn, 212.
 Postal, Paul M. 38, 195.
 Pustejovsky, James 11, 183, 185fn.
- Quirk, Randolph 212.
- Raible, Wolfgang 197.
 Ramadanović, Ermina 142, 147.
 Rasulić, Katarina 120–121, 122fn, 123–124, 124fn, 125.
 Riđanović, Midhat 38, 38fn, 116, 178.
- Sensini, Marcello 141, 141fn.
 Sapir, Edward 16, 16fn.
 Skok P. 8, 93, 94fn, 95fn, 98, 128fn, 151, 156, 175, 178, 179fn, 180.
- Šarić, Ljiljana 133.
- Tafra, Branka 142, 146–147.
 Taylor, John R. 27fn, 185.
 Těšitelová, Marie 94.
 Toporišič, Jože 142.
 Trávníček, František 138.
- Ullmann, Stephen 195.
- Vaillant, Andre 143.
 Van Ginneken, Jacob 68.
 Vulić, Sanja 141.
- Zaefferer, Dietmar 185fn.
 Zgusta, Ladislav 176fn.

Рајна Драгићевић
ГРАМАТИКА У ОГЛЕДАЛУ СЕМАНТИКЕ

Издавач
„Чигоја штампа”

За издавача
Жарко Чигоја

Корекција и лектура
Мср Валентина Илић
Мср Ненад Крцић
Мср Весна Николић
Мср Бојана Тодић Санковић

Слика на корицама
Pablo Picasso: *The Kitchen*, 1948.

Дизајн корица
Лепосава Кнежевић

Техничко уређење
Биљана Живојиновић

Припрема и шtamпa

Чигоја
Ш Т А М П А

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-531-0596-9

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'37
811.163.41'36
811.163.41'373.611
811.162.5'373

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна, 1968-
Граматика у огледалу семантике / Рајна Драгићевић. – Београд : Чигоја
штампа, 2020 (Београд : Чигоја). – 236 стр. ; 24 cm

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија
уз свако поглавље. – Summary: Grammar in the mirror of semantics. –
Регистар. – Библиографска белешка: стр. 231-232

ISBN 978-86-531-0596-9

а) Српски језик – Семантика б) Српски језик – Граматика в) Српски језик –
Творба речи г) Српски језик – Лексика

COBISS.SR-ID 21369097

Оно што повезује скоро све радове у овој књизи јесте њихова *фазилинџистичност* у тематици и методологији, тј. испитивање језичких јединица чија семантичко-граматичка улога унутар лексеме, реченичне конструкције или реченице није јасно одређена, већ се прелива од једне до друге крајности могућег семантичко-функционалног спектра. Због тога су испитани услови под којима се остварују такве варијације. Тако је, на пример, интересовање поклоњено партитивним синтагмама чији се центар, у зависности од комуникацијских потреба, може померити са главне речи синтагме на њен зависни члан. У књизи су анализирани и прилози који могу одређивати само субјекат реченице, само предикат или и субјекат и предикат истовремено. Разматране су двочлане лексичке јединице са непроменљивим именичким детерминатором које се могу тумачити као једна реч, као лабав спој две речи (полусложеница) или као две речи. Под лупу су стављене славистичке расправе о томе да ли нагомилавање таквих јединица представља доказ да словенски језици постају све синтетичкији или, сасвим супротно, све аналитичкији. Проучавана је префиксација јер разумевање споја префикса и главне речи може „клизити“ (и то с разлогом) од композиције, преко афиксације и деривације, до посебног творбеног начина. Проматрано је попредложаване именица јер се однос између именице *врх* и предлога *врх* може тумачити низом могућих приступа, од хомонимије до полисемије и обрнуто. Природа деривационих веза међу лексемама тумачена је као спектар од синтагматских до парадигматских односа, а ова Де Сосирова дихотомија као континуум (за шта се оправдање може наћи баш код самог Де Сосира).

Предмет интересовања у овој књизи биле су именице, придеви, глаголи, прилози и предлози. Истражене су просте речи, изведенице, сложенице, префиксирани лексеме и двочлане лексичке јединице. Пажња је посвећена појединачним речима и синтагмама. Анализирана су основна и секундарна значења лексема. Решавани су морфолошки, лексички, творбени и синтаксички проблеми.

Због свега тога може се очекивати да ће стручњаци за лингвистику, као и љубитељи језичких истраживања пронаћи у овој књизи понешто што их инспирише.

ISBN 978-86-531-0596-9

9 788653 105969

Рајна Драгићевић